

**TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT
SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Süleyman UĞURLU

**Doktora Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Prof. Dr. Kerem KARABULUT
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Süleyman UĞURLU

**TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT SERMAYE
YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Kerem KARABULUT**

ERZURUM - 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **“TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ”** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

22.04.2019

Süleyman UĞURLU

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Kerem KARABULUT danışmanlığında, Süleyman UĞURLU tarafından hazırlanan bu çalışma 22/04/2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hüseyin ÖZER

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ergün AKTÜRK

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Serap BEDİR KARA

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ömer YALÇINKAYA

İmza:

İmza:

İmza:

İmza:

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	VII
TABLolar DİZİNİ	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
ÖNSÖZ.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM**TERÖRİZM VE TERÖR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

1.1. TERÖRİZM VE TERÖR OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ.....	6
1.1.1. Terörizm ve Terör Kavramları.....	6
1.1.1.1. Saldırganlık	8
1.1.1.2. Şiddet	8
1.1.1.3. Anarşi	9
1.1.1.4. Terörist - Gerilla Ayrımı	10
1.1.2. Terörizmin Tarihsel Gelişimi	11
1.1.3. Terörizmin Özellikleri	13
1.1.4. Terörizmin Unsurları	14
1.1.4.1. İdeoloji Unsuru	14
1.1.4.2. Örgüt Unsuru.....	15
1.1.4.3. Medya Unsuru	16
1.1.5. Terörizmin Amaçları.....	17
1.2. TERÖRİZMİN NEDENLERİ	17
1.2.1. Ekonomik Nedenler	19
1.2.2. Psikolojik Nedenler	20
1.2.3. Sosyal Nedenler	21
1.2.4. Siyasal Nedenler	22
1.3. TERÖRİZMİN TÜRLERİ	23
1.3.1. Devlet Terörizmi.....	23

1.3.2. Etnik Terörizm.....	24
1.3.3. Uluslararası Terörizm	26
1.3.4. Biyolojik Terörizm	28
1.3.5. Nükleer Terörizm.....	30
1.3.6. Siber Terörizm	31
1.4. TERÖRİZMİN FİNANSMAN KAYNAKLARI	33
1.4.1. Terörizmin Yasal Finansmanı.....	34
1.4.1.1. Ticari İşletmelerin Kullanılmasıyla Sağlanan Finansman	34
1.4.1.2. Aidat ve Bağışlar Aracılığıyla Finansman	36
1.4.1.3. Görsel ve Basılı Yayın Organlarının Kullanılmasıyla Finansman.....	37
1.4.2. Terörizmin Yasa Dışı Finansmanı	38
1.4.2.1. Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Ticareti	39
1.4.2.2. Silah ve Mühimmat Kaçakçılığı	41
1.4.2.3. Tütün Ürünleri ve Alkol Kaçakçılığı	43
1.4.2.4. Akaryakıt Kaçakçılığı	44
1.4.2.5. İnsan Kaçakçılığı.....	45
1.4.2.6. Gasp ve Soygun	46
1.4.2.7. Dolandırıcılık ve Sahtecilik.....	47
1.4.3. Terörizmin Diğer Ülkelerce Finansmanı	49

İKİNCİ BÖLÜM

20. VE 21. YÜZYILLARDA DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TERÖRİZM

2.1. DÜNYADA TERÖRİZM.....	51
2.1.1. Avrupa'da Terörizm	52
2.1.1.1. IRA - PIRA (Irish Republican Army-Provisional IRA) Terör Örgütü ...	55
2.1.1.2. ETA (Euskadi Ta Askatasuna) Terör Örgütü.....	57
2.1.1.3. RAF - Alman Kızıl Ordusu	63
2.1.1.4. BR (Brigate Rosse) - Kızıl Tugaylar.....	65
2.1.1.5. FLNC - Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi	67
2.1.1.6. Neo-naziler	70
2.1.2. Orta Doğu ve Asya'da Terörizm	72
2.1.2.1. El Kaide.....	73

2.1.2.2. Taliban Hareketi.....	76
2.1.2.3. İŞİD - DAEŞ	77
2.1.2.4. LTTE - Tamil Kaplanları	80
2.1.2.5. JRA - Japon Kızıl Ordusu	81
2.1.2.6. Kızıl Kmerler	82
2.1.2.7. Siyonist Terörizm.....	83
2.1.2.7.1. Haganah.....	84
2.1.2.7.2. Irgun Zvai Leumi	86
2.1.2.7.3. LEHİ - Stern Çetesi	87
2.1.2.7.4. KACH Hareketi.....	87
2.1.3. Amerika’da Terörizm	88
2.1.3.1. FARC - Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri	89
2.1.3.2. Aydınlık Yol ve MRTA - Túpac Amaru Devrimci Hareketi.....	91
2.1.3.3. EZLN - Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu	93
2.1.3.4. FMLN - Farabundo Marti Milli Kurtuluş Cephesi	95
2.1.3.5. KKK - Ku Klux Klan	96
2.2. TÜRKİYE’DE TERÖRİZM	97
2.2.1. Türkiye’de Sol Kanat (Antiemperyalist) Terörizm	100
2.2.1.1. THKP/C, Devrimci Yol (Dev-Yol) ve Devrimci Sol (Dev-Sol).....	102
2.2.1.2. THKO - Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu	103
2.2.1.3. TKP/ML - TİKKO (Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist - Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu).....	103
2.2.1.4. DHKP/C - Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi.....	104
2.2.1.5. MLKP - Marksist Leninist Komünist Partisi	106
2.2.2. Türkiye’de Sağ Kanat (Din İstismarı Yapan) Terörizm	106
2.2.2.1. Hizbullah Terör Örgütü.....	107
2.2.2.2. İHÖ - İslami Hareket Örgütü	108
2.2.2.3. FETÖ/PDY - Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması	109
2.2.3. Türkiye’de Etnik ve Bölücü Terörizm.....	112
2.2.3.1. ASALA Terör Örgütü	113
2.2.3.2. PKK Terör Örgütü	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN TEORİK İNCELENMESİ VE LİTERATÜRÜ	
3.1. TERÖRİZM İLE GENEL EKONOMİ İLİŞKİSİ	118
3.2. TERÖRİZM İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ	119
3.2.1. Terörizm ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiye Yönelik Literatür	120
3.3. TERÖRİZM İLE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	132
3.3.1. Terörizm ile Sabit Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişkiye Yönelik Literatür	132

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK UYGULAMA	
4.1. ÇALIŞMANIN TAHMİNİNE YÖNELİK TEORİK VE METODOLOJİK ALTYAPI.....	136
4.1.1. Zaman Serisi Analizi	136
4.1.1.1. Durağanlık Analizi: Birim Kök Testleri	139
4.1.1.2. Uzun Dönemli İlişki: Eşbütünleşme	141
4.1.1.3. Uzun Dönemli Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini: FMOLS Yöntemi	145
4.1.1.4. Nedensellik Analizi: VECM'e Dayalı Granger Nedensellik Testi	147
4.2. ÇALIŞMANIN EKONOMETRİK ANALİZİ VE BULGULARI	148
4.2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Veri Seti	148
4.2.2. Birim Kök Testleri Bulguları ve Değerlendirilmesi	1534
4.2.3. Eşbütünleşme Testi Bulguları ve Değerlendirilmesi	156
4.2.4. Eşbütünleşme Tahmincisi Bulguları ve Değerlendirilmesi	159
4.2.5. Nedensellik Bulguları ve Değerlendirilmesi	161
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	168
KAYNAKÇA	175
ÖZGEÇMİŞ.....	212

ÖZET**DOKTORA TEZİ****TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ****Süleyman UĞURLU****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****2019, 212 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Kerem KARABULUT
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER
Doç. Dr. Ergün AKTÜRK
Doç. Dr. Serap BEDİR KARA
Doç. Dr. Ömer YALÇINKAYA**

Terörizm, dünyada uzun yıllar boyunca bazı ülkelerin temel sorunu olarak algılanırken, 11 Eylül olaylarından sonra hemen hemen bütün ülkeleri etkileyen uluslararası bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Bu tehditle birlikte, ülkelerin ekonomik gücü ve kaynaklarının kullanım kompozisyonları değişmiş, gelişme ve kalkınmalarında arzu edilen seviyeye ulaşmaları engellenmiştir. Türkiye'nin arzu edilen sosyo-ekonomik kalkınmasını gerçekleştirememesinin en önemli nedenlerinden biri de terörizm olmuştur. Terörizmin fazla görülmediği ülkelerde politika yapıcılar refah seviyelerini yükseltici politikalara daha fazla yer verirken, Türkiye ulusal güvenlik politikalarıyla kaynaklarının çoğunu terörizmle mücadeleye ayırmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla terörizmin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin incelenmesi iktisat literatürü açısından önemli hâle gelmiştir.

Bu amaçla çalışmada, terörizmin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisi Türkiye ekonomisi için 1982-2017 arasındaki yıllık veriler ile zaman serisi analizi yardımıyla incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, terörizmin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca terörizmin sabit sermaye yatırımları üzerindeki olumsuz etkisinin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinden daha fazla olduğu da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Ekonomik Büyüme, Sabit Sermaye Yatırımları, Zaman Serisi Analizi, FMOLS.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****THE EFFECT OF TERRORISM ON ECONOMIC GROWTH AND GROSS
FIXED CAPITAL FORMATION: THE CASE OF TURKEY****Süleyman UĞURLU****Advisor: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****2019, Page: 212****Jury: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****Prof. Dr. Hüseyin ÖZER****Assoc. Prof. Dr. Ergün AKTÜRK****Assoc. Prof. Dr. Serap BEDİR KARA****Assoc. Prof. Dr. Ömer YALÇINKAYA**

Terrorism has been perceived as the main problem of some countries in the world for many years; however, it has started to be seen as an international threat affecting almost all countries after 9/11. This threat changed the economic power of countries and their ways of using the resources and prevented them from reaching the desired level in growth and development. Terrorism has been one of the most important reasons why Turkey's socio-economic development would not be realized. Policymakers give more importance to the policies that promote prosperity, in countries where terrorism is not seen much, yet Turkey, with its national security policy, has had to spare much from its sources to fight against terrorism. Therefore, it becomes very important to investigate the effects of terrorism on macroeconomic indicators from the perspective of economic literature.

For this purpose, effects of terrorism on economic growth and fixed capital formations were investigated with the help of time series analysis and the annual data from 1982-2017 of Turkey's economy. According to the findings obtained from the study, it is seen that terrorism has a negative effect on economic growth and fixed capital formations. In addition, it was also determined that the negative impact of terrorism on fixed capital formations was more than the impact on economic growth.

Key Words: Terrorism, Economic Growth, Gross Fixed Capital Formation, Time Series Analysis, FMOLS.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Yıllara Göre Türkiye’de Silah ve Mühimmat Kaçakçılığı Operasyon, Şüpheli ve Silah Sayıları	42
Şekil 1.2. Yıllara Göre Türkiye’de Sigara ve Alkol Kaçaklığında Ele Geçirilen Miktar	43
Şekil 1.3. Türkiye’de Akaryakıt Sektörünün Parasal Büyüklüğü, Milyar TL	44
Şekil 4.1. Türkiye’nin 1982-2017 Yıllarına Ait Terörizm Endeks Değerleri.....	149
Şekil 4.2. Model I’e Ait Kısa Dönemli Nedensellik	164
Şekil 4.3. Model II’ye Ait Kısa Dönemli Nedensellik	167

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Uyuşturucu İstatistikleri, Türkiye	40
Tablo 1.2. Türkiye’de Ele Geçirilen Sahte Banknotların Adet ve Miktarları, 2016	48
Tablo 2.1. IŞİD’in 2014 - 2016 Arası Eylemlerindeki Ölü ve Yaralı Sayıları.....	79
Tablo 3.1. Terörizm ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Ampirik Literatür Özeti (Tek Ülkeli).....	128
Tablo 3.2. Terörizm ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Ampirik Literatür Özeti (Çok Ülkeli).....	130
Tablo 3.3. Terörizm ile Sabit Sermaye Yatırımları İlişkisi Ampirik Literatür Özeti...	135
Tablo 4.1. Model I’de Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları	152
Tablo 4.2. Model I’deki Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	152
Tablo 4.3. Model II’de Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları.....	153
Tablo 4.4. Model II’deki Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	153
Tablo 4.5. Model I’e Ait ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları.....	154
Tablo 4.6. Model II’ye Ait ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları	155
Tablo 4.7. Model I İçin Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları	156
Tablo 4.8. Model II İçin Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları	157
Tablo 4.9. Model I İçin Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları	157
Tablo 4.10. Model II İçin Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları	158
Tablo 4.11. Model I’e Ait FMOLS Sonuçları	159
Tablo 4.12. Model II’ye Ait FMOLS Sonuçları.....	160
Tablo 4.13. Model I’e Ait Uzun ve Kısa Dönem VECM Granger Nedensellik Sonuçları.....	162
Tablo 4.14. Model II’ye Ait Uzun ve Kısa Dönem VECM Granger Nedensellik Sonuçları.....	165

KISALTMALAR DİZİNİ

ADF – DF	: Augmented Dickey-Fuller – Dickey-Fuller
AIC	: Akaike Information Criterion
ARC	: Action Regionaliste Corse
ARDL	: Autoregressive Distributed-Lag
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
BM	: Birleşmiş Milletler
BR	: Brigade Rosse
BRICS	: Brasil-Russia-India-China-South Africa
BÜSAM	: Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi
DHKP/C	: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi ve Cephesi
DOLS	: Dynamic Ordinary Least Square
ECT	: Error Correction Term
EKK	: En Küçük Kareler
ETA	: Euskadi Ta Askatasuna
EZLN	: Ejército Zapatista de Liberación Nacional
FARC	: Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia
FATF	: Financial Action Task Force
FETÖ/ PDY	: Fetullahçı Terör Örgütü/ Paralel Devlet Yapılanması
FLNC	: Fronte di Liberazione Naziunale di Corsica
FMLN	: Farabundo Martí Front for National Liberation
FMOLS	: Full Modified Ordinary Least Square
FPE	: Final Prediction Error
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GMM	: Generalized Method of Moments
GSMH	: Gayri Safi Millî Hâsıla
GTD	: Global Terrorism Database
HQ	: Hannan Quinn
IMF	: International Monetary Fund

INAC	: Irish Northern Aid Committee
IRA – PIRA – OIRA	: Irish Republican Army – Provisional IRA – Official IRA
İŞİD – DAEŞ	: Irak ve Şam İslam Devleti – Devlet’al Irak ve’ş Şam
İHÖ	: İslami Hareket Örgütü
JB	: Jarque – Bera Normal Dağılım Testi
JRA	: The Japanese Red Army
KCK	: Koma Civakên Kurdistan
KKK	: Ku Klux Klan
KOM	: Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı
LAMER	: Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi
LEHİ	: Lochmei Heruth Israel
LR	: Likelihood Ratio
LTTE	: Liberation Tigers of Tamil Eelam
MASAK	: Mali Suçları Araştırma Kurulu
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MLKP	: Marksist Leninist Komünist Partisi
MRTA	: Movimiento Revolucionario Túpac Amaru
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OLS	: Ordinary Least Square
PETDER	: Petrol Sanayi Derneği
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan
PMGE	: Pooled Mean Group Estimation
PNV	: Partido Nacionalista Vasco
POLS	: Pooled Ordinary Least Square
PP	: Phillips-Perron
PSR	: Partido Socialista Revolucionario
RAF	: Rote Armee Fraktion
SC	: Schwarz Criterion

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TED	: Total Economy Database
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİKKO	: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TKİP	: Türkiye İşçi ve Köylü Partisi
TKP/ML	: Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist
TUBİM	: Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vector Autoregressive
VEC – VECM	: Vector Error Correction – Vector Error Correction Model
WDI	: World Development Indicators
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

ÖNSÖZ

Ekonomik karar birimlerinin harcama kompozisyonlarını ve geleceğe dair beklentilerini etkileyen terörizm, ülkelerin makroekonomik dinamikleri üzerinde değişikliklere yol açmakla birlikte ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapıları tehdit eden önemli bir sorundur. Terörizmle mücadelede başarının sağlanmasıyla birlikte dünya ülkelerinin refah seviyelerinin artarak ekonomik kalkınmalarının da gerçekleşeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın konusu, özellikle son yıllarda gelişen bilişim teknolojilerinin terör amacıyla etkin bir şekilde kullanılması sonucu daha fazla tahribata neden olan terörizmin, bir ülkede yaşayan insanların yaşam kalitelerini sürekli olarak artırabilmenin ilk adımı olan ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin en önemli dinamiği olan sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu çalışmada ayrıca terörizm konusu kavramsal bir çerçevede ele alınmış, ardından dünyada ve Türkiye’de 20. ve 21. yüzyıllarda etkili olan bazı önemli terör örgütlerine değinilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Kerem KARABULUT’a en içten duygularıyla teşekkür ederim. Değerli görüşleriyle çalışmanın gelişimine katkıda bulunan Prof. Dr. Hüseyin ÖZER ve Doç. Dr. Ergün AKTÜRK hocalarıma ve ayrıca tez savunma sürecimi onurlandıran Doç. Dr. Serap BEDİR KARA ve Doç. Dr. Ömer YALÇINKAYA hocalarıma sonsuz saygılarımı arz ediyorum. Son olarak, tez çalışma süresi boyunca destek ve temennilerini eksik etmeyerek sabırla bekleyen annem, babam, eşim ve kızıma çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Canlıların doğasında var olan güven duygusu; bireyin, toplumun ve ekonominin gelişimini, işleyişini ve istikrarını sağlayan önemli bir güdüdür. İnsanlar toplum olma, medeniyet kurma ve geliştirme gibi hedeflerini gerçekleştirirken kendilerini güvende hissetmelidirler. Dolayısıyla ekonomik, sosyal ve toplumsal faaliyetlerin, ancak güven duygusunun tesis edilmesiyle birlikte sağlıklı bir yapıya kavuşabilmesi mümkün olabilmektedir. Güven duygusunun toplum içerisinde oynadığı önemli rollerden biri de, bireyler arasında karşılıklı etkileşimi sağlayarak belirsizliklerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmasıdır. Belirsizlikler azaldıkça toplumda huzur ve güven ortamı sağlanacak, böylece insanlar hayatta kalma endişelerini geride bırakarak toplumsal gelişime katkıda bulunmaya başlayacaklardır.

Dünya siyasetini yaklaşık 50 yıl boyunca meşgul eden güvenlik anlayışı, iki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte değişikliğe uğramıştır. Soğuk savaş dönemi sonrası uluslararası mecrada ortaya çıkan değişimlerden en çok etkilenen konulardan biri güvenlik olmuştur. Ortaya çıkan bu değişim, gerek ulusal gerekse uluslararası güvenlik politikalarının yeniden şekillenmesine sebep olurken, ülkelerdeki tehdit algısının da farklı şekillerde ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Daha önce tek bir hedefe yönelik ve açık olan tehdit algılamalarının, son yirmi yıldır birkaç hedefe yönelik, değişken ve belirsiz bir hâl almaya başlamasıyla birlikte korku, kaygı ve endişe gibi kavramların da toplumları etkisi altına aldığı görülmektedir.

Güvenin, toplumda veya bir bölgede yok olmasının temel sebeplerinden birisi, terör olayları ve bu olayların sistemli olarak bir strateji anlayışıyla yapılmasından doğan terörizm faaliyetleridir.

Yaralanmalar, can kayıpları, kamu ve özel mallarının tahrip olması, terörizm nedeniyle meydana gelen olumsuz neticeler olarak görülmektedir. Bu zarar ve maliyetler kısa dönemde hemen hemen tüm ülkeler için ortak nitelikte iken, orta ve uzun dönemde ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir (Llusa ve Tavares, 2007: 63).

Terör örgütleri verdikleri zararlar ile toplum içerisinde sosyal ve psikolojik tahribatlara neden olmak, iktidara veya rejime karşı güvenin azalmasını sağlamak,

devleti ekonomik ve siyasi bakımdan zayıflatmak gibi hedeflerini gerçekleştirmek istemektedirler. Sonuçta, ortaya çıkan karışıklık ve çatışma ortamı, terör örgütlerinin isteklerini terörizm faaliyetleri ile kabul ettirmelerine zemin hazırlamaktadır. Terörizme maruz kalan devletler ise terör örgütlerinin eylemlerini önlemek ve böylece ortaya çıkacak zararları bertaraf etmek istemektedirler.

Yapısı itibarıyla öngörülemez olan terör eylemleriyle mücadele etmek son derece güçtür. Bu öngörülemez saldırılara karşı ülkelerin güvenlik güçlerinin aldıkları tedbirler, genellikle özgürlüklerin ve birtakım hakların kısıtlanması olarak ortaya çıkmaktadır. Güvenlik ve özgürlükler arasındaki denge sağlanamadığı takdirde oluşan durum, ortaya yeni sorunlar da çıkarabilmektedir. Dolayısıyla güvenlik güçlerinin bu konuda gerekli hassasiyeti göstermeleri gerekmektedir.

Özellikle son çeyrek asırdır yaşanan teknolojik yenilikler ve gelişmelerden faydalanan terör örgütleri yeni yöntemler geliştirmekte, yeni propaganda alanlarını kullanmakta ve etkinliklerini artırmaktadırlar. Bu sayede büyük mali desteklere ve teknolojik imkânlarla sahip örgütler ve iyi eğitim almış üyeler, daha stratejik eylem planları ile günden güne küreselleşen dünyada uluslararası bir sorun hâline gelmişlerdir.

Tüm dünya için sorun teşkil eden terör örgütleri, seçtikleri üyelerini çeşitli vaatler veya karşılıklarla yönlendirmektedirler. İktisatta fırsat maliyeti en basit tanımıyla; alternatifler arasından bir seçim yapıldığında vazgeçilen karşılıktır. Terörizm açısından olaya bakıldığında; örneğin canlı bomba olmanın sonucunda insan en kutsal varlığı olan kendi canından vazgeçmektedir. Bundan vazgeçerken karşılığında aldığı şeyin bundan daha değerli olması gerekmektedir. Bu karşılık, sağ görüşlü radikal gruplarda cennet veya şehitlik kavramları olurken, sol görüşlü veya yıkıcı gruplarda ise kahramanlık olarak görülmektedir (Karabulut, 2016: 12:05).

İki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte dünyadaki etnik ve milliyetçi çatışmalar, kaçakçılık, insan ve uyuşturucu ticareti, zorunlu toplu göç ve kirlilik gibi sorunların artması, güvenlik anlayışının ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel yönlerinin daha belirgin bir hâl almasına neden olmuştur. Bu bağlamda güvenlik, terör ve terörizm olgularının farklı bakış açıları ve değişik boyutlarıyla ele alınması gerekliliği önem kazanmıştır.

Terörizm başta can güvenliği, huzur, beşeri sermaye ve ekonomik kayıplar olmak üzere doğrudan ve dolaylı birçok olumsuz sonuca neden olmaktadır. Terörizmin en yoğun yaşandığı ülkelerden biri olan Türkiye, yaklaşık 40 yıldır terörizmle mücadele etmektedir. Özellikle PKK terör örgütüne yönelik mücadelede, 1985 yılından günümüze kadar yaklaşık 750 milyar dolarlık harcama yapılmıştır. Son yıllarda ise özellikle DAEŞ gibi terör örgütlerinin doğrudan ve dolaylı yollarla Türkiye ekonomisine önemli maliyetler yüklediği bilinmektedir (Karabulut, 2016: 16:38).

Terörizmin nedenlerinin belirlenebilmesi ve terörizmle mücadelede gerekli önlemlerin alınabilmesi, olası maddi ve manevi kayıpların en aza indirilebilmesi açısından son derece önem arz etmektedir. Terörizmle mücadele, sadece askeri yöntemler kullanılarak sonuç alınamayacak kadar geniş bir konudur. Bunun yanında, sosyal, psikolojik, diplomatik ve ekonomik çaba ve uygulamaların da devreye sokulması gerekmektedir. Bu nedenle terörizmin özellikle ekonomik sebep ve etkilerinin çalışma kapsamında belirlenebilmesi önemlidir.

Terörizmin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde sosyal, siyasi ve iktisadi yıpranmalar yaşanmakta ve karşılıklı nedensellikler ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de terörizmin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerinde nasıl ve ne ölçüde bir etkisinin olduğu çeşitli zaman serisi analiz yöntemleriyle belirlenmeye çalışılmaktadır.

Çalışmada, terörizmin bir ülkedeki insanların refah seviyelerini sürekli olarak artırabilmenin ilk adımı olan ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin en önemli dinamiği olan sabit sermaye yatırımlarına etkisi Türkiye özelinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın birinci bölümünde terörizm olgusunu kavramsal olarak açıklamak üzere terör ile terörizm ayrımı, terörizmin özellikleri ve amaçları gibi konulara yer verilmektedir. Ayrıca terörün oluşum ve etkilerine göre türleri, terörizmin ekonomik, psikolojik ve siyasi nedenlerinin yanı sıra yasal ve yasa dışı finansman kaynakları da bu bölümde irdelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde özellikle dünyada ve Türkiye’de 20. ve 21. yy’da uzun süre etkili olarak eylemlerde bulunan önemli terör örgütlerinin oluşum nedenleri, finansman kaynakları, faaliyetleri, etkiledikleri bölge ve ülkelerde yaşanan sosyo-ekonomik değişimler ve terörizmle mücadele yöntemleri incelenmektedir.

Üçüncü bölümde terörizm ile ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki teorik inceleme ve uygulamalı literatür sunulmaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak terörizm ile genel ekonomi arasındaki teorik ilişkiye değinilmekte, daha sonra ise terörizm ile ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye yönelik literatüre yer verilmektedir.

Dördüncü ve son bölümde ise, ekonometrik paket programı (Eviews 9.5) yardımıyla ampirik olarak test edilen, Türkiye’de terörizmin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkilerinin ekonometrik sonuçları ve yorumları yer almaktadır. Çalışma, çeşitli analizler sonucunda elde edilen bulguların ekonomik olarak yorumlanması ve terörizmle mücadelede ne tür ekonomik ve sosyal politikaların uygulanması gerekliliklerinin yer aldığı sonuç ve değerlendirme kısmıyla son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TERÖRİZM VE TERÖR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Teknolojik gelişmeler yaşanıp dünya değiştikçe sınır tanımayan ve küreselleşerek uluslararası kamuoyunun ortak sorunlarının başında gelen terörizmin köklerinin, tarihin derinliklerine kadar gittiği bilinmektedir. Tarih boyunca terörizmin neden olduğu şiddet içeren eylemler, yüzlerce yıldır değişim göstererek farklı şekil ve boyutlarda insanlığı tehdit etmektedir.

Yıllar içerisinde, özellikle son yüzyılda terörizmin motivasyonu, stratejisi ve eylemlerinde kullanılan silahlar sürekli bir değişim göstermiştir. Bu süreçte kimi zaman sol kanat terörizm etkin olurken, kimi zaman da sağ kanat terörizm etkin olmuştur. Son zamanlarda ise sol ve sağ görüşlerin neden olduğu terörizmin etkinliği daha sınırlıdır. Buna karşın, milliyetçilik ve sözde din adına yapılan terörizmin ise ulusal ve uluslararası alanda etkinliğinin arttığı görülmektedir (Laqueur 1996: 25).

Tüm devletlerin üzerinde tam olarak bir mutabakata varamadığı terör ve terörizm konusu, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren uluslararası alanda oldukça tartışılır hâle gelmiştir. Teknolojinin dünyaya hâkim olmasından itibaren çeşitli tür ve formatlarda ortaya çıkarak terörizme neden olan gruplar, aldıkları sıkı ve kaliteli eğitimlerle daha tehlikeli ve daha tahrip gücü yüksek bir hâle gelmişlerdir (Bal, 2006: 1).

Terörizm, genellikle toplumdaki kitlesel kopukluk ya da derin bölünmelerin bir yansıması olarak ifade edilmektedir. Toplumsal yönetimi ve düzeni şekillendiren elit bir kesim ile bu elit kesimin sadece kendi çıkarlarına göre hareket ettiklerini düşünen bir kesimin varlığı, yaşanan kopukluk ve çatışmanın en temel nedenlerinin başında gelmektedir (Crenshaw, 1981: 396).

Günümüzde terörizm, sadece cebir ve şiddet uygulayarak bireyleri ve toplumları baskı altına alıp kaos ortamı yaratan bir olgu değildir. Toplumsal ve sosyal düzeni bozan, devletin otoritesini ve halkın devlete olan inancını zayıflatan, psikolojik sınırları çökerterek krizlere yol açıp politik sonuçlara neden olabilen her türlü eylem, terörizmin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

1.1. TERÖRİZM VE TERÖR OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ

Terörizm sorunu, son yıllarda artan şiddet eylemleri dolayısıyla üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Terörizm ve terör kavramlarının ortak bir uzlaşısı ile genel bir tanımının yapılamaması, sorunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle öncelikle bu kavramları açıklamak konunun daha iyi anlaşılması bakımından yararlı olacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın bu kısmında öncelikle terörizm ve terör kavramları açıklanmakta, ardından zaman zaman terör yerine kullanılan saldırganlık, şiddet ve anarşi kavramları açıklanarak, terörist ve gerilla ayrımına değinilmektedir. Daha sonra ise terörizmin tarihsel gelişimi sunulmaktadır. Son olarak ise terörizmin özellikleri, unsurları ve amaçları belirtilmektedir.

1.1.1. Terörizm ve Terör Kavramları

Birçok araştırmacı, terörizmin objektif ve uluslararası kabul görmüş bir tanımının üzerinde asla anlaşmaya varılamayacağını düşünmektedir. Sonuçta, bir tarafa göre terörist olarak nitelendirilenler, başka bir tarafa göre özgürlük savaşçıları olarak nitelendirilebilmektedirler. Neyin terörizm olduğu sorusunun cevabı, tamamen tanımlayanın öznel bakış açısına bağlı olabilmektedir. Terörizmle uluslararası mücadele için böyle bir ayırım gerekli olmamakla birlikte, yine de bu mücadelede birtakım engeller teşkil etmektedir (Ganor, 2002: 287-288).

Terörizm ve terör kavramları her ne kadar aynı kavramlar olarak algılsa da, literatürde farklı tanımlamalar yapılmıştır. Latince “panik, şiddetli korku, dehşet ve korkunun kaynağı” anlamındaki “terrorem” kelimesi ile “tedirgin olmak, korkmak, irkilmek” anlamındaki “terrere” fiilinden türeyen terör kelimesi, 14. yüzyılda Fransızcada “terreur” kelimesi olarak kullanılırken, İngilizceye ise “terror” şeklinde geçmiştir (Turinay, 2016: 40). Terör, cebir, baskı ve şiddet unsurlarını içeren eylemlerin belirli siyasi ve politik amaçlara ulaşmak hedefiyle işlenmesi olarak ifade edilmektedir (Özgenç, 2006: 21). Terörizm ise bir ideoloji veya siyasi amaç etrafında örgütlenen topluluğun sistemli olarak sürekli terör eylemleri gerçekleştirerek bir siyasi iktidarı veya rejimi hedef alan strateji anlayışıdır (Dilmaç, 1997: 36).

Yonah Alexander'a göre ise terörizm; gerçek ya da hayali hedefleri ele geçirmek üzere, geniş bir korku iklimi oluşturmak amacıyla siyasi bir ideolojiye sahip organize bir grubun şiddet kullanmasıdır (Yayla, 1990: 337).

ABD Ordusu ise hazırlanmış olduğu "US Army Operational Concept for Terrorism Counteraction" isimli cep kitabında terörizmin tanımını; "Siyasi, dini ya da ideolojik hedeflere varmak amacıyla, önceden planlanmış şiddet kullanımı veya şiddet kullanma tehdidi" olarak yapmaktadır (Tacar, 1999: 74-75).

Terörizm sosyal, ekonomik ve siyasi kazanımlar elde etmek için bir tarafın karşı tarafa şiddet uygulayarak tehlike kastıyla eylemde bulunması olarak da bilinmektedir (Enders ve Sandler, 1996: 331). Terörizmin birçok tanımı bulunmakla birlikte bu tanımlamalarda en sık olarak aşırı şiddet kullanımı, eylemlerin niteliği ve tanıtım unsurları yer almaktadır (Shahbaz ve Shabbir, 2011: 2).

Terörizm, her ne kadar ham da olsa bir düşünce, felsefe veya ideolojiye dayanmaktadır (Altuğ, 1995: 18). Ancak kimi zaman bir eylem veya gösteri amacıyla yapılan başkaldırı kontrol edilemez bir hâl alarak terörizme neden olabilmektedir.

Terörizm temelde, uygar ve modern bir toplumu ayakta tutan dinamikleri çözmeyi hedeflemektedir. Terörizmin başlıca hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür: (Ergil, 1992: 143).

I) Çoğunluğun tercihiyle seçilen otoritelerin etkisini azaltmak, muhalif otoriteyi zorla yönetime getirmek.

II) Yerleşik hukuk sistemine göre yargılanıp hüküm giymiş kişilerin serbest kalmalarını talep ederek, hukuki sistemi çökertmek veya etkisizleştirmek.

III) Demokratik sistem ve kurumları yok sayarak, kaos ve kargaşayı toplum hayatının bir parçası kılmak.

IV) Demokratik hak ve uygulamalardan, insan sevgisinden ve toplumsal mutabakattan soyutlanmış bir sistemi geçerli kılarak, uygar bir yaşama aykırı bir toplum yaratmak. Ayrıca bu hedefler gerçekleştirilebilirse bunu uluslararası alana yaymak.

1.1.1.1. Saldırıcılık

Sık sık terörizmin yerine kullanılan saldırıcılığın kelime anlamı, Latincedeki doğru adım anlamına gelen “adgraddi” kelimesinin karşılığıdır. Saldırıcılık kavram olarak ise aşırıya kaçmak, davranılması gerekenden daha fazla davranmak, bir kişiye veya ülkeye karşı atağa geçmek, kendi bireyselliğini fazlasıyla ön plana çıkarmak şeklinde tanımlanmaktadır (Soyvural, 2014: 39).

Lorenz’e göre saldırıcılık, iç dürtüye dayanmaktadır. Ona göre bu dürtü, türün devamını sağlamaya yönelik bir işlev görmektedir. Ancak bu işlev kimi zaman sınırları aşarak tehdide ve hatta terörizme de dönüşebilmektedir (Fromm, 1976: 38-39).

Saldırıcılığın nedenlerini açıklamaya çalışan oldukça fazla görüş bulunmakla birlikte, bu görüşlerden en önemlisi ve en eskisi saldırıcılığın canlıların biyolojik yapısında var olduğunu savunan görüştür. Lorenz gibi Freud da, bu görüşün önemli savunucuları arasında yer almaktadır. Diğer bir yaklaşım ise saldırıcılığın doğuştan değil, sonradan öğrenilme olasılığıdır (Eroğlu, 2009: 207).

1.1.1.2. Şiddet

Terörizm kavramının temelinde, insanın ruhsal ve fiziksel yapısına yönelik her türlü olumsuz hareket anlamına gelen şiddet yer almaktadır. Şiddet, insan fitratında var olduğu kabul edilen saldırıcılık eğiliminin, kişisel ya da toplumsal çevrede, diğer bireylere zarar verecek şekilde dışa vurumu olarak tanımlanmaktadır (Ayan, 2006: 192-193).

Şiddet kavramı saldırıcılık ve anarşi ile aynı anlamda kullanılarak karıştırılmaktadır. Başka bir ifade ile bu kavram diğer kavramların zaman zaman yerine kullanılmaktadır. Şiddet, en genel tanımıyla zora başvurma olarak ifade edilebilir ve terör şiddetin farklı bir türevidir. Bu her iki kavram politik kaygılarla ilişkilendiği takdirde siyasal şiddet ve terörizm meydana gelmektedir (Soyvural, 2014: 32-33).

Toplumsal güveni ve huzuru hedef alan eylemler kamuoyunun oldukça dikkatini çektiği için şiddet eylemleri vazgeçilmez bir tanıtım aracı olarak görülmektedir. Örgütlerin basın kuruluşları vasıtasıyla şiddet eylemlerini üstlenmeleri bu nedene dayanmaktadır (Dilmaç, 1997: 104).

1.1.1.3. Anarşi

Terörizm kavramı ile bir şekilde doğrudan ilişkisi bulunmayan kişilerin, terörizmi genellikle anarşi ile aynı anlamda kullandıkları görülmektedir. Kavramların doğru bir şekilde kullanılmaması düşünce ve pratikte de bazen çok önemli karmaşalara yol açmaktadır. Bu sebeple özellikle de anarşi kavramını açıklamakta yarar görülmektedir (Dilmaç, 1997: 45).

Anarşi ve anarşist kelimeleri Yunanca “anarkhia” ve Fransızca “anarchie” kelimelerinden türemişlerdir (Çitlioğlu, 2006: 94). Antik Yunan’da Aristoteles anarşi kavramını, “efendisiz başıboş kölelerin kol gezdiği bir durum” olarak tanımlamakla birlikte, bunu demokrasinin bir çeşit yozlaşması olarak değerlendirmektedir. Alman filozof Immanuel Kant ise anarşi için, “baskı ve kurumları içermeyen yasa ve özgürlük” tanımlamasını yapmaktadır (Dilmaç, 1997: 46).

Anarşi en genel tanımıyla, karışıklık ve kuralsızlık anlamına gelmektedir. Anarşi, sadece terörizme neden olan ortam için değil, aynı zamanda ve genellikle toplumsal kuralsızlık, karışıklık, düzensizlik, kimsenin kimseyi dinlemediği, başıboşluğun kol gezdiği durumlar için kullanılmaktadır. Siyasi açıdan anarşi; mevcut otoritenin bertaraf edilmesi ve başsızlık durumunun ortaya çıkarılması amacıyla kişinin her türlü bağlayıcılıklardan kurtarılmasını kabul eden politik ve sosyal yönetim sonucu oluşan uygulamalı bir durumdur (Soyvural, 2014: 43-44).

Fransız Devrimi’nden sonra gelen Terör Dönemi ile hayat bulan modern terörizm, 19. yüzyılda anarşizmden esinlenerek en kanlı dönemlerinden birini yaşamıştır. Düşünce tarihinde yeri olan ve anarşist terörizm akımını da belirli ölçüde etkileyen başlıca düşünürler; Max Stirner adıyla bilinen Alman düşünür Johan Caspar Schmidt (1806-1856), Fransız ekonomist Pierre Joseph Proudhon (1809-1864), Rus devrimci Mihail Bakunin (1814-1876) ve yine Rus anarşizm kuramcısı Peter Kropotkin (1842-1921)’dir. Bu düşünürlerin genel olarak her türlü otorite ve kurumun şiddet yoluyla tahrip veya yok edilmesi gerektiğine inandıkları söylenebilir (Yayla, 1990: 345).

Anarşistlere göre devletler azınlıkların çoğunluğu ezmesine neden olmuşlardır. Anarşistlerin bütün teşkilatlı kurumları reddederek bunlarla mücadele etmeleri, bu yapıları birer sömürü aracı olarak görmelerinden ileri gelmektedir. Çünkü bu yapılar kişilerin hürriyetlerini tehlikeye sokmaktadırlar. Ayrıca anarşistler aile kurumu yerine

de kadın ve erkek tarafından karşılıklı sevgi ve anlayışa dayanan doğal birlikteliklerin kurulmasını öngörmektedirler. Din konusunda da, dinlerin mutlak itaat ve köleliği emrettiği için Tanrı fikri yerine bilimin hayatı yönlendirmesini desteklemektedirler (Soyvural, 2014: 46-48).

1.1.1.4. Terörist - Gerilla Ayrımı

Terörizm konusu içerisinde en önemli karışıklıklardan biri de, terörist ile gerilla kavramları arasında görülmekte ve bu iki kavram tarafsız bir şekilde değerlendirilmemektedir. Yapı, zaman, bölge ve gerçekleşen duruma göre büyük farklılıklar göstererek, belirli bir koşulda terör olarak nitelendirilen hareketler, bir başka koşulda terörizm olarak kabul edilmeyebilmektedir. Özellikle geniş kitlelerce destek bulmuş terörizm olayları incelendiğinde, ilgili eylemleri destekleyen kişi ve kuruluşların, sergilenen vahşeti terörizm olarak nitelendirmedikleri gibi aksine yapılanın bir hak mücadelesi olduğunu ileri sürdükleri gözlenmektedir (Dilmaç, 1997: 49).

Herhangi bir saldırının terörizm ya da meşru bir müdafaa kapsamında olup olmadığı tanımlanmaya çalışılırken, ilgili saldırının amacına, saldırıyı gerçekleştirenlere ve bunların yanı sıra dini, etnik ve ideolojik farklılıklara bakıldıkça, saldırının hangi sınıfa koyulmasının zorlaştığı görülmektedir (Güzel, 2002: 14).

Teröristler, kendilerini genellikle ayrılıkçı, özgürlük savaşçısı, gerilla, eylemci ve sempatican gibi haklılık payı olabilecek sıfatlarla tanımlamaktadırlar. Oysaki ayrılıkçılar, özgürlük savaşçıları ve gerillalar acımasızca sivilleri hedef almamaktadırlar. Onlar masum sivillere karşı değil, askeri düzenli ordulara karşı mücadele eden düzensiz savaşçılar olarak hareket etmektedirler. Ayrıca sivilleri farklı etnik kökene veya dine sahip olmalarından ötürü yok edilmesi gereken hedef olarak seçmemektedirler (Çınar, 1997: 213). Daha açık bir ifadeyle özetlemek gerekirse; gerillalar askeri güçler tarafından kendi meşru topraklarının işgal edilmesinden dolayı düzenli birliklere karşı savaş açarak kendi topraklarını geri almak istemektedirler.

Bir bütün olarak ele alındığında, gerilla tipi eylemleri terörizm kapsamındaki eylemlerden ayrı tutmak gerekmektedir. Terörizm, illegal örgütler tarafından veya bireysel olarak, daha çok kalabalık şehirlerde, toplumsal travmalara yol açarak korku ve endişe meydana getirmek için sabotaj, bombalama, kundaklama ve suikast gibi eylemler

içerirken, gerilla savaşı ise genellikle şehir merkezlerinden uzakta ve düzenli birliklerle yürütülemeyecek zamanlarda tercih edilen bir yöntemdir. Gerilla savaşı, küçük grup ve çeteler hâlinde düzenli ordulara karşı vur-kaç taktiği ve ani baskınlar yapan ayrılıkçı milislerin yürüttükleri silahlı mücadele biçimidir (Yılmaz, 2011: 37).

Bu durumla ilgili şöyle bir örnek verilmektedir: 1985 yılında Achille Lauro adlı yolcu gemisi Filistin Kurtuluş Cephesi'ne mensup dört kişi tarafından kaçırılmış ve talepleri yerine getirilmeyince Yahudi bir yolcu olan Lean Klinghoffer öldürülerek denize atılmıştır. Eylemi gerçekleştirenler yaptıklarını terör olarak değil, bir hafta öncesinde İsrail'in Tunus'u bombalayarak 20 Tunuslu ve 55 Filistinliyi akıllı füzelerle öldürmesine misilleme olarak görmektedirler. Öte yandan Tunus'un bombalanması ABD ile İsrail'e göre vahşice bir katliam veya terörizm değil, Larnaka'da (Güney Kıbrıs Rum Kesimi) üç İsrailinin öldürülmesine karşı meşru bir misilleme olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı George Schultz, Tunus'un bombalanmasını bir beğeni edasıyla, terörizme karşı meşru bir karşılık olarak belirtmiştir (Chomsky ve diğ., 1999: 43-44).

1.1.2. Terörizmin Tarihsel Gelişimi

İnsanlığın varoluşu kadar eski olduğu düşünülen terörizm ve terör, bilimsel bir bakış açısıyla birtakım yazarlara göre yaklaşık iki bin yıl öncesine dayanmaktadır. Terörizmin tarihi, şiddet uygulamak, korku ve dehşet yayarak bir kişi veya toplumu baskı altına almak olarak algılandığında, çağlar öncesine kadar götürülebilir ancak izlenen stratejiler bakımından modern çağın meydana getirmiş olduğu bir üründür (Laqueur, 1986).

Bu kapsamda terörizmin tarihsel sürecine bakıldığında, MS 50'li yıllarda Kudüs'te Zealotlar olarak anılan Yahudi Sicariler, tarihin ilk terörizm örneği olarak kabul edilmektedir (Horsley, 1979: 437). Sicariler'in, hedeflerine genellikle Filistinlilerin kalabalık tatil günlerinde ve gündüz vakitlerinde saldırdıkları, ayrıca zaman zaman para karşılığı da kişileri öldürdükleri bilinmektedir. Eylemlerinde 'sica' adı verilen ve paltolarının altına kolayca gizlenen kısa hançerleri kullandıkları ve örgütün adının da bu hançerlerden esinlenerek konulduğu savunulmaktadır (Korkmaz, 1999: 20).

Bir diğ er önemli örnek olan Thug tarikatı ise, Hindistan’da 7-17. asırlar arasında varlık göstermiş dinsel kaynaklı bir örgüttür. Bu örgütün eylemlerini gerçekleştirirken, hedefledikleri kişiyi Hint Tanrıçası Kali’ye kurban ettiklerine inandıkları ve yerlilerden seçtikleri kurbanlarını ipek bir bağ ile boğdukları bilinmektedir (Çakmak, 2008: 18).

11. yüzyılda Yahudi Sicariler gibi dini temelli olan ve Hasan Sabbah tarafından kurulan Haşhaşiler ise günümüz terörizmine benzer bir biçimde eylemlerini uygulamışlardır. Hasan Sabbah’ın ölümünden sonra da varlıklarını sürdüren Haşhaşilerin, 1090-1272 yılları arasında küçük, disipline ve organize bir güçle gerçekleştirdikleri planlı, temkinli ve uzun dönemli faaliyetleri çok etkili bir politik silah olmuştur (Hoffman, 2006: 84).

Modern anlamdaki terörizm kavramı ise 18. yüzyıl Fransa’sına, özellikle de Fransız İhtilali sırasındaki “Terör Dönemi”ne (1789-1794) dayanmaktadır (Yılmaz, 2011: 64). Fransız devrimciler Terör Dönemi’ni, sonrasında yaşanan tüm başkaldırıların esin kaynağı ve ilk halk cumhuriyeti olarak görmektedirler (Hobsbawm, 2005: 79).

Terörizmin tarihsel süreci incelendiğinde Fransız İhtilali’nin bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Özellikle de 1793 Mart-1794 Temmuz dönemi, devrin en kanlı katliamlarının yaşandığı karanlık bir dönemdir. “Fikriyatı cebren kabul ettirmek için saldırı ve şiddete başvurma” anlamına gelen Jakobenzim, bu dönemin bir ürünü olarak tarihte yerini almıştır (Korkmaz, 1999: 22-25).

Fransız İhtilali’nden sonraki dönemlerde terörizm, devlet ile birlikte anılmamaya başlamış ve devlet dışındaki örgütlerin başvurduğu bir yöntem hâline gelmiştir. 18. yüzyıl süresince daha çok dinsel nedenlerden kaynaklanan terörizm, 19. yüzyılın başlaması ile birlikte daha siyasi ve inkılapçı bir suret kazanmıştır. Amerikan İç Savaşı’nda (1861-1865) mağlup olan Güneyliler tarafından, yeniden yapılanma politikalarını tersine çevirmek için kurulan ‘Ku Klux Klan’, terörizm tarihinin önemli örneklerinin başında gelmektedir (Yılmaz, 2011: 64-65).

Terörizm konusunda tarihteki önemli örneklerden biri de, 19. yüzyılda Çarlık Rusya’da Narodnaya Volya adı ile bilinen gruptur. Günümüzde terörizmin sıkça kullanmış olduğu mevcut iktidarın despotik davrandığı ve dolayısıyla bu despotik davranışlara karşı yürütülen mücadelenin haklı bir temeli olduğu söylemi, ilk kez bu grup tarafından ifade edilmiştir. Bu gerekçeden yola çıkarak pek çok eylemde bulunan

grup, birçok devlet adamına yönelik suikastlar düzenlemiştir. Bunlar arasında en geniş çapta yankı uyandıran eylem ise Mart 1881 tarihinde Rus Çarı II. Alexander'ın öldürülmesidir (Bakradze, 2007: 34).

İktisat yazınında savaşın ve barışın iktisadi sonuçlarını anlamaya yönelik tartışmalar yaklaşık yüzyıl önce başlamıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra ve II. Dünya Savaşı devam etmekteyken dönemin önde gelen iktisatçıları ekonomi, savaş ve barış arasındaki etkileşim üzerine değerlendirmelerde bulunmuş ve önemli iktisadi politikalar önermişlerdir. Bütün bunların yanı sıra iktisat yazınında iç savaşlar, silahlı çatışmalar ve terörizm ile bunların iktisadi sonuçları, ABD'de gerçekleşen 11 Eylül olaylarına kadar yeterli dikkati çekebilen bir konu olmaktan uzak kalmıştır.

Dünyada 20. yüzyıldan sonra artış gösteren terörizm, özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra küresel bir boyut kazanmıştır. Terörizm sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuksal yapıları tehdit ederek ülkelerin önlem alması gerektiği en önemli sorunların başında gelmektedir. Tehdit altında olan tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye de yaklaşık 40 yıldır terörizme karşı mücadele ederek insan kaynağının yanı sıra ekonomik kaynaklarını da kaybetmiştir.

1.1.3. Terörizmin Özellikleri

Terörizm, özellikle sivil ve masum insanları yıldırıp korkutarak, illegal siyasi ve stratejik amaçlarına ulaşmak için bir grubun, bir örgütün veyahut bir devletin, kasıtlı ve planlayarak şiddet eyleminde bulunması veya şiddet kullanımı tehdidinde bulunmasıdır (Hazır, 2001: 45).

Terörizmin özellikleri, dünyada faaliyet yürüten terör örgütleri ve onların eylem stratejileri çerçevesinde şu şekilde özetlenebilmektedir: (Alkan, 2002: 17-18).

- Terörizm bir öğreti, ideoloji ve hatta sistematik bir düşünce değil, bir stratejidir.
- Terörizm, insanları ve dünyayı “iyi” ve “kötü” şeklinde sınıflandırarak kendisini “iyi” tarafa yerleştirir.
- Terörizm, terör olayları için meşru bir zemin ve senaryo hazırlar.
- Terörizm, gelecekte başarı ve yepyeni bir düzen söyleminde bulunur.

- Uluslararası siyasetin önemli bir parçası olan terörizm, dış destek olmadan yaşatılamaz.

- Finansal destek vazgeçilmez gereksinim olduğundan dolayı, soygun ve silah kaçakçılığı gibi yasa dışı faaliyetleri meşru görür.

- Terörizm, yeni bir düzen önerisi, bir özgürlük arayışı ve bağımsız bir devlet kurma beklentilerinden biri veya her üçünün de bir arada bulunduğu saiklerle ortaya çıkabilmektedir.

- Tabiatı dolayısıyla kendisi bir propaganda aracı olan terörizm, varlığı boyunca hep propaganda ile beslenir.

Küreselleşme ile birlikte dünya küçüldükçe, kültürler kendi benliklerini yitirip adeta tek bir çatı altına toplandıkça, gelir dağılımındaki eşitsizlikler artıp demokrasi ve insan hakları sadece söylemlerde kaldıkça, gelişen teknoloji ile birlikte insanlar arasındaki iletişim ve diyalog azaldıkça, terörizm değişik formatlarla insanları etkileyebilmektedir. Dünyanın gün geçtikçe adeta tek bir köy hâline gelmesiyle birlikte terörizm, sadece ülkelerin egemenliklerine kastetmekle kalmayıp, bütün bir dünyanın egemenlik ve bağımsızlığını hedef almaktadır.

1.1.4. Terörizmin Unsurları

Terörizmin daha önce de vurgulandığı üzere devleti veya rejimi hedef alan sistematik ve organize bir stratejik eylemler bütünü olduğu belirtilmektedir. Terörizmin unsurları arasında ön plana çıkanlar ideoloji, örgüt ve medya unsurlarıdır. Bir başka deyişle, içerisinde bu üç unsuru barındırmayan eylemler terörizm olarak adlandırılmamaktadır. Buna göre, önceden planlanmış silahlı bir banka soygunu ile birlikte birkaç can kaybı yaşanması terörizm kapsamında değil organize suç kapsamında ele alınmaktadır. Bu sebeptir ki; bir suçun terörizm kapsamına girmesi için ideoloji, örgüt ve medya unsurlarının üçünün birden var olması gerekmektedir.

1.1.4.1. İdeoloji Unsuru

İdeoloji, bir grubun, bir sınıfın, bireyin veya kültürün farklı yönlerini yansıtan görüş topluluğunu ifade etmektedir. İdeolojiler, duruma ilişkin olayların sistemli olarak

belirli açıdan açıklanmasını ve yorumlanmasını amaçlamaktadırlar (Ersoy, 2012: 18). Bir diğer ifadeye göre ideoloji, tümüyle belirli bir altyapıya bağlanıp, onun etkisi altında kalarak büyüyüp ve gelişen bir yorumlama biçimidir. Burada belirleyici etkenler ideolojinin temel altyapısı, üretim ilişkileri ve parasal ortamıdır (Kazancı, 2002: 56-57).

İdeoloji, terörizmin oluşumundaki hareket ve dayanak noktasını oluşturmaktadır. Örgütsel yapı, hedef ve amaçlar açıklanarak yapılacak eylem planları, örgüt propaganda biçimleri, örgüte yeni üye kazandırma politikaları ve stratejiler ideoloji unsuru ile belirlenmektedir (Dilmaç, 2004: 360).

Her türlü yapının bir ideolojisi olabilmektedir. Terörizm olgusu içerisinde değerlendirebileceğimiz ideoloji ise, mevcut siyasi sistemi ortadan kaldırmak amacıyla belirli bir düşünce etrafında birleşerek baskı ve şiddet kullanmak suretiyle siyasi amaçlarını belirten düşünceyi ifade etmektedir (Alkan, 2000: 72). Bu bağlamda, şiddet eylemi içeren bir hareket belirli bir ideolojiden beslenmediği takdirde terörizm olarak nitelendirilemediği gibi, içerisinde baskı ve şiddet barındırmayan ideolojiler de terörizm bünyesinde değerlendirilmemektedir.

Tüm bunlardan yola çıkarak terörizmin var olabilmesi için öncelikle ideolojik bir altyapıya sahip olması gerekliliği herkes tarafından kabul edilmekle birlikte, her ideolojinin de mutlaka terörizm odaklı bir siyasi mevcudiyetinin bulunmadığı bilinmektedir. Bu nedenle terörizmle özdeşleşmiş, terörizmi kendine amaç edinmiş ideolojilerin varlığı, en marjinal siyasi görüşlerin ideolojilerinde bile mutlaka terörizm amacı bulunduğu anlamına gelmemektedir.

1.1.4.2. Örgüt Unsuru

Genel olarak birden fazla kişinin belli bir amaç etrafında toplanmasıyla meydana gelen yapı şeklinde tanımlanan örgüt, aynı ideoloji ve hedefi amaç edinen organize olmuş bir yapı içerisindeki kişilerden oluşmaktadır (Akmaral, 2004: 60).

Örgüt, üyelerinin neyi ve nasıl öğreneceğini tasarlayan ve üyelerini etkileyebilen bir sistemdir (Fiol ve Lyles, 1985: 804). Bu nedenle örgüt üyeleri, herhangi bir bireyinkinden daha kapsamlı bir hafıza taşımaktadırlar. Örgütlerin hafızaları belirli davranışları, zihinsel haritaları, normları ve değerleri sürekli korunmaktadır (Easterby-Smith ve diğ., 2000: 785). Bu hafıza, bir organizasyonun belirli bir kişiye olan

bağımlılığını sınırlarken, üyelerin yeteneklerini artırmakta ve örgütün hedeflerine ulaşmasını da kolaylaştırmaktadır. Bilgi örgütsel olduğu zaman, yeni bir kabiliyet kazanılabilmekte ve bu kabiliyet geliştirilebilmektedir (Trujillo ve Brain, 2005: 181-182).

Terörizm için örgütlenme en temel ve vazgeçilmez unsurdur. Örgütlenme ise kendi içerisinde bazı öğeleri barındırmakta ve farklı seviyeler gerektirmektedir. Bu öğe ve seviyeler lider kadro, illegal örgütlenme, silahlı birim, propaganda birimi ve legal uzantılar olarak belirtilmektedir (Dilmaç, 1997: 87).

1.1.4.3. Medya Unsuru

Hedef durumundaki rejim, otorite veya gruplar ile terörizm arasındaki psikolojik ve eylemsel savaşta medya önemli bir yer tutmaktadır (Schmid, 2004: 58). Teknolojideki hızlı gelişim ve değişimlerin yaşanması, terörizmin yapısal ve eylemsel çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Sırasıyla gazete, radyo, televizyon ve son olarak da günümüzde internet ile birlikte terör örgütleri seslerini dünya kamuoyuna anında duyurabilmektedirler.

Terörizm planlamasında eylemler, genellikle medyanın en çok takip edildiği “prime time” olarak adlandırılan zaman dilimine yakın gerçekleştirilerek daha fazla insanın duyması hedeflenmektedir. Genellikle bir eylemin başarısı, eylemin haberlerde en ön sıralarda yer alarak ne kadar kişiye ulaştığıyla ölçülmektedir (Sirseldoudi, 2004: 81-82).

Kitle iletişim araçları, normal haber değeri taşıyan olaylardan ziyade yaşamı tehdit eden olayları servis etmeyi daha önemli bulmaktadırlar. Böyle bir olay gerçekleştiğinde haberler içerisinde ilk sırayı hiç şüphesiz terörizmle ilgili haberler almaktadır. Bu durum, eylemin fiili olarak meydana getirdiği etki ve zarardan daha fazla korku ve tehdidin yayılmasına neden olmaktadır (Schmid, 2011: 79-80). Bu durum, terörizm ile medya kanallarının karşılıklı pozitif dışsallık elde ettiklerini göstermektedir (Wilkinson, 1997: 52).

Siyasi ve toplumsal değişimlerle birlikte şekil, eylem ve söylem değişikliği gösteren terörizm, iletişim ve medya sektöründeki teknolojik yeniliklerin de etkisiyle ülke sınırlarını aşarak tüm dünyayı etkileyebilmekte, hem bireysel hem de toplumsal

travmalara yol açabilmektedir. Çatışma kültürünün sözlü ve eylemsel alanlarda medya ve çıkar gruplarının da etkisiyle kendini gösterebilmede bir üstünlük elde ettiği söylenebilmektedir (Küçükcan, 2010: 34).

1.1.5. Terörizmin Amaçları

Terörizmin amaçları, terör örgütlerinin çıkış noktalarına, yapılanmasına, stratejilerine, belirledikleri hedeflere ve eylemde buldukları ülkelerin sosyal ve siyasi koşullarına göre çeşitli farklılıklar göstermektedir. Bu amaçlar doğrultusunda terör örgütleri her türlü eylemi meşru görmektedirler.

Terörizmin temel amacı, mevcut otorite ile siyasi düşünce arasındaki çatışmaya dikkat çekmeye çalışmaktır. Dikkatin ilgili konuya çekilebilmesi için toplumda korku ve dehşet uyandıracak şiddet eylemleri gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda kitle iletişim araçları vasıtasıyla topluma korku salınarak taraf olma çağrısı yapılmaktadır (Korkmaz, 1999: 17).

Terörizmin bir diğer amacı, olabildiğince çok yaşama son vermek değil, bölge insanın veya tüm insanlığın eylemlerden etkilenmesini sağlamaktır. İnsanların dehşete kapılmasını, tek çarenin bildirilen isteklerin yerine getirilmesi gerektiği düşüncesini yerleştirmektir. Zira psikolojik sonuçlar, fiziksel sonuçlardan çok daha önemlidir (Kışlalı, 1998: 37).

Terörizmin sıralanan amaçların dışında, siyasi otoriteyi zaafa uğratmak, teröristlerin ideolojileri ışığında kararlar alınmasını sağlamak, belirli bir ülkeyi istikrarsızlaştırmak, eylemler için finansman ve insan kaynağı temin etmek, örgütsel disiplini tesis etmek ve bir takım mahkûmların serbest bırakılmasını sağlamak gibi birçok amacın olabileceği de ifade edilmektedir (Tacar, 1999: 47-48).

1.2. TERÖRİZMİN NEDENLERİ

İktisat biliminde iktisadi sorunlarla mücadele edilirken, öncelikle dengesizliği tanımlama ve kıstaslarını belirlemek için çeşitli araştırmalar ve öncü testler yapılmaktadır. Bu araştırma ve öncü testler sonucunda sorunu çözmeye yönelik politikalar belirlenmeye çalışılmaktadır. Buna benzer biçimde terörizme neden olan

ideolojiler, inanç ve fikir yapıları, kişileri terörist olmaya ve şiddet uygulamaya yönlendiren nedenler detaylı olarak incelenmeden terörizmle mücadele etmek, başarısızlık ihtimalini artırmaktadır.

Toplumlarda yetersiz eğitime sahip, iş ve çalışma disiplini olmayan, toplumun çoğunluğunun ve devletin kendilerine yönelik ayrımcılık uyguladığı kanısını taşıyan marjinal kesimlerin, şiddete ve saldırganlığa daha fazla eğilimli oldukları kabul edilmekte, dolayısıyla bu marjinal kesimlerin terörizmin insan kaynağı sağladığı potansiyel toplumsal zemini oluşturduğu bilinmektedir. Terörizm, dünya savaşları gibi topyekûn bir savaşın göze alınmadığı zamanlarda, bir bakıma saldırmak isteyenlerin kendilerini gizleyip teröristleri vekil tayin ederek meydana getirdikleri bir savaş yöntemi olarak nitelendirilmektedir. Terörizmin en yaygın nedenleri ise maddi zorluklar, ayrımcılık, eğitim-öğretim eksiklikleri, bölgesel geri kalmışlık, toplumsal ve siyasi baskılar, aşırı yasadışı zihniyet ile yabancı ülkelerin uyguladığı gizli ve açık politikalar olarak sıralanabilir (Apter, 1997: 23).

Sıralanan bu nedenler, yaşanan çağın koşullarına ve gerekliliklerine göre değişim gösterebilmektedir. Terörizmin doğuşu ve gelişimi ile ilgili birçok çalışmada nedenler farklı sınıflandırmalarla işlenmektedir. Genellikle uzmanlar, terörizmin ortaya çıkmasında geleneksel toplum yapısının çözülmesi, özel mülkiyet ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler ve hızlı ekonomik büyümenin neden olduğu toplumsal sıkıntılar gibi konuları değerlendirmeye almaktadırlar (Laqueur, 2002: 112).

Terörizmin sebeplerine ilişkin yapılan çalışmalarda birçok sınıflandırmanın yapıldığı görülmektedir. Geniş bir çerçevede terörizmin sebepleri şu başlıklar altında sıralanabilir: (TBB, 2006: 175-176).

- Ekonomik sebepler,
- İç ve dış politik sebepler ve konjonktürel gelişmeler,
- Jeopolitik ve jeostratejik sebepler,
- Kişisel psikolojik değişimler,
- Sosyolojik sebepler ve toplumsal yapı,
- Toplumların etnik, kültürel, örfi ve ideolojik yapısal özelliklerine ilişkin sebepler,

- Ülkelerin emperyalist politikaları,
- Yönetimsel yapı ve anlayış ile ilgili sebepler.

Yukarıda sıralanan terörizmin nedenlerini ekonomik, psikolojik, sosyal ve siyasal nedenler olmak üzere dört ana başlık altında toplamak mümkündür.

1.2.1. Ekonomik Nedenler

Terörizmin temel sebeplerinin başında ekonomik yoksunlukların geldiği belirtilmektedir. Belirli gruplar, özellikle ekonomik hakları verilmezse öfkelerini göstermek için terörizmi seçmektedirler. Bu yoksunluk, istekleri yerine getirilmeyen grupları şiddet kullanan yolları benimsemeye teşvik etmektedir. Örneğin Hindistan'ın Asam, Nagaland ve Batı Bengal gibi kuzey eyaletlerinde komünistler, ekonomik yoksunluktan dolayı Hindistan Hükümeti'ne karşı gerilla savaşı başlatmışlardır (Michael, 2007: 39).

Terörizm için uygun bir ortamın oluşumunda büyük bir pay sahibi olan ekonomik etkenler, ekonomik geri kalmışlık ve ekonomik eşitsizlikler olarak belirtilebilmektedir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde geri kalmışlığın, tarihsel boyutta emperyalist ülkelerin sömürgeci uygulamalarıyla oluşup giden bir olgu olduğu, bu ülkelerde meydana getirilen artı değerın ülke içerisinde tutma gücünden yoksun bırakıldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin gerçek anlamda gelişme gösteremedikleri, düşük endüstriyel üretim ve ilkel tarım teknikleri ile köy-kent ve bölgeler arasında eşitsizliklerin büyüdüğü görülmektedir (Ozankaya, 1979: 60).

Terörizm propagandalarında özellikle fakirlik, ezilmişlik ve yoksulluk gibi etkili konular istismar edilerek duygusal sömürü yapılmaktadır (Alkan, 2009b: 4). Öte yandan bu istismarın etkili olabilmesi için birebir propaganda metotlarının kullanılması gerekmektedir. Zira terörizmin oluşması için ekonomik koşullar en önemli nedenlerden biri olarak gösterilse de tek başına neden olarak gösterilmesi açıklayıcı olmamaktadır.

Kişi başına düşen gelirin çok düşük ve gelir dağılımının dengesiz olması, bu dengesizliğin sınıflaşmaya yol açması, işsizlik oranlarının sürekli artması, toplu işten çıkarmaların yaşanması, hükümetin ekonomi üzerindeki kontrol kaybı, yüksek enflasyonun ortaya çıkması ve borçların artmasından dolayı ülke üzerindeki baskıların

yoğunlaşması, terörizmin doğmasına neden olan ekonomik nedenler arasında sayılmaktadır. Ekonomik faktörler, ülkedeki her kesimi ilgilendirdiğinden dolayı kolay provokasyon aracı olma özelliğini de taşımaktadırlar (TBB, 2006: 143).

1.2.2. Psikolojik Nedenler

Gençler, psikolojik durumlarından ötürü terörizmin en savunmasız hedeflerinin başında gelmektedirler. Gençleri, karanlık bir yolun soğuk ve ıssız yollarına sürükleyebilecek argüman ve propagandalar terörizm içerisinde fazlasıyla mevcuttur. En çok kullanılan argümanlar ise değer verme, özgürlük, fikir serbestiyeti ve kuralsızlıktır. Özellikle de kimlik bunalımı içerisinde olan, psikolojik sorunları bulunan, aile ve toplumlarından dışlanan, kişilikleri tam olarak olgunlaşmamış bireyler terörizmin en kolay hedefleridir.

Bireyler; yetiştirilme şekilleri, aile ve kendi sosyokültürel çevre içindeki konumları, kendilerini kanıtlama güduları ve daha birçok nedenlerle kendilerini ispatlama çabası içine girebilir ve terörizmi kendilerini ifade etmenin bir yöntemi olarak görebilirler (Gökbunar ve Gökbunar, 2010: 57).

Kendi iç dünyalarında kimlik çatışması yaşayan, toplum içerisinde saygınlık kazanamayan ve kabul görmeyen, kendini geliştirecek ve gerçekleştirecek pozitif, üretken yol ve metot bulamayan kişiler kaygılarını, tedirginliklerini, korkularını ve öfkelerini saldırgan tavırlarla şiddet eylemleri gerçekleştirerek gidermeye çalışırlar (Caşın, 2008: 290).

Ruhsal bozuklukları olmayan ve genetik etkileşim yaşamayan insanlar dünyaya gelirken hırsız veya katil olarak gelmemektedirler. Hiç şüphe yok ki kimi insanların şiddet eğilimi diğer insanlardan daha fazla olabilmektedir. Bunda, yaşanılan çevrenin ve iklim şartlarının yanı sıra ruhsal çevrenin meydana getirmiş olduğu psikolojik etkileşimlerin etkisinin de olduğu bilinmektedir. Bu koşullarda yetişen kişiler, kendi iç dünyalarındaki karmaşıklığı ve çarpışmayı farklı yorumlayarak, şiddeti daha normal karşılar duruma gelebilmektedirler. Ancak yapılan birçok bilimsel araştırmaya göre bu durumun arkasındaki nedenin tam olarak irksal bir sebep olduğu kanıtlanamamıştır (Çitlioğlu, 2006: 33).

Psikolojik sorunlarla saldırgan tavırlara başvuran insanlar, değerlerini ve saygınlıklarını korumak, haksızlıklarını haklı göstermek için şiddeti kendilerini ifade etme biçimi olarak benimserler. İnsanlar, temel ve sosyal gereksinimlerini karşılayamamanın verdiği duygusal yoğunluk ile farklı arayışlar içerisine girebilmektedirler. Özellikle ekonomik, siyasi ve anayasal istikrarsızlıktan kaynaklanan birtakım olumsuzluklar, toplum içerisinde bazı bireyleri psikolojik açıdan etkilemektedir. Böyle durumlarda halk, çözümsüzlük ve alternatifsizlik psikolojisi ile terörizmin farklı ve cazip şekillerde kendilerine önerdiği fikirleri haklı görebilmektedir (Yılmaz, 2011: 50).

1.2.3. Sosyal Nedenler

Terörizm, birden çok boyutu bulunan sosyolojik bir olay ve çözülmesi zor sorunlar bütünüdür. Terörizmin sosyolojik bir olay olarak görülüp değerlendirilmesinde, toplumun sahip olduğu değer yargılarının, alışkanlıklarının, örf ve adetlerinin, gelenek ve göreneklerinin tamamının incelenmesi önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bu özellikler zaman içerisinde sosyal çevrenin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte değişim göstermektedirler (Caşın, 2008: 286).

Toplumunu kaosa sürüklemeyi ve amaçlarına ulaşmaya çalışan terörizm, toplumun sosyal değerlerinden faydalanarak sürekli değişim gösteren düşman hedefler, devamlı verilen slogan ve mesajlar ile halk arasında karışıklık meydana getirmektedir. Bu sayede toplumda var olan çeşitli kümelenmeler arasındaki ayrılık ve farklılıklar körüklenmekte, sonuç itibarıyla sosyal psikolojide korku hipnozu adı verilen, toplumu çekingen, aldırış göstermeyen ve reaksiyon vermeyen hâle getiren bir ortam oluşturulmaktadır (Yılmaz, 2011: 48).

Toplumsal değerlerdeki yaşanan hızlı değişimler, toplumda artış gösteren sapmalara, uyuşmazlıklara ve sapkınlıklara sebep olabilmektedir. Terörizmin doğmasında da bu değişim ve gelişim dönemlerinde ortaya çıkan sıkıntı, bunalım ve kaosların kişileri etkileyerek şiddet taraftarlarını beslemesi ve şiddet yanlısı bu kişilerin de toplumu etkilemeleri yatmaktadır (Alkan, 2000: 44).

Terörizmin meydana gelmesinde bir başka etken olarak çarpık kentleşme ve varoş kesimlerin varlığı gösterilmektedir. Birçok sosyolog araştırmacıya göre gelişmemiş ve

gelişmekte olan ülkelerdeki gerilimler, sosyolojik ve siyasi çatışmalar şiddeti doğurmakla birlikte, dengesiz bir gelişmeye ve büyümeye neden olmaktadır (Türkdoğan, 2007: 9-10).

Eğitim alanındaki yetersizlikler ve eksiklikler de terörizmin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Kaliteli bir eğitim sistemi içerisinde yetişmemiş bireyin, sosyal yaşamında karşılaştığı sorunları çözmekte yetersiz kaldığı, bu nedenle öncelikle sisteme, sonrasında kendisine ve gittikçe politik yaşama karşı ciddi bir sorun teşkil ettiği unutulmamalıdır. Sosyal çevre içerisinde yabancılaşarak soyutlanma süreci sonunda, öncelikle aile ve yakın çevrenin ihtiyaç duyulan önlemleri zamanında gözetmediği takdirde, bireyde meydana gelen hissiyatlar çerçevesinde bencillik, sesini duyurma çabası ve yüksek bir ego, kişiyi şiddete yönelterek terörizme itebilmektedir (Soyvural, 2014: 89-92).

1.2.4. Siyasal Nedenler

Devletler tarihi incelendiğinde birtakım devletler ekonomik, stratejik veya jeopolitik önemi nedeniyle çıkar elde etmeyi düşündükleri bölgeler üzerinde, güçlü bir devletin var olmasını kendi çıkarları bakımından istememişlerdir. Son birkaç yüzyıldır birtakım güçlü devletler, rakip devletlere karşı dış politikalarını gerçekleştirmek adına birebir savaş yerine, çeşitli suikastlar ve bombalamalar gibi şiddet içeren eylemler aracılığıyla sürdürülen terörizmi desteklemeyi seçmişlerdir. Konvansiyonel savaşın ekonomik ve sosyal maliyetleri göz önüne alındığında devletler, kendi diplomasi gereği, toplam maliyeti çok daha düşük olan teröristleri maşa olarak kullanmaktan çekinmemektedirler. Toplumun sosyal ve ekonomik dinamiklerinden ve mevcut düzenin yapısal eksiklerinden kaynaklanan terörizm, özellikle gelişme aşamasında birtakım güçlerin kontrolüne geçmekte veya bazı çevrelerce yapay bir şekilde istismara müsait sorunlar üzerine kurulmaktadır. Hakikaten terörizm, dönemsel olarak ve dalgalar halinde meydana gelmekte, zaman geçtikçe önemini kaybetmekte ve daha sonraları tekrar hız kazanmaktadır. Terörizmin hızlandığı bu belirsiz dönemlerdeki uluslararası alandaki siyasal ilişkiler ile devletler düzeyindeki politik ve toplumsal çözüme muhtaç sorunlar arasında yakın bir ilişki olduğu gözlenmektedir (Yılmaz, 2011: 46-47).

Yurtiçinde ise kamusal yönetimdeki partici tavırlar, özellikle ideolojik tabanlı terörizm için müsait bir ortam meydana getirmekte, idarenin partici tavırları, tarafsızlık, dürüstlük ve adalet prensiplerine zıt düşerek, idarenin bilgi ve edinilen tecrübe birikimini azaltmaktadır. Bu durum ise güçlü bir yönetimin oluşmasını engellemekte ve sonuç olarak toplumsal çözümlere neden olabilmektedir (Zafer, 1999: 21).

Bir ülkenin güçlü bir dış politikasının olmayışı veya dış politikasındaki tutarsızlık ile yaşanan siyasi gelişmeler karşısında yetersiz ve çaresiz kalışı gibi sıkıntılarla, özellikle iç politikada suni gündem oluşması, terörizme zemin hazırlayabilmektedir. Siyasi yapının ve demokrasinin tam olgunlaşmaması dolayısıyla birtakım güç dengeleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, bazen halkı da etkilemekte ve çatışmalara neden olabilmektedir (Seçkin, 2001; Aktaran: Yılmaz, 2011: 47).

Toplumsal yapısı sağlam olmayan ülkelerde, dini ve etnik fanatizm de siyasi nedenlerle terörizmin oluşmasında rol oynamaktadır. Özellikle dini bakımdan hassasiyet içeren, toplumun aşırı materyalist düşünceye haiz olmadığı ülkelerde ve farklı etnik yapılar barındıran devletlerde, konjonktürel gelişmelere bağlı olarak terörizme rastlanmaktadır (Dilmaç, 1997: 121).

Kuşkusuz örgüt militanlarının inandıkları, sonuna kadar bağlı kaldıkları ve gerçekleştirmeyi arzuladıkları bir ideolojileri olmalıdır. Terörizm, birtakım ideolojilerin öngördüğü ekonomik, sosyal ve siyasal yapıyı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır ve terör örgütlerinin siyasi nitelikleri de terörizmin unsurları arasında yer almaktadır. Siyasal nedenler genellikle diğer nedenlerden birinin veya birkaçının desteğiyle etkileşime girmekte ve bu anlamda, genellikle terörizmin nedenlerinin en son adımını oluşturmaktadır (TBB, 2006: 142-143).

1.3. TERÖRİZMİN TÜRLERİ

1.3.1. Devlet Terörizmi

Devletin veya bağlı birimlerinin, kendi halkının tamamına ya da etnisite, din, inanç veya mezhep farklılığı olan azınlığına veyahut karşıt siyasi düşüncedekilere uyguladığı zulüm, planlı öldürme ve toplu tutuklama gibi eylemlerine, genel anlamda devlet terörizmi denilmektedir (Uyar, 2008: 30-31). Devlet terörizmi literatürde resmi

terörizm, politik terörizm, siyasal terörizm ve yukarıdan terörizm gibi çeşitli isimlerle de yer almaktadır.

Devlet terörizmi, toplumsal düzen açısından tehlikeli sayılan kişilerin yaşamına ve mülkiyet hakkına cebir, korkutma ve baskı yoluyla yapılan, yetki ile bir araya getirilmiş şiddet olarak da tanımlanmaktadır. Bu terörizm türünün ilk kez Fransız Devrimi döneminde Jakobenlerce uygulandığı kabul edilmektedir. Yakın zamanda ise Rusya'da Stalin, İran'da Humeyni ve Filistin'de İsrail tarafından uygulanmıştır. Ayrıca devlet terörizmi, hem dış ülkelerde bulunan devlet düşmanlarını yok etmek için hem de düşman ülkelerde kaos meydana getirmek için uygulanmaktadır (TBB, 2006: 234).

Devlet terörizmi, teröristlerin siyasi taleplerini reddetmek amacıyla bireylere veya gruplara yönelik cinayet ve imha yöntemlerinin sistematik olarak kullanılması olarak da tanımlanmaktadır (Wardlaw, 1982: 16). Devlet terörizminin karakteristiği ise, çoğunlukla yetkililer tarafından yürütülmekte olan, ilan edilmemiş ve gizli faaliyetlerin umutsuz fanatikler ile istihdam edilip sürekli olarak cinayet ve yıkıma yol açan bir yıpratma mücadelesidir (Wilkinson, 2011: 205).

Devlet terörizminde genellikle şu özellikler görülmektedir: (Yavuz ve Şahin, 2011: 34).

- Doğrudan devletin tayin ettiği memurlar tarafından gerçekleştirildiği gibi, devlet destekli uzantılar tarafından da gerçekleştirilebilmektedir.
- Potansiyel tahribatlar göz önünde bulundurulduğunda uygulamada şiddet kullanılmaktadır.
- Planlı ve sistematiktir.
- Politik bir altyapıya sahiptir.
- Terörizme maruz kalan kurbanlardan ziyade daha geniş çaplı kitleleri hedef almaktadır.

1.3.2. Etnik Terörizm

Etnik terörizm, devlet otoritesinin veya rejimin birlikteliğini ve hüviyetini parçalamak amacıyla etnik bir kimliğe sahip illegal bir topluluğun, siyasi beklentilerini

gerçekleştirmek için yapmış oldukları eylemler bütünü olarak adlandırılmaktadır. İlk başlarda bu tür grupların, siyasi aidiyetlerine bakılmaksızın halkın refah seviyesini yükseltmek istedikleri propagandası yapılmaktadır. Doğrusu, bu grupların gerçekleştirdikleri eylemler ile birlikte özellikle mensup oldukları etnik kökendeki insanların otorite veya rejime karşı örgütlenerek ayaklanmaları ve bunun sonucunda terörizmin yıkıcı etkilerinin yayılarak, siyasi taleplerin elde edilmesi hedeflenmektedir (Rast, 1996: 55-56).

Farklı etnik toplulukların bir arada yaşaması, topluluklar arasında karşılıklı bir nefret ve aşağılama ortamı meydana getirebilmektedir. Böyle bir durumda her etnik grup, kendi izzetini ve haysiyetini diğer gruplardan daha yüksek seviyede görebilmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının nedeni, etnik özelliklerin toplumsal yapı içerisinde bireylerin siyasal sistemin bir unsuru olmaları açısından yararlı nitelikler oluşturmuş olmasıdır (Weber, 2014: 302).

Bir ülkede etnik çatışmanın varlığının ön koşulu farklı etnik kimliğe sahip toplulukların mevcut olması değil, etnik hâkim topluluğun diğer topluluk veya topluluklara karşı sistemli bir şekilde baskıcı ve ayrımcı bir tavır sergilemesidir. Kimi zaman hâkim konumda olmayan bir etnik grup da diğer gruplara karşı ayrımcılık uygulayabilir. Vatandaşlık kültürünü benimseyemeyen bu tür etnik gruplar, egemenlik hayalleri peşinde koşarak tabi oldukları ulus-devleti hedef almaktadırlar (Erkal, 2000: 47).

Etnik terörizm, çeşitli örgütlerin uyguladıkları şiddet hareketleri ile bir ülkeye bağlı bulunan belirli bir bölgeyi, o ülkeden ayırarak bağımsızlığını kazandırma adına yapılan yasa dışı faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır (Alkan, 2002: 22).

Etnik terörizmi benimseyen örgütler, eylemlerinde varlıklarını göstermek, kendi kimliklerini ispatlamak, tükenmediklerini ve güçlü olduklarını kanıtlamak amacıyla şiddeti bir yöntem olarak seçmektedirler. Kendi etnik kökenlerine mensup vatandaşları silahlı propagandaya inandırmak için, verilmediği düşünülen sosyal ve kültürel hakları kanıt olarak kullanmaktadırlar. Bu hak mahrumiyeti propagandası, gerek sohbet aralarında gerekse medyada yapılarak, tek çıkar yolun ayaklanma ve silahlanma olduğu konusunda kendi topluluklarını ikna etmeyi amaçlamaktadır (Tarhan, 2014: 42). Siyasi hedeflerine ulaşmak amacıyla terörizmi eylem şekli olarak seçmiş gruplar, genellikle

yalan ve hedef saptırıcı yayın ve propagandayı kullanmaktadırlar. Nitekim Ermeni olayları meselesinde ASALA terör örgütü de bu tür yanıltıcı yayın ve faaliyetler içinde bulunmuştur. Hatta cumhuriyet öncesinde Bulgar çeteleriyle eş zamanlı bir biçimde Ermeni çeteleri de benzer yöntemi uygulamışlardır (Özçelik, 2006: 16).

Etnik terörizmin ortaya çıkışının, küreselleşme ve soğuk savaş döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan, siyasi haritaları değiştirmeye yönelik gerçekleşen gelişmelerle yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Hayatı kolaylaştıran teknolojik imkânlar ile birlikte küreselleşme hareketleri, bir yandan tamamıyla entegre olmuş bir dünya hedeflerken, diğer yandan daha fazla ayrılık ve kaos meydana getirme potansiyeline de sahiptir. Küreselleşme ile birlikte kimi devletler daha da güçlenmeye, küresel bir güç hâline gelmeye aday olmakta, kimi devletler ise egemenlik haklarının saldırılarla, toplumsal yapıları önünde kurulan farklı model tuzaklarla (etnik, cinsiyet, mezhepsel ve çevresel vb.) ve politik etkinlik kaybıyla karşılaşmaktadırlar (Erkal, 2000: 49-50).

1.3.3. Uluslararası Terörizm

Bütün ülkelerin üzerinde anlaşığı bir tanım olmamakla birlikte uluslararası terörizm; toplumlar arası etkileşimlerde herkesin olağan karşıladığı ilişkilerden farklı olan, politik amaçlarla ülke sınırları dışında oluşan ve ilgili ülkelere yönelik gerçekleştirilen sistematik eylemler olarak tanımlanabilmektedir (Soyvural, 2014: 256). Bir başka tanıma göre ise uluslararası terörizm, devlet dışı aktörler tarafından bir veya birden fazla devleti etkileyen, zorlayıcı amaçlarla politik olarak motive edilmiş şiddetin tekrar tekrar kullanılmasıdır (Badey, 2007: 92-93).

Uluslararası terörizm, gerek kullandığı son teknolojik silahlar, gerekse hedeflediği yıkıcı amaçları bakımından geçmişe kıyasla çok daha tehlikeli bir düzeydedir. Diğer taraftan, mutlak bir kısım siyasal etmenlerle meydana gelen bir vaka olmanın ötesine geçen uluslararası terörizmin, git gide şekil değiştirerek diğer organize suç türleri ile iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, her geçen gün daha da uluslararası bir hâl alan ve hatta küreselleşen uluslararası terörizm, sınır tanımadan ve ayırt etmeden tüm dünya için zorlu bir tehdit hâline gelmiştir (Kaya, 2005: 31).

Bu tehdide karşı devletler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası terörizmle ilgili uluslararası hukuk kurallarını geliştirmişlerdir. Uluslararası terörizmi bütün yönleriyle kontrol altına almaya çalışarak evrensel nitelikte çok taraflı bir olgu olarak kabul etmemelerine rağmen, uluslararası terörizmin birtakım olumsuz yönlerinin önlenmesi ve bastırılmasını düzenleyen uluslararası sözleşmelerde mutabık kalmışlardır (Moldovan, 2015: 71). Bu kapsamda Temmuz 1978'de endüstriyel demokrasiler olan İngiltere, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya'daki liderlerin zirve toplantısında, uluslararası terörizmin varlığını kabul eden daha ısrarlı işaretler yer almıştır (Dobson ve Payne, 1979: 133).

Uluslararası terörizm, Soğuk Savaş sonrası dönemde tehdit olarak dünyanın gündemine en alt düzeyde girmiş ve muhafazakâr çizgilerde siyasi tartışma ve mevzuat açısından pek de önemsenmeyen bir mesele olmuştur. Öyle ki; kurgusal bir film olmanın eşiğinde, uzaylı istilası ya da dünyaya çarpan bir asteroid gibi uzak bir ihtimal dâhilinde, psikolojik ve hatta coğrafi bakımdan çok uzak olarak algılanmıştır (Gupta, 2002: 6).

Uluslararası terörizmin aktörlerinin davranışlarıyla, yerel terörizm aktörlerinin davranışlarının benzer olması gerekmemektedir. Nitekim modern uluslararası terörizm zengin ülkelere yönelik, görece daha fakir ülkelerdeki mağduriyetlerden kaynaklanıyor gibi düşünülmektedir. Buna ek olarak, bazı durumlarda terörist gruplar, uluslararası tanıtım elde etmek için zengin ülkelerin mülklerine veya vatandaşlarına saldırmaya karar verebilmektedirler. Sonuç olarak uluslararası terörizmin, ağırlıklı olarak zengin ülkelere yönelik daha fazla tehditler içerdiği düşünülmektedir (Abadie, 2006: 50).

Uluslararası terörizmin, yoksul ülkelerin sakinleri arasındaki mağduriyet duygusundan kaynaklandığı yaygın bir biçimde düşünülse de, yapılan birtakım araştırmalar farklı biçimde sonuçlar vermektedir. Bu nedenle uluslararası terörizmin özelliklerini belirtmek için, terörizmin heterojen bir olgu olduğuna dikkat edilmelidir (Godovicova, 2013: 194).

Uluslararası terörizmin, dünyanın sosyal, ekonomik, politik ve kültürel durumundan ayrı olarak ele alınması doğru bulunmamaktadır. Çatışmanın çok özel bir biçimi olan terörizm, eşzamanlı olarak bu durumun bir ifadesidir. Uluslararası terörizmin muhtemel geleceğinin, daha geniş bir sahaya atıfta bulunmaksızın tahmin

edilmesi oldukça güçtür (Smelser, 2007: 200). Şüphesiz, uluslararası terörizmin geleceğini tahmin etmenin zorlanılmasındaki en önemli nedenlerden biri de, küreselleşme ile birlikte teknolojinin dünyayı ve hatta uzayın derinliklerini bile küçültmesi ve daha da küçülteceğinin bilinmesidir. Son yıllardaki inanılmaz teknolojik yenilik ve gelişmeler gösteriyor ki; geleceğin iyi ve kötü niyetli aktörler tarafından nasıl şekillendirileceği, korkulu ve merak uyandırıcı bir senaryodur. Günümüze ve geleceğe dair önlemlerin alınması için geç kalınmaması gerekmektedir.

1.3.4. Biyolojik Terörizm

Biyolojik terörizm (biyoterörizm), mikroorganizmaların veya bir mikroorganizmanın ürettiği toksinlerin, canlılar arasında hastalık meydana getirmesi için kasıtlı olarak kullanılmasıdır. Biyolojik terörizm, hayvanlara veya bitkilere karşı da kullanılabilir. İnsanlar arasında güçlü yapıda gerçek bir salgın, biyolojik ajan bir insandan diğerine bulaşırken elde edilmektedir. Bu ajanlardan bazıları ölümcül bir hastalığa neden olabilirken, diğerleri esas olarak ağır hastalık durumuna neden olmakta ve etkilenenleri etkisiz hâle getirebilmektedir. Bu silahların kullanılmasının bir diğer önemli etkisi de, güvensiz ve demoralize bir ortamın oluşturulmasıdır (Dolev, 2002: 343).

Biyoterörizm ideolojik, dini veya siyasi inançlardan esinlenerek can kaybı, terör, toplumsal bozulma veya ekonomik kayıp yaratmayı amaçlamaktadır. Biyolojik terörizm girişimlerinin başarısı, oluşan paniğin ölçüsü ve mutlak zayıatların sayısı ile sınırlı değildir. Dolayısıyla, kötü metotların kullanımı ile birkaç kişinin hasta oluşu, hedeflenen etkiyi oluşturduğu sürece yeterli olabilmektedir (Jansen ve diğ., 2014: 488).

Biyolojik silahlar yapılırken insanlardan, hayvanlardan veya bitkilerden alınan hastalık oluşturan mikroorganizmalar kullanılmaktadır. Bu organizmalar bakteri, virüs, mantar veya türevleri olabilirken, hem doğadan elde edilebilmekte hem de laboratuvarlarda üretilmektedirler. Bu silahların yapımının amacı ise enfeksiyon yoluyla hedefe hastalık bulaştırmak ya da öldürmektir. Birçok biyolojik madde, kimyasal maddelerin aksine kişiden kişiye bulaşabilmekte ve hızla yayılabilmektedir. Biyolojik maddeler uzun süre zor atmosferik koşullar altında bile herhangi bir ortamda var olabilmektedirler. Oldukça bulaşıcı olan bu maddeler, büyük miktarlarda

üretilebilmekle birlikte antibiyotiklere ve aşılarla karşı koyabilmektedirler. Başlıca biyolojik maddeler arasında kanamadan etkilenen ateş ve ebola virüsü, şarbon, glanders (ruam hastalığı), salmonella ve brusella bakterileri yer almaktadır (Vegar, 1998: 54).

Sinir gazları ve biyolojik patojenler yapmanın yöntemleri on yıllardır bilinmektedir. Hatta çok tehlikeli olan sarin gazını elde etmek için kullanılması gereken formül internette bile yer almaktadır. Kimyasal ve biyolojik silahlar üretmek için gerekli ham madde, malzeme ve donanımlar hem ucuz hem de kolaylıkla elde edilebilmektedir. Ayrıca, silahlar sadece temel bilimsel eğitimi olan bir kişi tarafından bile kolayca yapılabilmektedir (Wilkinson, 2011: 189).

Etkisi kısa süre içerisinde görülen kimyasal silahların aksine, biyolojik silahlardaki ilk belirtiler, etken maddenin kuluçka süresine bağlı olarak birkaç gün içerisinde görülmektedir. Hastalık yapıcı ajanların toprak üzerindeki kalıcılığı birkaç saatten günlere kadar (sporlar yıllarca kalabilmekte) olabilirken, toksin maddelerin kalıcılığı ise birkaç günden haftalara kadar değişebilmektedir. Biyolojik silahtaki ajanların meydana getirdiği rüzgâr altı tehlikeli bölge alanı ise etken maddenin yapısına göre 500 km²'ye kadar çıkabilmektedir (Kılıç, 2006: 14-15).

Biyolojik terörizmle ilgili acı bir tecrübe olarak, Japonya'da 1984 yılında örgütlenen Yüce Gerçek (Aum Shinrikyo) tarikatının 20 Mart 1995 tarihinde, Tokyo'nun en merkezi metro istasyonunda sarin gazı ile gerçekleştirdiği terör saldırısıyla uluslararası kamuoyu, terörizmin biyolojik boyutuyla da tanışmıştır. Böylece kaygı ile beklenen korkulu bir rüya, adeta gerçek hayata korkunç bir şekilde yansımıştır. Yaşanan bu trajik olayda 6 kişi yaşamını yitirirken 121 kişi de ağır olarak yaralanmış; toplamda 4695 kişi bu saldırıdan doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmiştir (Dilmaç, 1997: 160-161).

Tüm dünya için gerçek bir tehdit olan biyoterörizm, herhangi bir şehrin, eyaletin veya ülkenin sağlık sisteminde ciddi sıkıntılar ve büyük salgınlar meydana getirebilmektedir. Bu çerçevede biyoterörizm sadece tıp dünyasını değil, hükümetleri ve orduları da ilgilendirmektedir (Cardoso ve Cardoso, 2011: 821).

Nihai analizde, biyolojik savaşı ve biyolojik terörizmi önleme adına en etkili tedbir, bu tür silahların geliştirilmesini ve kullanılmasını yasaklayan bireysel, toplumsal

ve politik düzeylerde güçlü kültürel normların oluşturulması ve korunması olarak görülmektedir (Barras ve Greub, 2014: 501).

1.3.5. Nükleer Terörizm

Nükleer terörizm saldırısı, bir örgütün hasara veya kitlelerin imhasına neden olmak için bir nükleer aygıt veya radyoaktif malzemenin kullanıldığı bir terörizm çeşididir. Nükleer terörizmin temel amacı, insanların, malların ve terör örgütleri tarafından görülen geniş çaplı kirliliğin kitle imhasıdır. Nükleer silahların kullanılmasıyla meydana gelebilecek bir nükleer terörizm, terör örgütlerine önemli yararlar sağlayabilir (Rutic, 2016: 535).

Biyolojik ve kimyasal terörizmden daha düşük bir olasılık olmasına rağmen, nükleer terörizm potansiyel olarak o kadar korkutucudur ki, böyle bir saldırıyı önlemek veya yaşanmasını azaltmak için acil durum planlarının olması gerekmektedir. Teröristlerin kitlesel katliamlarla gerçekten ilgilenmedikleri genel bir görüş olmasına rağmen, halkı etkilemek adına tanıtım ve propaganda amacıyla konuyu tartıştıkları bilinmektedir. Nükleer terörizmin amaçlarından biri de, hedef aldıkları devletlerin veya insanların morallerini bozarak korku ve çöküş ortamı meydana getirmektir (Wilkinson, 2011: 185-186).

Nükleer terörizmin meydana gelme ihtimali düşük olsa da yüksek tehdit seviyesi içermektedir. Yani, bir terör örgütünün nükleer bir stratejiden yararlanma ihtimalinin, başka birçok terörist saldırı ihtimalinden çok daha düşük olmasına rağmen, nükleer terörizm tarafından ortaya çıkabilecek risk çok yüksektir (Pomper ve Tarini, 2017: 1). Çok güvenli bir ortamda muhafaza edilen nükleer bir silahın başarılı şekilde çalınması, terör örgütünün içeride çalışan sağlam bir ekibin olmasını gerektirmektedir (Weiss, 2015: 84).

Nükleer terörizm, küresel bir nükleer savaş kadar bütün insanlık için ciddi bir tehdit oluşturmaz. Bir zamanlar gerçekleştirilen mevcut nükleer cephaneliklerin aşırı potansiyeli, dünya üzerindeki tüm yaşam biçimlerini sona erdirebilir. Bu, mutlak silahın meydana getirdiği nihai tehlikeyi belirtmektedir. Ancak bölgesel bir çatışma gibi başka nükleer kullanım seviyeleri de mevcuttur. Ulusal hükümetlerin yanı sıra, nükleer

silahlara erişebilen bireylerin veya küçük grupların da kendi kullanımlarına başvurabilme ihtimalleri vardır (Namboodiri, 2014: 248).

Tüm bu olasılıkları göz önünde bulunduran ve nükleer terörizmden endişelenen kesimler, demokratik hükümet biçimlerini tahrip edebilecek can sıkıcı etkilerden kaçınmak veya en aza indirmek amacıyla şiddetli ve caydırıcı önlemlerin alınması gerektiğini savunmaktadırlar (Wardlaw, 2002: 14). Öte yandan nükleer teknolojiye sahip ülkelerdeki nükleer maddenin varlığı, teröristlerin bu ülkelere sızma riskini arttırmaktadır. Bu durum, nükleer terörizme karşı kampanyaya temel bir meydan okuma getirmektedir (Barzegar, 2014: 35).

1.3.6. Siber Terörizm

Terörizm kavramının tek bir tanımının henüz evrensel bir kabul görmediği gibi benzer şekilde, siber terörizm kavramı için de tek bir tanım evrensel olarak kabul görmemiştir. Bir bilgisayar saldırısını siber terörizm olarak tanımlamak, bir saldırganın kimliğini, niyetini veya siyasal motivasyonlarını kesin olarak belirleme zorluğu nedeniyle sorunlu olmaktadır (Wilson, 2005: 5).

Siber terörizm, terörün bilişim alanında var olması olarak tanımlanmaktadır. Bir hükümeti veya onun halkını siyasal veya sosyal açıdan zorlamak için bilgisayarlar, ağlar ve bunlarda saklanan bilgilere yönelik yasal olmayan siber saldırılar veya saldırı tehditlerinden bahsetmektedir. Ayrıca, bir saldırının siber terörizm sayılması için kişilere veya mülklere yönelik şiddete neden olmalı ya da en azından korku yaratmak için yeterince zarar vermesi gerekmektedir. Ölüme veya bedensel yaralanmaya, patlamaya, altyapılara yönelik veya ağır ekonomik kayıplara neden olan dijital saldırılar, siber terörizme örnek olarak gösterilirken, gerekli olmayan hizmetleri aksatan saldırılar ise siber terörizme örnek teşkil etmemektedirler (Denning, 2000: 1). Terör örgütlerinin, bombalamalar gibi geleneksel terör biçimlerini kolaylaştırmak için siber alanı kullanmaları siber terörizmi oluşturmazken, teröristlerin yeni bilgi teknolojilerini kullanarak bazı yeterliliklere sahip olduklarını göstermektedir.

Siber terörizmin gerçekleşebileceği birçok yol bulunmaktadır. Çeşitlilik ve zorluk dereceleri barındırması bakımından sınıflandırmaya gidebilmek oldukça güç olmasına

rağmen, teröristlerin sanal ortamdaki davranışları genellikle şu şekildedir: (Luca, 2017: 21-22).

- Bilgi sistemlerine sızma ve ciddi aksamalara yol açma,
- Makinelerde depolanan, ekonomik ve sosyal olarak önemli hasar üretebilecek okunabilir veri ve bilgileri çalma,
- Politik kararları etkileme,
- Düşmanca eylemlere tepki verme.

Devlet destekli siber terörizm ise büyük olasılıkla devletin siyasi liderliği tarafından tanımlanan amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilmesidir. Siber alanın anonimlik içermesine rağmen, bir siber saldırının ağ kaynağına veya internet adresine geri dönülürse, o zaman saldırıyı gerçekleştirenlerin fiziksel konumu, siber saldırıyı yetkilendiren devletin sınırları içerisinde belirlenebilir (Klein, 2015: 26).

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, dünyanın karşı karşıya kalabileceği üç tür siber terörizm kapasite sınıflandırması vardır. Bunlar; (Luca, 2017: 22).

- **Basit ve Yapılandırılmamış:** Başkası tarafından oluşturulan araçları kullanarak bireysel sistemlere karşı temel saldırılar yapma olanağı. Bu seviye, analiz ve kontrol kapasiteleri küçük olan kuruluşlara aittir.

- **Gelişmiş ve Yapılandırılmış:** Kendi araçlarıyla bir dizi şebeke ve sistem üzerinde çok sayıda karmaşık saldırı gerçekleştirme olanağı. Bu seviyede, ortalama bir kontrol ve analiz kabiliyeti olan kuruluşlar bulunmaktadır.

- **Kompleks ve Koordine Edilmiş:** Kişisel, son derece gelişmiş araçlar yoluyla karmaşık, entegre ve güvenlik sistemlerine karşı ciddi hasarlara neden olan koordine edilmiş saldırıları gerçekleştirme olanağı. Bu seviye, analiz ve kontrol için geniş kaynaklara sahip kuruluşlara aittir.

Çıkarlarını korumak için teknoloji ile bütünleşen ülkeler, siber güvenlik politikalarını organize etmeye yoğunlaşmaktadırlar. Bu ülkelerin çoğu bir takım ulusal, yasal ve askeri tedbirleri almışlardır. Ancak uluslararası işbirliği yapılmaksızın alınan bu tedbirler, siber terörizme karşı yetersizdir. Siber saldırılar bölge dışındaki veya

müttefik olmayan ülkelerden kaynaklanabileceğinden, bölgesel ortaklıklar bile yeterli siber güvenliği sağlayamamaktadırlar (Doğrul ve diğ., 2011: 5).

Siber terörizm, geleneksel terörizm içeren daha geniş bir stratejinin entegre bir parçası olarak görülmektedir. Dijital şiddet, fiziksel şiddet ve kan dökümlerine kıyasla daha az zarar verici gibi görünse de, geleneksel taktiklere kıyasla benzer veya daha büyük hedeflere zarar verebilmektedir (Archer, 2014: 618). En azından şimdiye kadar siber terörizm araçlarla bombalamalar, silahlarla saldırılar ve üye istihdamı için harcanan finansmanlar kadar tehdit oluşturmamış olsa da yüksek bir potansiyele sahip olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir.

1.4. TERÖRİZMİN FİNANSMAN KAYNAKLARI

Her örgüt gibi terör örgütleri de varlıklarını devam ettirebilmek, reklam ve propaganda yapabilmek, insan kaynağı temin edebilmek, üyelerine eğitim verebilmek, üyeler arasında haberleşmeyi sağlayabilmek, barınma ve birtakım fizyolojik ihtiyaçlarını giderebilmek için finansman ihtiyacı duymaktadırlar. Yasa dışı olan terör örgütlerinin yasal örgütlerden farklı olarak ise eylemlerini gerçekleştirmek adına silah ve mühimmat, bazı ileri teknoloji gerektiren ürünler ve eylemlerde zarar gören üyelerinin yakınlarına verilmek üzere aynı ya da nakdi yardımlar gibi giderleri için finansman gereksinimleri vardır.

Hükümetler, devletin güvenliğini tehdit eden ve masum insanların hayatlarını tehlikeye atan terörizme karşı, siyasetten ekonomiye kadar her alanda çeşitli araçlar kullanmaktadırlar. Finansal hizmet sunanların, terörizme finansman ve diğer maddi destek türlerini önlemeye ve bunları saptamaya çalışırken, daha dikkatli olmaları gerekmektedir (Rusagara, 2010: iv). Daha fazla insan kaynağının terörizmin finansmanı konusunda yer alması, daha büyük miktarda fonun gözden geçirilmesine ve kişi başına düşen inceleme miktarının azalması ile birlikte de daha az hatanın meydana gelmesine neden olabilir (Irwin ve diğ., 2014: 70).

Terörizmin hemen hemen her aşamasının finansman ihtiyacı vardır. Kendi başına hareket eden bir kişinin bile gerçekleştirdiği herhangi bir saldırı, tespit edilebilir bir mali işlem gerektirir. Birçok durumda mali sektörden geçecek bu tür işlemlerin, bankalar ve

diğer finansal kurumlar çalışanlarınca dikkat edilerek istihbarat ve kolluk kuvvetlerine yararlı bir yol gösterebilmeleri son derece önem arz etmektedir (Barrett, 2012: 722).

Bazı kurum ya da ülkelerin terörizm finansmanını, çoğunlukla finansal kurumların kullanımını olmadan örgütlerin güvenilir üyelerinin yasal ağları vasıtasıyla nakit veya değerli mal ile gerçekleştirebileceği de belirtilmelidir (Choo, 2009: 19). Yine de teknolojinin gelmiş olduğu seviye, gizlenebilmenin neredeyse imkânsız hale gelişi, bankacılık sistemi vasıtasıyla yapılan işlemlerin görünürlüğü ve incelenmesi göz önüne alındığında, herhangi bir kişi veya kurumun terörizme finansman sağlaması için büyük riskler göze alması gerekmektedir.

Terörizmin finansman kaynaklarını yasal ve yasal olmayan finansman adı altında iki ayrı başlıkta incelemek mümkündür.

1.4.1. Terörizmin Yasal Finansmanı

Terörizmin finansmanı konusu düşünüldüğünde genelde akla ilk gelen finansman sağlama şekli, yasa dışı yollarla elde edilen finansman şeklindedir. Terörizmin yasa dışı yollarla temin edilen finansman kadar olmasa da yasalara uygun olarak temin ettiği, bunu yaparken aynı zamanda reklam ve propagandasını daha etkili kılabilirdiği yollar da mevcuttur.

1.4.1.1. Ticari İşletmelerin Kullanılmasıyla Sağlanan Finansman

Terörizmin oluşumunda ve devamlılığının sağlanmasında ciddi miktarda sermaye ihtiyaç vardır. Gerek yasal gerekse yasa dışı yollarla toplanan bu sermayenin bir kısmı örgütler tarafında çeşitli ticari alanlara aktarılmaktadır. Bu aktarımın gerçekleştiği kişi ve firmalar adli olarak sicili olabildiğince temiz olanlardan seçilmektedir. Böyle olmadığı takdirde, bu ortaklığın ve aktarımın yetkili mercilerle tespiti kolaylıkla mümkün olur (Akin, 2009: 369).

Terörizmin destekçileri tarafından kurulan ve işletilen bu ticari işletmeler meşru ve banka hesapları açıkça beyan edilen hükümlere uygundur. Yasal ve dikkat çekmeyecek her türlü ticari faaliyetleri yürüten bu işletmeler, mal ve hizmet satışlarında fatura düzenlemekte, girdilere ilişkin fatura almakta, ödemelerini genellikle bankalar üzerinden gerçekleştirmekte ve bu yollarla tüm işlemlerini ispat edebilmektedirler.

Görünen kısmı bunlar olan faaliyetlerin aslı ise, işletmelerin mal ve hizmet satın aldığı şahıslar ve kurumlar finanse edilmek istenen terör mensupları ve örgütleri, işletmelerden mal ve hizmet satın alan müşteriler ise genellikle terörizme kaynak sağlamak amacıyla olan destekçilerdir. Bu işletmeler vergilerini de ödeyerek yasal yükümlülükler çerçevesinde gerekli tüm görevleri yerine getirmektedirler (Lilley, 2006: 145).

Terörizmin yasal finansmanında önceleri mafya ve terör örgütleri tarafından koruma adıyla toplanan haraçlar, son dönemlerde oldukça legal bir hâl almıştır. Terörizmin bu legal finansman sağlama yönteminde özel güvenlik şirketlerinin kurulması sıklıkla tercih edilmektedir. Bu tür yasal yapılanma şekliyle elde edilen gelirler, terörizmin finansman kaynağının önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Horgan ve Taylor, 1999: 21).

Terörizmin finansmanı noktasında uluslararası çaptaki paravan şirketlerin yanında küçük ölçekli ve yerel işletmelerin de kullanıldığı bilinmektedir. Bu paravan şirketler ya sıfırdan kurulmakta ya da mevcut bir şirketin satın alınmasıyla faaliyetlerine başlamaktadırlar. Uluslararası alanda faaliyette bulunan bu şirketler genelde yükte hafif, pahada ağır malların alım satımı ile uğraşmaktadırlar (Lilley, 2006: 145).

Hukuki kurallara riayet ederek ticari faaliyetlerde bulunan terör örgütlerinin en bilinen örneklerinden biri de IRA'dır. IRA, aktif olduğu dönemlerde Belfast, Derry ve İrlanda Cumhuriyeti sınır bölgelerindeki küçük işletmelerden, kafeteryalardan, barlardan ve otellerden oluşan paravan işletmelere sahipti. Örgütün yasal işletmelerinden ve gayrimenkul işlemlerinden her yıl yaklaşık 20 milyon sterlinin üzerinde gelir elde etmiş olduğu bilinmektedir (Chrisafis, 2005). PKK terör örgütünün ise özellikle Avrupa'nın birçok ülkesinde restoran, büfe, kafeterya, bar ve kahvehane gibi işletmelere sahip olduğu ileri sürülmektedir. Bu tür legal görünümlü işletmeler sayesinde bir yandan örgüte kaynak aktarılması sağlanırken, diğer yandan bu mekânlar örgüt üye ve destekçilerinin buluşma noktası ve ayrıca örgütsel faaliyetlerin tertiplenmesi amacıyla kullanılmaktadır (Aykın, 2010: 152).

1.4.1.2. Aidat ve Bağışlar Aracılığıyla Finansman

Terörizmin yasal finansmanı konusunda örgütler, sempatizanlarından hiçbir baskı, şiddet veya zorlamada bulunmaksızın gönüllülük esasına dayanarak aidat ve bağış toplayabilmektedirler. Bu yardımlar aynı ve nakdi olarak yapılabilmektedir. Kâr amacı gütmeyen yardım kuruluşları vasıtasıyla toplanan yardım ve bağışlar terörizme ek mali finansman sağlayabilmektedir. Bu tür yardım kuruluşları, toplum güvenine dayalı etkinliklerde bulunulması, büyük miktarlarda kaynak toplanabilmesi, genellikle yapılan yardım ve toplanan aidatların nakit olması ve diğer ticari kuruluşlara nispeten daha hafif düzenlemelere tabi tutulmaları gibi nedenlerle terörizmin finansmanında tarafından sıkça kullanılmaktadırlar (MASAK, 2009: 3).

Dernek ve çeşitli yardım kuruluşlarının terörizme kaynak sağlama amacıyla farklı şekillerde kullanılması zaman zaman gerçekleşebilmektedir. Bunların tüm boyutlarıyla bilinmesi, bu yöntemle edinilen finansmanın saptanması açısından çok önemlidir. Bu kuruluşlar genel olarak, üç şekilde suistimal edilmektedirler: (FATF, 2008: 11-12).

I- Sahtekârlıkla fonların yönlendirilmesi: Örneğin, yetimlere yardım konusunda faaliyet gösteren bir dernek adına bağışta bulunanlara yardımların yapıldığının belirtilerek, toplanan yardımların bir kısmının örgütlere aktarılması,

II- Bu tür kuruluşların esas faaliyetlerini gizlemesi: Terör örgütleri, yasalara ve toplum yararına uygun paravan dernek veya yardım kuruluşları kurarlar. Güvenlik güçleri ve diğer yetkililere karşı bu yasal kuruluşları maske olarak kullanarak faaliyetlerini planlayıp uygulamaktadırlar.

III- Perde arkasında terör örgütlerinin etkin olması: Örneğin, bir dernek yine yetimler için yardım toplamaktadır ve toplanan yardımlar gerçekten de yetimlere aktarılmaktadır. Ancak yardımların yapılacağı kişiler gerçekten ihtiyaç kıstasına göre değil, gerçekten yetim olup örgütlerce belirlenen kıstaslara göre yapılmaktadır.

Terörizmin yasal gelir kaynaklarından olan aidatlar, devamlı ve sistemli bir yapıda olduğu için özellikle planlama alanında büyük öneme sahiptirler. Aidat ödemelerinde kimi örgütlerde gelir durumu dikkate alınırken, kimi örgütlerde de belirlenen sabit bir miktar üyelere ödenmektedir. Her dernekte olduğu gibi yazılı tüzükleri bulunan terör örgütleri, aidatını aksatmadan devamlı olarak ödemeyi, üyeliğin

en önemli vazifelerinden ve şartlarından biri olarak görmüşlerdir (İddianame: THKP-C Davası, 1988: 104). Örneğin, bir zamanlar Türkiye’de etkin olan Hizbullah terör örgütünün kendi üyelerinin gelirlerinden “infak” adı altında her ay yaklaşık %10 oranında para aldığı tespit edilmiştir (Faraç, 2002: 66).

Hain Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) / Paralel Devlet Yapılanması’nın da üye, destekçi ve sömürdükleri insanlardan bağış ve yardım adı altında finansman sağladığı bilinmektedir. İstanbul’da emniyet güçlerince yapılan bir soruşturma sonucunda öğrencilerin velilerinden hain terör örgütünün üyelerince kurban parası, burs ve yardım adı altında bağış toplandığı saptanmıştır. Türkiye’nin çeşitli illerinde 328 adet farklı eğitim kurumu yöneticilerinin çeşitli yol ve yöntemlerle ailelerden topladıkları kaynağı, örgüte ait olan Kaynak Holding vasıtasıyla yurtdışına çıkararak FETÖ’ye finansman sağlandığı belirlenmiştir (Aydınlık, 2017).

1.4.1.3. Görsel ve Basılı Yayın Organlarının Kullanılmasıyla Finansman

Terörizmin finansmanında görsel ve basılı yayın organları çok eskiden beri kullanılmaktadır. Örgütler, gazete, dergi ve kitaplar basarak, hem kendi ideolojilerini kitlelere yaymak hem de yandaşlarını eğitmenin yanı sıra, bu yayınları taraftar ve üyelerine satmak suretiyle de finansal kaynak oluşturmaktadırlar (Aykın ve Sözman, 2008: 35). Basılı yayın ve dokümanlardan kazanılan gelirler, örgüt üye ve destekçilerine ait yayınevlerinden elde edilen gelirler, örgüt ideolojisini yaymaya çalışan müzik gruplarının cd satışları ile konser gelirleri, terörizmin gelir kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır (Alkan, 2004: 292).

Türkiye’de terörizmin görsel ve basılı yayın organlarını kullanmalarına ilişkin örneklerin ilkleri arasında, THKP/C’nin kurucusu olan Mahir Çayan ve örgüt üyelerince basılan Kurtuluş isimli gazete yer almaktadır (İddianame: THKP-C Davası, 1988: 76). Diyarbakır’da yayın hayatına başlayan Vahdet Kitabevi ise Hizbullah üyelerince kurulmuş, zamanla örgüt içerisinde meydana gelen görüş ayrılıkları nedeniyle örgüt ikiye ayrılarak Menzil ve İlim adlarını almışlardır. Yeni örgütlerinin isim önderliklerini ise kurmuş oldukları Menzil Kitabevi ve İlim Kitabevi yapmıştır (Çakır, 2001: 53).

Kürdistan İşçi Partisi olarak kurulan ve yaklaşık 35 yıldır varlığını devam ettiren bölücü terör örgütü PKK ise örgütlenme ve gelişim aşamasında medya organlarının

gücünden oldukça faydalanmıştır. “Kürdistan Devrimi’nin Yolu, Manifesto” adında parti programını belirleyen broşür ile Kürtçede bağımsızlık manasına gelen “Serxwebûnê” dergisi bunun en önemli göstergelerindendir (Alkan, 2000: 112). Ayrıca terör örgütlerinin televizyon kanalları, internet siteleri ve mobil uygulamalar gibi yayın organlarına sahip oldukları bilinmektedir. Bu teknolojik yasal yollarla da klasik yayınlar olan gazete, dergi ve kitaptan daha fazla finansman kaynağı elde ettikleri açıktır.

1.4.2. Terörizmin Yasa Dışı Finansmanı

Terörizmin finansmanı konusunda daha çok diğer organize suç örgütlerinin kullandığı yasa dışı yöntem ve metotlar kullanmaktadır. Örneğin fidye karşılığı rehin alma veya adam kaçırmaya suçu işlenirken toplumda korku meydana getirmenin yanında finansal kaynak sağlama işi de yerine getirilmiş olmaktadır. Şahıs veya işletmeleri koruma adı altında toplanılan haraç, sahte para dolandırıcılığı, korsan ürün üretimi ve ticareti, gasp, soygun ve uyuşturucu ticareti gibi suç unsuru teşkil eden faaliyetler, zarar vermekten ziyade çoğunlukla finansal bir getiri amacıyla yapılmaktadır (OCS Report, 2005: 20).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla son bulan Soğuk Savaş sonrası dönemde terörizmin finansman kaynakları arasında, yasa dışı faaliyetlerin oranında artış görülmüştür. Bu artışta, terörizme olan devlet desteklerinin azalması etkili olmuştur. Suç teşkil eden faaliyetlerinin yüksek getirisi yasa dışı faaliyetlere yönelmenin en önemli sebepleri arasında gösterilmektedir (Aykın ve Sözmen, 2008: 20).

Terörizmin oluşum dönemlerinde daha küçük ölçekli finansmana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu oluşum dönemlerinde yasal yollardan elde edilen finansman mali bakımdan ihtiyaçları karşılayabilmekte ise de ilerleyen dönemlerde yeni kaynaklara olan gereksinimler artmaktadır. Gelişim dönemlerinde harcamaların artması, yetkili makamların etkin önlemler alması, örgüt üyelerinin sabıkaları dolayısıyla zaman zaman işlerini kaybetmeleri ve ticari işletmelerinin açığa çıkma riski gibi nedenlerden ötürü, yasal olmayan gelirlere de ihtiyaç duyulmaktadır (Uyar, 2008: 48).

Terörizmin yasa dışı finansman kaynakları; uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, sigara kaçakçılığı, gasp, soygun, insan ticareti, korsan ürün ticareti, dolandırıcılık ve sahtecilik olarak sayılabilir. Son dönemlerde internet üzerinden yapılan alışverişlerin

artmasıyla oldukça yüksek getiri elde edilebileceğinden dolayı kredi kartı dolandırıcılığı da terörizmin yeni finansman kaynaklarından biri hâline gelmiştir.

1.4.2.1. Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Ticareti

Uyuşturucu madde kaçakçılığı ve ticareti terörizmin yasa dışı finans kaynaklarının başında gelmektedir. Son dönemlerde sıkça duyulan “narko terörizm” kavramı, uyuşturucu madde kaçakçıları ile terör örgütleri arasında oluşan sıkı ve güçlü bağlantının tanımlanması adına kullanılmaktadır (MASAK, 2009: 4).

Uyuşturucu madde kaçakçılığı ve ticaretinin yapılması terörizmin finansmanında izlenen kârlı bir gelir yoludur. Son yıllarda terör örgütlerinin uyuşturucu ticaretinde daha sık yer almaları, aynı işi yapan organize suç örgütleri ile terör örgütlerini ayırt etmeyi güçleştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı raporlarında, yirmi beş büyük ölçekli terör örgütünün uyuşturucu ticareti vasıtasıyla yüklü miktarlarda gelir elde ettiği belirtilmektedir (Aykın ve Sözmen, 2008: 24).

Terörizmin mali kaynak gereksinimindeki artış, yasal yollarla elde edilen finansal gelirler ve diğer küçük ölçekli yasa dışı yollarla elde edilen gelirlerin bu gereksinimi karşılamadaki yetersiz kalışı, terör örgütlerini yüksek meblağlarda gelir sağlayabilecekleri başka yollara yöneltmiştir. Dolayısıyla uyuşturucu madde kaçakçılığı ve ticareti terörizmin finansmanında zorunlu bir hâle gelmiştir (Dilmaç, 1997: 142). Terörist örgütler ile uyuşturucu kaçakçıları sıkı bir ilişki içerisinde dirler. Uyuşturucu kaçakçıları teröristlerden çatışma taktikleri, silah, mermi ve mühimmat temini ile gizli örgütlere sızma konularında yararlanmaktadır. Terör örgütleri ise uyuşturucu maddeleri finans kaynağı amacıyla kullanmakta ve gelir olarak elde edilen kara paranın aklanmasında uyuşturucu kaçakçılarının kullandıkları metotlardan en yüksek seviyede yararlanmaktadır (Shelley, 2008: 164).

Kontrolü sağlandığında küresel ticaretteki en kârlı işlerin başında gelen uyuşturucu kaçakçılığı ve ticareti, terörizmin büyük miktarlarda olan finansman gereksinimi için son derece önemlidir. Asıl amacı terörizm olmayan uluslararası düzeydeki organize suç örgütleri de, terörizm tarafından devlete ait güvenlik güçlerinin zayıflatıldığı bölgelerde bu durumdan yaralanarak daha fazla etkinlik göstermişler ve

işlerini aksatmamak amacıyla bölgedeki terör örgütleriyle işbirliği içerisinde olmanın mahiyetini anlamışlardır (Arıboğan, 1998: 458).

Terörizmin finansmanı konusunda uyuşturucu madde kaçakçılığını ve ticaretini çekici kılan etkenler aşağıdaki gibi sıralanabilir: (Sezer, 2000: 674-675).

- Uyuşturucuya olan talebin sürekli var olması ve bunu karşılayabilecek arz imkânının varlığı, bu ticarete bir arz-talep eşitliğini sağlamaktadır.
- Uyuşturucu maddelerin nakli, depolanması ve elden çıkarılması kolaydır.
- Arz-talep dengesine sahip uyuşturucu maddeler kısa sürede nakde çevrilebilir.
- Üretim bölgesinden tüketimin yapıldığı bölgelere yaklaştıkça kârlılık artar.
- Uyuşturucu maddelerin üretimiyle tüketimi arasında izlediği güzergâhtaki ülkelerde aynı etkinlikte mücadele yapılmamaktadır.
- Yüksek miktarlarda getiriye sahip olan uyuşturucu madde üretimi ve ticaretini yapanlar, uyuşturucuyla mücadeleye karşı sürekli yöntemler geliştirebilirler.

Terör örgütleri uyuşturucu madde kaçakçılığı ve ticaretinin doğrudan doğruya içerisinde bulunarak maddi gelir temin etmenin yanında, denetimlerindeki bölgelerde geçişleri kontrol ederek komisyon geliri de elde etmektedirler (Yayla, 2008: 425).

Tablo 1.1. Uyuşturucu İstatistikleri, Türkiye

DEĞERLER	2013	2014	DEĞİŞİM(%)
Operasyon Sayısı	32.726	36.579	11,8
Şüpheli Sayısı	57.417	60.502	5,4
Esrar/Gram	166.267.992	83.886.550	-49,5
Eroin/Gram	9.843.419	10.023.082	1,8
Afyon/Gram	166.772	159.554	-4,3
Kokain/Gram	429.742	377.443	-12,2
Captagon/Adet	4.483.632	245.011	-94,5
Ecstasy/Adet	3.306.853	1.535.009	-53,6
Sentetik Kannabinoid/Gram	221.089	533.372	141,2
Khat/Gram	0	158.300	100,0
Amfetamin/Gram	0	19.280	100,0
Metamfetamin/Gram	101.100	88.979	-12,0
Asetik Anhidrit/Litre	13.033	251	-98,1
Kenevir Bitkisi/Adet	7.527.434	7.938.289	5,5

Kaynak: KOM, 2014

Yukarıdaki Tablo 1.1 Türkiye’de Emniyet Genel Müdürlüğü’ne bağlı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı (KOM) tarafından yakalanan 2013 ve 2014 yıllarındaki uyuşturucu türlerini ve miktarlarını göstermektedir.

2016 yılında ise Türkiye genelinde güvenlik güçlerince PKK/KCK terör örgütüne yönelik gerçekleştirilen 29 operasyonda; (TUBİM, 2017: 22).

- 19 ton 676 kg esrar,
- 37,5 gr eroin,
- 2 gr kokain,
- 5.784 adet ecstasy,
- 68 milyon adet kök kenevir bitkisi yakalanmış ve ayrıca çok sayıda yasa dışı örgütsel dokümana el konulmuştur.

1.4.2.2. Silah ve Mühimmat Kaçakçılığı

Terörizm ile silah kaçakçılığı arasında direkt bir ilişki söz konusudur. Terör örgütleri silah kaçakçılığı yapılırken bir yandan ihtiyaç duyulan donanımlar temin edilirken, diğer yandan da aynı uyuşturucu ticareti ve kaçakçılığında olduğu gibi gelir elde edilerek finansman sağlanmaktadır (MASAK, 2009: 4).

Organize suç unsurlarından farklı olarak silah ve mühimmat kaçakçılığı; kargaşa, iç savaş ve terörizm vakalarının meydana geldiği sıkıntılı bölgelerde artış gösteren ve gitgide bölgedeki ülkeleri etkileyerek tedirgin eden bir suç unsuru olup aynı zamanda örgütlerin ciddi finansman kaynaklarıdır (KOM, 2016: 45).

Silah kaçakçılığı eğitim, öğretim, ekonomik etkenler, adalet ve kentleşme gibi terörizme ortam oluşturan bir etken değil, terörizmin meydana gelmesinde ve artış göstermesinde rol oynayan önemli bir faktördür. Çünkü silahla yapılmayan faaliyetlerin sayısı oldukça azdır. Terörizmi güçlü kılan ve devamlılığını sağlayan sahip oldukları silah ve mühimmat, insan gücü ve mali kaynaklardır (Soyvural, 2014: 117).

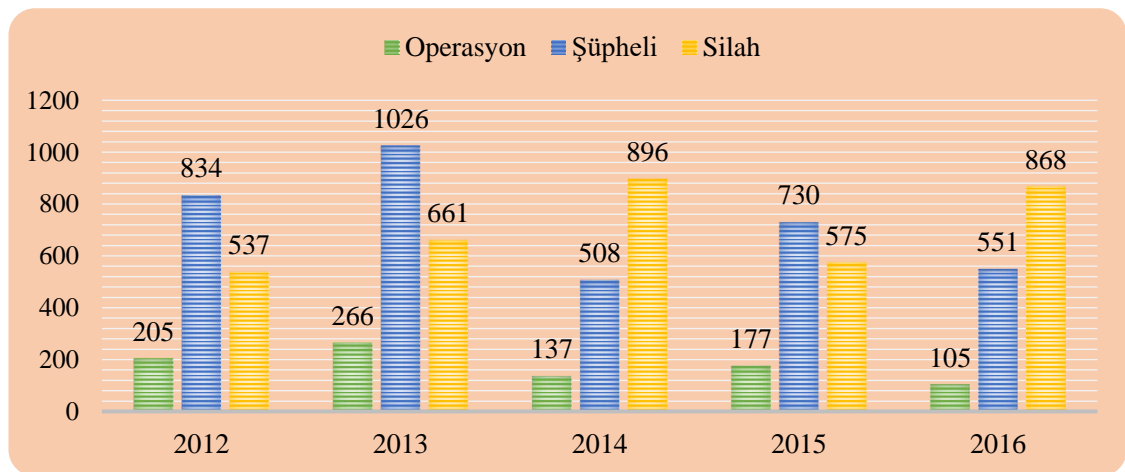
1990’larda Soğuk Savaş Dönemi’nin sona ermesi ile birlikte diğer ülkelere yapılan yardımlar, fidye, haraç, gasp, soygun ve örgüt destekçilerinin yaptığı bağışlar gibi teröristlerin bilinen finansman kaynaklarının erimesi, terör örgütlerinin git gide küçülmelerine sebep olmuştur. Yeni kaynak arayışlarına yönelen terör örgütleri,

uyuşturucu madde kaçakçılığı yanında silah kaçakçılığına da yönelmişlerdir. Bu iki önemli yol, adeta terörizmin can damarını besleyen kanallar hâline gelmiştir (Çakır, 2004: 51).

Terörizmin destekçiliğini yapan devletler de bulunmaktadır. Bu devletler, terörizmin gün geçtikçe artan silah, mühimmat ve donanım ihtiyaçlarının teminini doğrudan yaparken çok sayıda riskle karşılaşmaktadırlar. Bu tür risklerle karşılaşmamak için ise son yıllarda silah kaçakçılığı yapan organize suç örgütleriyle iş birliği içerisinde oldukları (TBB, 2006: 398).

Her ne kadar silah kaçakçılığı terörizm açısından büyük öneme haiz bir finansal kaynak olsa da, uyuşturucu kaçakçılığı ve ticareti gibi devamlı bir finansal aracı olarak kullanılması zordur. Bu durumun meydana gelmesinin en önemli nedeni, talep sürekliliğinin olmaması sebebi ile arz-talep dengesinin sağlanamamasıdır. Kaçak silaha olan talep devamlılık göstermediğinden dolayı silah kaçakçılığının her zaman gerçekleştirilerek sürekli finansman sağlanması mümkün olmamaktadır. Yine de bu yolla temin edilen maddi miktar oldukça büyüktür (Yücebaş, 2011: 211).

Aşağıdaki Şekil 1.1'e bakıldığında Türkiye'de Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı (KOM) tarafından 2016 yılında gerçekleştirilen operasyon sayısında önceki yıllara nispeten azalma olduğu; yapılan operasyonlarda ele geçirilen silah sayılarında ise önceki dört yılın ortalaması dikkate alındığında artış yaşandığı görülmektedir.

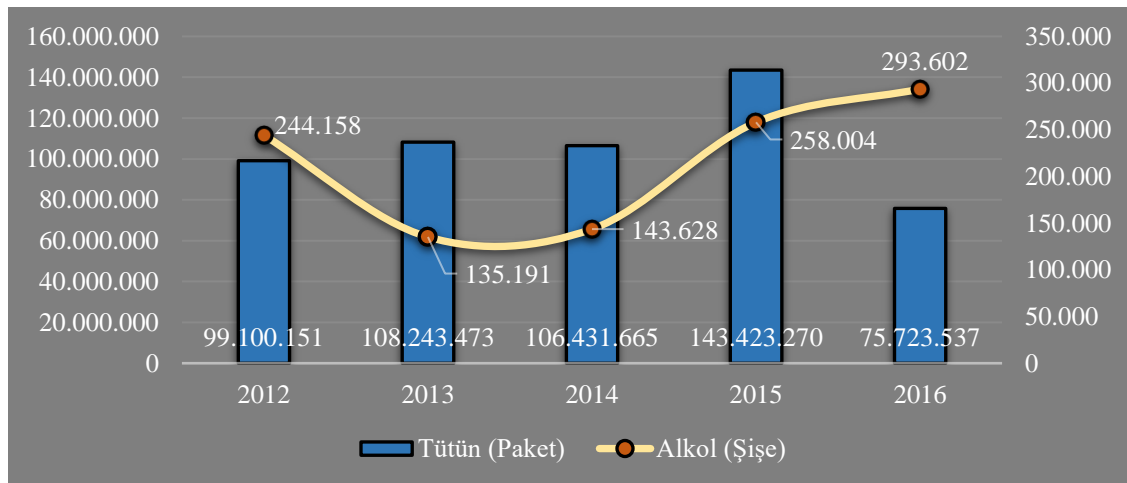
Şekil 1.1. Yıllara Göre Türkiye'de Silah ve Mühimmat Kaçakçılığı Operasyon, Şüpheli ve Silah Sayıları, (KOM, 2016).

1.4.2.3. Tütün Ürünleri ve Alkol Kaçakçılığı

Kaçakçılık faaliyeti, ülkeler arasındaki üretim, tüketim ve mali farklılıklardan dolayı yüksek getiriler sağlayan yasa dışı bir iştir. Bilhassa kaçakçılığa konu olan ülkelerin birbirine sınırları varsa sevkiyat maliyetleri oldukça düşüktür. Özellikle vergi farklılıkları dolayısıyla tütün ürünleri ve alkol kaçakçılığı giderek artmaktadır (Yayla, 2008: 433).

Yakalanma ihtimali nispeten daha az ve cezai yaptırımları nispeten daha düşük olan tütün ürünleri ve alkol kaçakçılığı, sağlamış olduğu muazzam kazançlar dolayısıyla terörizmin finansmanında sıklıkla tercih edilen yöntemlerdendir. Yapılan araştırmalar, ABD ve İngiltere'deki kaçakçıların terörizme maddi destek sağladıklarını belirtmektedir. Bunların yanı sıra yapılan güvenlik incelemeleri, El Kaide, PKK ve başka birçok terör örgütleri arasında yasa dışı tütün ticareti yapıldığını ortaya koymaktadır (Billingslea, 2004: 49).

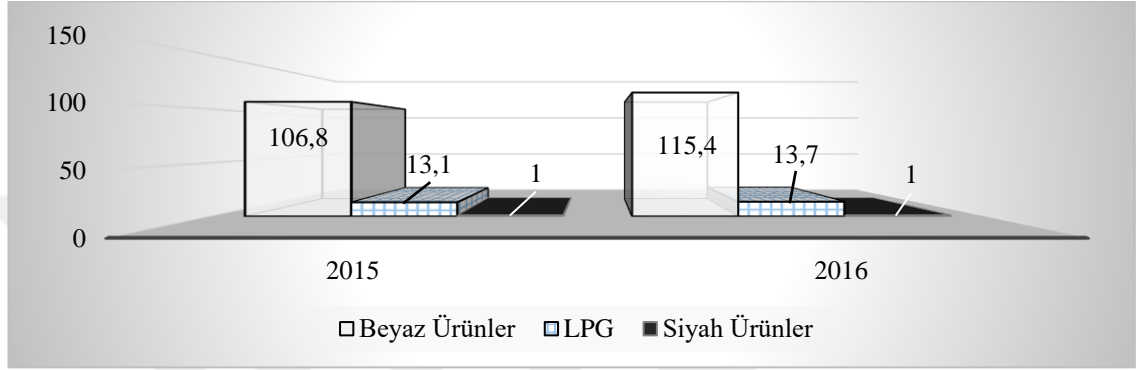
KOM tarafından 2016 yılında tütün ürünleri ve alkol kaçakçılığı ile mücadele kapsamında 7.985 vaka meydana gelmiştir. Aşağıdaki Şekil 1.2'de 2016 yılında, bir önceki yıla göre vaka sayısında %46, şüpheli kişi sayısında ise %45'lik bir azalma yaşandığı görülmektedir. Operasyonlarda yakalanan kaçak alkollü içki miktarında %14'lük bir artış meydana gelirken, kaçak tütün ürünlerinde ise %47'lik bir azalma yaşanmıştır (KOM, 2016: 27).

Şekil 1.2. Yıllara Göre Türkiye'de Sigara ve Alkol Kaçaklığında Ele Geçirilen Miktar, (KOM, 2016).

1.4.2.4. Akaryakıt Kaçakçılığı

Akaryakıt kaçakçılığı, devletlerin yüksek meblağlarda vergi gelirinden yoksun kalmalarının yanında, kişi ve kurumlara ait vasıtaların mekanik aksamalarında ve meydana getirdiği çevre kirliliği bakımından da önemli bir tehdit unsurudur. Birçok konuda tehditler içeren bu suç türü ile mücadele edilebilmesi için duyarlı vatandaşların ve yetkili mercilerin işbirliği içerisinde olmaları gerekmektedir (KOM, 2015: 23).

Şekil 1.3. Türkiye’de Akaryakıt Sektörünün Parasal Büyüklüğü, Milyar TL, (PETDER, 2016).

2016 yılında akaryakıt sektöründe oluşan toplam mali büyüklük, 2015 yılına göre artış gösteren tüketim harcamaları ve vergiler sebebiyle %7,9 artmış ve 130,1 milyar TL civarına çıkmıştır. Bir yılda sektördeki parasal büyüklük, yüksek graviteli olan beyaz ürünlerde (benzin, motorin, vb.) yaklaşık %8 artarak 115,4 milyar TL, düşük graviteli olan siyah ürünlerde (fueloil, kalyak, asfalt vb.) yaklaşık %5 artarak 13,7 milyar TL ve LPG’de yaklaşık %6 azalarak 1 milyar TL seviyelerine ulaşmıştır (PETDER, 2016: 42).

Türkiye’de 1989 yılından beri akaryakıt fiyatlarında var olan bir düzensizliğin yanı sıra, vergi oranları da diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere nispeten daha yüksektir. 2008 yılı sonuna doğru Türkiye’de hükümetin, tüm petrol ürünlerine uygulanan vergileri eşitlemesinin ardından 2009 yılı ortalarında alınan bir kararla bu hüküm tersine çevrildi. Türkiye’de Petrol Sanayi Derneği (PETDER), yılda yaklaşık 2 milyon ton yasadışı yakıtın pazara girdiğini tahmin etmektedir. Türkiye’nin özellikle İran ve Irak’la olan sınırları boyunca gerçekleşen bu akaryakıt kaçakçılığı uzun süredir sorun teşkil etmektedir (Kojima, 2013: 72).

Türkiye’de devletin gelirleri arasında büyük bir öneme sahip petrol ürünlerinden elde edilen dolaylı vergilerin tutarında, hemen hemen her yıl artış görülmüştür. Verilerden derlenerek yapılan hesaplamalara göre, akaryakıt sektörü dolayısıyla

toplanan dolaylı vergiler 2016'da 77,9 milyar TL tutarına ulaşmıştır. Bu tutarın 58 milyar TL'si özel tüketim vergisi (ÖTV) ve 19,9 milyar TL'si ise katma değer vergisinden (KDV) oluşmaktadır. Yapılan hesaplamalara göre, 2010 yılından 2016 yılı sonuna kadar akaryakıt sektörü vasıtasıyla temin edinilen dolaylı vergi geliri toplamı yaklaşık olarak 409,9 milyar TL'dir (PETDER, 2016: 34).

Petrol ürünlerine uygulanan vergilerin yüksek oluşu, bu yüksek vergiyi ödemekten kaçınan aracı ve nihai tüketicilerin ikincil piyasa oluşmasına zemin hazırlamalarına ve kaçak petrol ürünleri ithali ve imalatına yönelmelerine gerekçe olmaktadır. Akaryakıt kaçakçılığında birkaç yöntem sıkça görülmektedir. İlk olarak, ülkeler arasındaki sınır güvenliği zafiyetinin yaşandığı bölgelerde yakıtın nispeten daha ucuz olduğu ülkeden daha pahalı olan ülkeye kaçak yollarla girişinin sağlanmasıdır. İkinci yöntem ise hayali ihracat yapılmasıdır. Bu yöntemde yakıt, yurtdışına ihraç ediliyormuş gibi gösterilerek iç pazara sunulmaktadır. Yurtdışına ihracat yapılırken akaryakıt ürünleri üzerine vergi tahakkuk edilmediğinden, vergiden muaf olarak yurtiçi piyasaya kaçak yollarla satılabilmektedir. Genellikle yapılan üçüncü yöntem ise, akaryakıt imalatında gerekli maddelere benzer başka uygun kimyasal maddelerin ana maddelerle karıştırılarak akaryakıt ürünü adıyla satılmasıdır (Kantarci, 2018: 244-245).

Türkiye ile İran sınırında gerçekleşen akaryakıt kaçakçılığın hem bölge, hem de Türkiye kapsamında muhtelif zarar ve etkileri olmaktadır. Bu etkiler çoğunlukla; tarım ve hayvancılık, bölgesel ve genel ekonomi, işsizlik, vergi geliri, mülkiyet, çevre kirliliği, insan hayatı ve nihayetinde de terörizmin finansal kaynakları üzerinde görülmektedir (Deniz, 2011: 111).

1.4.2.5. İnsan Kaçakçılığı

Tüm dünyada büyük bir sorun teşkil eden insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi kaçakçılıkların meydana gelebilmesi, devletin kontrol mekanizmasından uzak kesimlerin ve güvenliği düşük sınır geçişlerinin varlığından kaynaklanmaktadır. Genellikle ülkelerde terörizmin faaliyet alanları bu tür bölgelerdir. Özellikle etnik terörizmin var olduğu bölgelerde, yasa dışı bir faaliyet yapmak isteyen organize bir suç örgütü, mevcut terör örgütüyle işbirliği yapmak veya çatışmaya girmek zorundadır.

Aksi halde, bölgeden uyuşturucu veya insan kaçakçılığı türünde kaçakçılık yapmak neredeyse imkânsızdır (TBB, 2006: 399).

Terör örgütleri, insan kaçakçılığında sınırlardan geçişlerde izin vermek ve yol göstericiliği yapmak yolu ile finansal kaynak sağladıkları gibi, en başından göç edilecek hedef ülkeye kadar transfer de yapabilmektedirler (Alkan, 2009b: 138).

Türkiye'nin sınırlarının hemen dışında süregelen iç savaşlar, politik ve ekonomik sorunlar nedeniyle Türkiye, her türlü yasa dışı kaçakçılık (özellikle insan kaçakçılığı) ile mücadelede çok taraflı bir stratejik yöntem izlemek mecburiyetindedir. Türkiye'ye tamamen beşeri nedenlerden ötürü gelmek mecburiyetinde kalan Suriye uyruklu vatandaşlar, insan kaçakçılığı suçunda organizatör ve yasa dışı göçmen potansiyeli konumundadırlar (KOM, 2015: 41).

Türkiye; yasa dışı ve kontrolsüz göç ile ilgili olarak gelişmemiş ülke vatandaşlarının kaçak çalışmaları ve hayatlarını idame etmeleri için hedef ülke, Türkiye vatandaşlarının gelişmiş ülkelere kaçak yollarla geçişleri açısından kaynak ülke, doğu ile batı güzergâhı üzerinde bir köprü konumunda bulunması bakımından da transit ülke durumundadır (Uyar, 2008: 52).

Türkiye'nin, dünyada yaşanan çatışma bölgelerine olan yakınlığı (Afganistan, Filistin, İran, Irak, Suriye vb.), doğu ile batı arasındaki stratejik ve zor bir bölge oluşu, uyuşturucu madde ve insan kaçakçılığında geçiş güzergâhında bulunması gibi etkenler, yıllardır terörizmle mücadeleyi zorlaştırmaktadır (KOM, 2016: 46).

1.4.2.6. Gasp ve Soygun

Gasp ve soygun aksi olmakla birlikte genelde küçük ölçekli örgütlerin kullandığı ya da eylemlerine başlayabilmek için ihtiyaçları olan gerekli finansmanın bulunması adına gerçekleştirdikleri yasa dışı bir yöntemdir (MASAK, 2009: 4). Terör örgütlerinin, genellikle kuruluş ve gelişim aşamalarında faaliyetlerinin sürmesi için banka, kuyumcu, dükkân ve para nakil araçları gibi hızlı bir biçimde gelir sağlayacak noktalara yönelik bu tür eylemlerde buldukları bilinmektedir (TBB, 2006: 244).

Türkiye'de geçmiş dönemlerde terör örgütleri en çok banka ve para nakil araçları soygunlarından beslenmişlerdir. Bu nedenle banka ve finans kurumlarının günden güne

güvenlik önlemlerini fiziki ve teknolojik olarak artırmaları dolayısıyla günümüzde büyük ölçekli ve insan kaynağı gerekli banka soygunları önemli ölçüde azalmıştır (Dilmaç, 1997: 142).

Türkiye’de 1970’lerde etkin olan sol görüşlü terör örgütlerinden Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) ve Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), özellikle kuruluş aşamalarında soygun yöntemini kullanmışlardır. Gerçekleştirilen bu banka soygunları finansal kaynak temin etmenin yanında tanınmalarını ve örgüt propagandalarını yapmalarını da sağlamıştır (Yıldırım, 2012: 93). Bu tür eylemler, terör örgütlerinin kendi imkânları ve insan kaynakları ile gerçekleştirebilecekleri riski yüksek, geliri riskine göre nispeten daha az eylemlerdir (TBB, 2006: 398).

İspanya’nın Bask özerk bölgesindeki ETA’nın 1970’lerde ana finans kaynağı gasp iken, 1979-1986 yılları arasında bir yandan devrim vergisi adıyla tahsilatlar yapmış, diğer yandan da banka ve çeşitli işletmelerde soygunlar gerçekleştirmiştir (Buesa ve Baumert, 2012: 6).

Terörizm ile bağlantısı bulunan en büyük soygun 2004 yılında Kuzey İrlanda’nın Belfast kentinde gerçekleşen Northern Bank soygunudur. Adı geçen bankanın müdürü, bir banka çalışanı ile beraber aldıkları bir milyondan fazla Euro ve Dolar değerindeki döviz ile 26.5 milyon Sterlini 24 kutu içerisine yerleştirip ailesini kaçıranlara bir minibüs içerisinde teslim etmiştir. Yapılan tahkikat ve tetkikler sonucunda ulaşılan ilk bulgular, daha önce çok kez banka, postane ve işyeri soygununu gerçekleştiren IRA’nın ilgili olayda da ilişkisi olabileceği yönünde olmuştur (Donohue, 2006: 310).

1.4.2.7. Dolandırıcılık ve Sahtecilik

Sahtecilik suçları toplumsal güvenin sarsılmasına ve yok olmasına neden olabilecek suç türlerindedir. Gelişen ve değişen dünya ile birlikte yeniliklerin de süratle sürmesi ve nüfusun da her geçen gün artması sonucunda vatandaşların sahip olduğu özellikle maddi değerler ve resmi bilgiler kayıt altına alınmaktadır. Kayıtlara giren devlete ve vatandaşa ait bilgilerin, organize suç örgütlerince kötüye kullanılması, halk tarafından devlete olan güveninin yıpranmasına neden olmaktadır (KOM, 2016: 2).

Terörün Finansmanı Raporunda da değinildiği üzere, birçok vatandaşın şahsi bilgileri ile banka hesaplarına ait detaylar vatandaşın bilgisi ve izni dışında yasa dışı

yollardan sağlanmakta ve sanal dünyada satışa sunulmaktadır. Bu bilgilerin satılması ile terörizme finansal kaynak temin etmek de mümkündür (Aykın ve Sözmen, 2008: 32-33). Baskı teknolojisinin ileri derecede gelişmesi, gerekli olan her çeşit baskı, araç-gereç ve ham maddenin kolaylıkla sahtecilik ve dolandırıcılık konularında örgüt üyelerini adeta uzman kılmıştır (Öztürk, 2000: 3).

Terör örgütleri sahte kimlik ve gerekli evrakların yanı sıra teknolojik imkânlar gerektiren pasaport basmada bile uzmanlaşmışlardır. Öncelikle kendi üye ve destekçilerine sahte pasaport basan terör örgütleri, talep olması hâlinde illegal yollara başvuran kişilere ve organize suç örgütlerine de sahte pasaport sağlayarak sıcak para temin edebilmektedirler. Sahte belge düzenlemek önemli bir finansal kaynak olmakla birlikte fark edilme ve yakalanma riski yüksek olmasından ötürü suç örgütleri tarafından süreklilik arz eden bir finansal kaynak olarak görülme yerine, kısa vadeli kaynak olarak görülmektedir (Alkan, 2004: 293).

Terör örgütleri, belgede sahtecilik yaparak finansman sağlamanın yanında doğrudan sahte para basarak da gerekli olan finansmanı kolayca temin edebilmektedirler. Ancak kolluk kuvvetlerinin ve yetkililerin sıkı denetimleri sonucu yakalanma riskinin yüksek olması, bu yöntemin örgütler tarafından sürekli olarak tercih edilmesini kısıtlamaktadır (Altunok ve Denizer, 2009: 111).

Tablo 1.2. Türkiye’de Ele Geçirilen Sahte Banknotların Adet ve Miktarları, 2016

Sahte Banknot	500’lük	200’lük	100’lük	50’lük	20’lük	10’lük	5’lük	1’lük	Toplam Değer
TL	-	3.875	13.475	10.219	6.343	2.951	640	-	2.766.460
USD	-	-	5.620	148	12	-	-	447	570.087
EURO	1.207	570	206	203	335	199	-	-	756.940

Kaynak: KOM 2016 verilerinde yararlanılarak hazırlanmıştır.

Son yıllarda internet üzerinden yapılan ticaretin artmasıyla birlikte kredi kartı dolandırıcılığı da terörizmin yeni yasa dışı finansman kaynakları arasında kendine yer bulmuştur. Teknolojik gelişme ile birlikte finansal sistemde yüklü kişilere ait bilgilerin yasa dışı yollarla ele geçirilerek bu bilgilerin elden ya da internet veya telefonla satılması son dönemlerde sıkça görülmektedir (Yücebaş, 2011: 217).

Dolandırıcılık ve sahtecilik suçlarının ülkelerin her köşesinde görülebilme olasılığının yanı sıra özellikle para ve belgede sahtecilik konusunda, basımından

piyasada işlem görmesine kadar büyük bir alanı kapsamı açısından etkin ve verimli operasyonlar gerçekleştirilerek bu sahtekârlıkların yapıldığı işyerlerine ve organizatörlerine yönelik başarılı müdahaleler yapılarak bu faaliyetlerin sonlandırılması gerekmektedir (KOM, 2015: 9).

1.4.3. Terörizmin Diğer Ülkelerde Finansmanı

Yüzyıllar boyunca devletler kendi çıkarlarını korumak adına birtakım açık ve gizli müdahalelerde bulunmuşlardır. Bazı devletler, menfaatleri açısından sorun teşkil edebilecek rakip bir devlete karşı yapılan terörizm faaliyetlerine dışarıdan destekleyici eylemlerde bulunarak bunu bir stratejik dış politika hâline getirmişlerdir (Çakmak ve Ünsal, 2009: 130). Terörizmin hedefine ulaşabilmesi, sadece içeriden alınacak destekle değil, diğer ülkelerden de alınacak desteklere bağlıdır ve bu destekten yoksun bir hareketin başarı şansı oldukça düşüktür (İlhan, 1998: 5).

Terörizmi açıktan veya gizli olarak destekleyen devletlerin bağlantıları dikkatlice incelenmelidir. Bu tür bir saptama esnasında ilgili devletin yasa dışı bir faaliyetle ilişkili kanıtlarının yokluğu, diğer faaliyet türlerine desteğinin olmadığı anlamına gelmemektedir (Woolsey, 2002: vi).

Doğrudan ve dolaylı olarak devletlerin desteğiyle uluslararası şiddetin küreselleşmesi ve vahşileştirilmesi, dünya barışı ve güvenlik kaygıları için ciddi etkileri olan, yeni ve tehlikeli bir çatışma çağına girdiğimizi çok net bir şekilde ortaya koymaktadır (Alexander, 2009: 1). Örneğin Libya Devleti'nin lideri Muammer Kaddafi, Haziran 1972'de ABD'nin Libya'daki Wheelus Hava Üssü'nden çekilişinin ikinci yılında yaptığı konuşmasında, ABD'deki siyahi vatandaşlara, Filipinler'deki Müslüman gruplara ve İrlanda'daki IRA'ya birtakım desteklerde bulunduğunu açıkça belirtmiştir (Özçağatay, 1998: 155).

Orta Doğu'da bazı devletlerin, İran'da şaha karşı faaliyet gösterenlere, Eritre Kurtuluş Cephesi'ne, Japon Kızıl Ordusu'na, IRA'ya, Filipinlerin Moros teröristlerine ve benzeri terör örgütlerine çoğu kez dolaylı olarak yardım ettikleri ortaya çıkmıştır (Dubberstein, 1982: 49).

Son olarak Peru'daki MRTA olarak bilinen Marksist Túpac Amaru Devrimci Hareketi de, Nikaragua ve Küba gibi devletlerden birtakım destekler almıştır. Peru'daki

yerel hedeflerin yanı sıra, ABD ve diğer yabancı ülkelere ait hedeflere de kanlı saldırılar düzenlemiştir. Örneğin, 1985’de Texaco Corporation’ın Lima ofislerine saldıran MRTA teröristleri, 1987’de Bolivya Büyükelçiliği’ni bombalamış ve 1988’de de Peru’nun en büyük şehri ve başkenti olan Lima’daki ABD Bilgi Servisi merkezlerine saldırılarda bulunmuştur (Alexander, 2002: 17).

Devletlerin terörizme sağladıkları destekler finansal olabileceği gibi, örgüt yapılanmasının dizaynı, silah, mühimmat ve ekipman desteği, operasyonel eğitimlerin verilmesi, sahte belgelerin temini, sınırdan geçişlerinin ve ulaşım imkânlarının sağlanması, uluslararası platformlarda politik destek ve örgüt üyelerini saklama yolu ile de sağlanabilmektedir (Yayla, 2008: 424).

İKİNCİ BÖLÜM

20. VE 21. YÜZYILLARDA DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TERÖRİZM

2.1. DÜNYADA TERÖRİZM

Terörizm, kimilerine göre insanın yaratılışında var olan ahlaki değerleri ortadan kaldırmaktadır. Kanlı eylemlerine sürekli olarak devam edebilmesi için bir insana şiddetin ve katletmenin gerekçelerini sunmak çoğu zaman yeterli değildir. Bir insanı, gözünü kırpmadan yaşamlara son veren bir cani hâline dönüştürebilmek için insan fitratında olan bu ahlaki değerlerin ortadan kaldırılması gereklidir. Bütün terör örgütlerinde ilk olarak, örgüt üyelerinin insani ve ahlaki değer yargılarından arındırılmasına yönelik örgüt içi eğitimler verilmektedir. Bunun amacı, öncelikli olarak örgüt üyesinin insana, insanlığa ve kendine yabancılaştırılmasıdır (Yayla, 1990: 9).

Terörizm sosyal, siyasal, psikolojik, ekonomik ve stratejik yönlerinin bulunması dolayısıyla birçok yönden ele alınması gereken bir olgudur. Dünyanın gitgide küresel bir hâl alması ile birlikte sadece hedef ülkenin sorunu olmaktan çıkarak, tüm insanlığı pek çok yönden etkileyen bir tehdit olarak uluslararası bir mesele olmuştur. Son 15-20 yılda tüm toplumların ve devletlerin en önemli çözüm aranan gündemleri olmasına rağmen hâlâ tüm dünyanın kabul ettiği ortak bir terörizm tanımlaması yapılamamaktadır. Bu durum, terörizm sorununun çözümünü daha da karmaşık bir hâle getirmektedir (Gül, 2012: 1).

Terörizm, uzun yıllar boyunca uluslararası alanda birtakım devletlerin kendi meselesi olarak addedilirken, ABD'de yaşanan 11 Eylül 2001 olaylarından sonra artık tüm dünya için bir küresel tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Bunda, hedef alınan ülkenin dünyanın süper gücü olarak kabul edilen ABD olması, eylemin akıl almaz planlarla gerçekleştirilme şekli ve meydana gelen can kaybının oldukça yüksek olmasıyla beraber, soğuk savaş sonrası dönemde, dünyadaki güç dengelerinin yeniden tasarlanması ve birtakım strateji arayışlarının da etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ülkelerin terörizmle mücadelesinde sorunun kaynağını ve küresel boyutunu, örgütlerin ideolojik yaklaşımlarını, hedeflerini, örgütlerin eleman teminini sağlayan sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve psikolojik faktörleri tespit etmesi çok

önemlidir. Olaylara bu çerçeveden bakıldığında her ülkenin uygulamaya koyduğu politikaların farklılık gösterdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, bir ülkenin terörizmle mücadelesindeki politika ve taktikleri o ülkedeki mevcut siyasi sistemle de ilişkilidir. Bu mücadelenin başarıya ulaşabilmesi ise uluslararası destekle birlikte sosyal, siyasi, ekonomik ve psikolojik alanlardaki müdahalelerin senkronize bir şekilde uygulanması ile mümkündür (Bal ve Özeren, 2009: 1).

Terörizmle mücadelenin bir yolu da ortak bir kimlik oluşturmaktan geçmektedir. Ortak bir kimlik inşa etmenin yolu ise tarihte yatmaktadır. Ancak tarihin yorumlanması bazen taraflı olabilmektedir. Aynı coğrafyada yaşamlarını sürdüren milletlerin birbirlerine olan düşmanca hisler beslemesi yetişme tarzı ile ilgilidir. Bu kültürel ve medeni birikim sırasında insanlığa verilen tarih, şüphesiz geleceği inşa etmeye yönelik olmak zorundadır (Özçelik, 2006: 68).

2.1.1. Avrupa'da Terörizm

Terörizm yazınında başlangıç noktası olarak genellikle Fransız İhtilali ve sonrasında meydana gelen olaylar gösterilmektedir. Bu gelişen aşğıdan terörizm türü, gücü ve iktidarı ele geçiren toplulukların kendi mevcudiyetlerini sürdürülebilirlik için kendilerinden olmayanlara uyguladıkları cebir, baskı ve şiddet olaylarını temsil etmektedir. Fransız İhtilali sürecinde, Fransa Kraliçesi ve Avusturya Arşidüşesi Marie Antoinette'in öldürülmesi böyle bir ayaklanma ve kalkışmaya örnek teşkil edebilir. Bilindiği üzere Antoinette, 16 Ekim 1793 yılında başı kesilerek öldürülmüş ve akabinde Fransa'da 20 binden fazla kişi katledilmiştir. Kurulan alt kurullar, kendi vatandaşlarını korkutma amacı ile ya da topluma düzen getirme amacı ile öldürdüklerini savunmuşlardır. Bu tür katliamların yaşandığı döneme Terör Dönemi de denilmektedir. Dolayısıyla bu dönem, terörizmin doğuşuna ve yükselişine tanıklık etmiştir (Cırhinlioğlu, 2004: 37).

Fransız İhtilali'nden sonraki süreçte örgütlenme şeklindeki dönüşümler, devlet düzenine karşı kasıtlı ve sistematik olarak tahribat oluşturmaya başlamıştır. Fransız İhtilali'nden sonra daha fazla ortaya çıkan işçi örgütlenmelerinin eylemlerine karşı yapılan devlet müdahaleleri ve 19. yy.'daki işçi hareketleri terörizmin temel nedenleri arasında gösterilmektedir. Fransız İhtilali'nden sonra, takriben üç yüz binden fazla

insanın muhtelif sebeplerle tevkif edilmesi ve yirmi binden fazla insanın katledilmesi dikkate alındığında bu dönemin, işçi örgütlenmesi ile birlikte terörizmin politik bir aktör olarak belirmesinin kesin bir göstergesidir (Mango, 2005: 12).

Combs'un da (2002) belirttiği gibi, 18. ve 19. yüzyıllarda monarşi rejimler etkinliklerini kaybetmeye başladılar ve yönetim bir bakıma halk ile hükümetler arasında mutabakata varılan bir çeşit toplumsal sözleşme ile devam etti. Dolayısıyla, yetki sahiplerini düzeni sağlamak amacıyla yok etme geleneği, zamanla daha uysal ve ılımlı bir uygulama alanı bulmaya başladı. Suikastlar ve cinayetler, başka bir çıkar yol yoksa tercih edilebilecek son seçenek olarak görülüyordu. Buna rağmen 19. yüzyılın sonlarına kadar, devlet başkanları veya hükümet yetkilileri gibi yetki sahiplerini katledenlere genellikle terörist denmemekteydi. Günümüzde bile bu tür teröristlere örtülü bir sempatinin kimileri tarafından devam ettiği bilinmektedir.

Avrupa tarihi savaşlar, çatışmalar ve kanlı eylemlerle yoğrulmuştur. Tüm bunlara rağmen II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş sürecinde meydana gelen ağır tahribat ve yıkım, o coğrafyada barışın sağlanması adına belirli bir anlaşmanın gerçekleşmesine zemin oluşturmuştur. Barışın tesis edilmesi noktasında Avrupa'da birlik, beraberlik ve bütünlük düşüncesi altında II. Dünya Savaşı'ndan sonra olumlu adımlar atılmış ve devletlerarası ilişkilerde diğer bölgelere görece uyumluluk sağlandığı görülse de, 1960'ların sonu itibarıyla terör örgütlerinin sayısında ciddi bir artışın yaşandığı görülmüştür (Zenginoğlu, 2016: 162).

Avrupa'da terörizm konusuna bakıldığında, özellikle Batı Avrupa'nın 1960'lar ve 1970'lerde dünyadaki diğer tüm bölgelerden daha çok terörist örgütlerin faaliyet alanı içerisinde kaldığı görülmektedir. Özel siyasi ve sosyolojik şartlar, 1967'deki Arap-İsrail savaşlarında Arapların yenilgisi ve bunun sonrasında Filistin-İsrail çatışmasıyla birlikte diğer ülkelerde artan bir Filistin meselesi, o dönemde devam eden Vietnam Savaşı, buna karşı olan yoğun protestolar ve 1968'deki Paris öğrenci hareketleri gibi gelişmelere sebep oldu. Özellikle bu siyasi koşullar, gelişen teknoloji, ekonomik ve konforlu seyahat ve iletişim olanakları ile birleşerek, gelişmemiş ülkelerde ideolojik davranan Avrupa taklitçisi radikal örgütlerin, Avrupa'da ise milliyetçi ve ayrılıkçı grupların güçlenmesine katkı sağladı. Avrupa'da 1970 ile 2000 yılları arasında 200'den fazla terör örgütünün faaliyette buldukları bilinmektedir. Unutulmamalıdır ki tüm dünyada

olduğu gibi Avrupa'daki çoğu terör örgütü hem buldukları ülkelerdeki üye ve sempatanlarından hem de yabancı ülkelere ve diğer ülkelere çıkar gruplarından aldıkları destek sayesinde varlıklarını sürdürebilmektedirler (Alexander ve Myers, 2002: 212).

1960'lı ve 1970'li yıllarda, 'neo-blancizm' denilen akım, yani farklı olduklarını düşündükleri kendi örgütlenmelerini kurmuş grupların, hükümetleri yıkmaya ya da ayrılıkçı, etnik milliyetçi örgütlerin eylemlerinde bulunarak amaçlarını gerçekleştirme girişimleri baş gösterdi. Genellikle, orta sınıftan ve üniversite öğrencileri dışında halk desteğini alamayan bu tür örgütlerin (Almanya'da Kızıl Ordu Fraksiyonu) özellikle medyanın ilgisini çekecek kanlı eylemlerine güvendikleri görülmektedir. Bu kanlı örgütler, ülkelerinin siyasal mekanizmalarını zaafa uğratarak siyasetini istikrarsızlaştıracak düzeyde hedefi iyi seçilmiş darbeler (1973 yılında ETA'nın İspanya'da Franco'nun yerine geçecek kişiyi katletmesi ve 1978 yılında Kızıl Tugaylar'ın İtalyan eski başbakan Aldo Moro'yu kaçırdıktan sonra öldürmesi gibi) yapabileceklerini göstermişlerdir (Hobsbawm, 2008: 138).

Desteklerini pekiştirmek ve genişletmek için siyasal cephelerini başarıyla kurmuş birçok terörist grup örneği vardır. Bunlardan en çok bilinenleri Batı Avrupa'da, Heri Batasuna (ETA'nın siyasal kanadı) ve Sinn Fein (IRA'nın siyasal cephesi) gibi siyasal partilerdir (Neumann ve Smith, 2005: 584).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'ya dair süregelen tutumunun bir bakıma sonlanması, dünyada ve özellikle Avrupa'nın büyük bir kısmında memnuniyetle karşılanmıştır. İlk önceleri meydana gelen bu iyimserlik havası, SSCB'nin dağılmasıyla oluşan birçok yeni bağımsız devletin oluşturduğu belirsizlikle kaybolmuştur (Taşkın, 2011: 119). Nitekim bu süreçte yerel ve uluslararası birçok terör örgütü kurulmuş ve dünyanın birçok bölgesinde eylemlerle bulunarak adeta terörizmin güç kaybetmeden varlığını sürdürdüğünü göstermişlerdir.

Terörizm tehdidi önceki asırlarda da örgütlü ve sınırları aşan bir nitelik taşımaktaydı. Ayrıca terörizmi destekleyen fraksiyonlar ve ülkeler de bulunmaktaydı. Bu durumun daha çok Soğuk Savaş dönemine ilişkin yürütülen dengeler ve iki kutuplu dünyayı siyasal açıdan yeniden tasarlama hedefleriyle doğrudan ilgili olduğu düşünölmektedir. Günümüze gelindiğinde ise terörizm, küresel bir hâl alan dünyanın

bütün alanında güç ve otorite mücadelelerinin, uluslararası hedeflerin ve planlamaların merkezini teşkil etmektedir (Yamaç, 2009: 160).

Aşağıda, Avrupa’da bir dönem etkisini göstermiş, başta IRA ve ETA olmak üzere belli başlı kanlı terör örgütlerinin yapıları, kamuoyunu derinden etkileyen eylemleri ve örgütlere ait genel bilgiler yer almaktadır.

2.1.1.1. IRA - PIRA (Irish Republican Army-Provisional IRA) Terör Örgütü

Ünlü IRA terör örgütü, temeli 1920’li yılların başında atılan Katolik mezhebe bağlı bir gerilla örgütüdür. Anglo-Normanlar’ın İrlanda adasını egemenlik altına aldıkları 1170 yılından itibaren süregelen İrlanda meselesi, Sinn Fein partisinin 1905 yılında Arthur Griffith tarafından kurulması ile daha da büyümüştür. Serbest İrlanda (Eire) çoğunluğu Katolik mezhebine bağlı kişilerin yaşadığı bir cumhuriyettir. Buna karşın Kuzey İrlanda’nın çoğunluğunda ise Protestan mezhebine bağlı insanlar yaşamaktadır. Bu sebepten ötürü iki ülkenin birleşmesini istemeyen Eire, sıklıkla IRA’nın şiddet eylemleri içeren sahasına girmektedir. Serbest İrlanda 6 Aralık 1921 yılında Kuzey İrlanda’dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etti. Ayrılığın akabinde Kuzey İrlanda’da hayatını devam ettiren Katolik azınlık, Protestan olan hükümetin yaptığı haksızlığı ve ayrımcılığı şiddet içeren eylemlerle protesto etti. Yıllarca süregelen çatışmalar ve anlaşmazlıklar nihayetinde 1960’lı yılların sonlarında Katolikler, kişisel haklarına kavuşabilmek ve tam bağımsız bir İrlanda için daha güçlü bir terörizm kampanyasına kalkıştılar (Demirel, 2006: 152).

IRA’nın uzun yıllar başvurduğu propaganda yönteminin arzulanan hedefe ulaşmada pek başarılı olamadığı ve sonuca ancak kanlı eylemlerle ulaşılabileceği görüşü örgüt içerisinde bir grup tarafından şiddetle dile getirilmeye başlamıştı. Bu terörizm yanlısı görüş 1969 yılında IRA’nın, Geçici IRA (Provisional IRA/PIRA) ve Resmi IRA (Official IRA/OIRA) olarak ikiye ayrılmasına neden olmuştur (Özçağatay, 1998: 99).

Başlangıçta hem OIRA hem de PIRA şiddet yanlısı iken, zaman sonra OIRA’nın şiddeti bırakma kararı üzerine PIRA, İrlanda’nın bağımsızlığı amacıyla girişilen mücadelede liderliğini muhafaza etti ve İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) adını kullanarak kanlı eylemlerini sürdürdü. Örgütün finansman ihtiyacının büyük bir

kısımının ABD'deki İrlandalıların kurduğu "Irish Northern Aid Committee (INAC)" adlı organizasyondan karşıladığı bilinmekteydi (Demirel, 2006: 152).

Kuzey İrlanda'da meydana gelen karışıklıklar ve çatışmalar üzerine Britanya ordusunun Protestanlar lehine müdahalesi Katolikleri oldukça kızdırmıştı. Katolikler de Londonderry ve Belfast'ta "barikatlarla girilmez ve korunmuş bölgeler" (no go areas) oluşturarak kendilerini koruma altına almaya çalışmışlardı. Bu barikat ve bölgeler bir taraftan IRA için rahatça hareket etme imkânı sağlarken, bir taraftan da eylem planlama, örgütsel propaganda yapma ve eleman temin etme gibi faaliyetlerini kolayca yapabilmelerini ve organize olmalarını sağlamıştı (Parker, 2006: 97). Britanya ordusu tüm bu yaşananların üzerine "Motorman Operasyonu" adını verdikleri ve 20. yüzyılın en kapsamlı operasyonlarından birini gerçekleştirerek 31.000 kişilik askeri güç ile barikatları ve bölgedeki engelleri ortadan kaldırarak ev ev arama yapmıştı (Richardson, 2007: 69).

30 Ocak 1972 pazar günü ise Kuzey İrlanda'nın Derry kentinde Katoliklerin İngiliz işgalini protesto gösterileri sırasında protesto marşını söylerken Britanya ordusunun ateş açması sonucu 13 sivil Katolik İrlandalı hayatını kaybetmişti (Parker, 2006: 97). Kuzey İrlandalılar tarafından Bogside Katliamı veya Kanlı Pazar (Bloody Sunday) olarak tanımlanan bu dramatik günde yaşanan olaylar, IRA örgütü için adeta yeniden doğuş olarak görülmekteydi. Bu olay, IRA'nın şiddet içeren eylemlerine uzak duran birtakım Kuzey İrlandalı Katolikler arasında bile IRA'ya olan desteği hızla artırmıştı. IRA da, Kanlı Pazar'ın intikamı olarak katliamın akabinde 22 ayrı noktada bombalı saldırılar düzenlemişti (Özeren ve Demirci, 2009: 182).

Daha önceleri çeşitli görüşmeler olsa da ilk önemli uzlaşuya 1985'te ulaşılarak bu anlaşma "İngiltere İrlanda Mutabakatı" ismiyle anılmıştır. Bu mutabakat ile Dublin hükümeti, Kuzey İrlanda'yla ilgili konularda söz sahibi olmuştur. Bu durum milliyetçi tarafların da sürece destek vermelerini sağlamıştır. Zaman zaman anlaşmalar çeşitli nedenlerle kesintiye uğrasa da nihayetinde oluşturulan ortak bir komisyonun 2003'te yayımladıkları rapora göre IRA, envanterindeki silah ve mühimmatları yok etmiştir (Coakley, 2003: 39-42).

1960'lı yılların sonlarından itibaren IRA terör örgütü, yaklaşık 650 sivil dâhil olmak üzere takriben 1.800 kişiyi katletmiştir. Öncelikli hedefleri, çoğu silahsız ya da

görevinden ayrı iken, Britanya askerleri, polis memurları, cezaevi muhafızları ve yargıçlardı. IRA terör örgütünün önemli eylemleri şunları içermektedir: (Gregory, 2010).

- 1970'ler, 1980'ler ve 1990'lar boyunca Kuzey İrlanda ve İngiltere'de barlar, iş yerleri ve tren istasyonları da dâhil olmak üzere sivil hedeflerin bombalanması,
- Temmuz 1972'de Kanlı Cuma olarak bilinen, Belfast şehir merkezinde 9 ölü ve 130 yaralıya neden olan 75 dakika içinde 22 bomba ile yapılan saldırılar,
- Kraliçe Elizabeth'in amcası ve Hindistan'ın son genel valisi olan Lord Mountbatten'in 1979'da öldürülmesi,
- 1984'te İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve kabinesinin toplantı yaptığı, birkaç İngiliz yetkilinin yaralanıp ve dört İngiliz vatandaşının ölümüyle sonuçlanan Brighton Otel'i bombalaması,
- 1990'lı yılların başında İngiltere başbakanının ikamet yerinde havan topu saldırıları ve Londra Heathrow Havaalanı'na yapılan saldırılar,
- Londra'nın finans bölgesindeki Canary Wharf'da 1993 yılında bir kişinin ölümüne ve yaklaşık 1 milyar dolar zarara neden olan saldırılar,
- Çok sayıda gasp, banka soygunu ve kaçakçılık gibi organize suç faaliyetlerinde bulunulması.

2.1.1.2. ETA (Euskadi Ta Askatasuna) Terör Örgütü

Euskadi Ta Askatasuna (ETA), “Bask Anavatanı ve Özgürlük” anlamına gelmektedir. Bu ismi kullanan örgütün amacı, Bask halkına eski çağlardan beri yaşadıkları Kuzey-Doğu İspanya (Guipuzcoa, Navarra, Alava ve Vizcaya) ve Güney-Batı Fransa'daki (Basse-navarre, Labaurd ve Soule) toplam yedi kenti kapsayan bağımsız bir devlet kurmaktır. Örgüt, Baskların kendi özgün kimliği ve kültürüne duydukları derin gururun ve bir ulus olarak tanınmaları konusundaki kararlılığın aşırı, radikal bir ifadesidir (Barros ve diğ., 2006: 1).

ETA'nın amaçları şu maddeler altında sıralanabilir: (Acar, 2012: 233).

- Otonomi (kendi kaderini tayin etme),
- İspanya Devleti'ne ait askeri güçlerin Bask'tan geri çekilmelerini sağlamak,
- Cezaevinde tutuklu olan ETA üyelerinin serbest bırakılmasını sağlamak,

- Roma istilası ile ayrılan Bask'a komşu Navarro bölgesini Bask'a dâhil etmek,
- İspanya'dan Bask'ı ayırarak bağımsız bir Bask Devleti'nin kurulmasını sağlamaktır.

Çökmez'e (2008) göre, bölgedeki Bask milliyetçiliğinin artış göstererek insanlar arasında yayılmasında muhafazakâr ruhban kesimin varlığı ve etkinliği oldukça fazladır. Çünkü Basklılar, dini kurallara sıkıca riayet eden Katolik mezhebine bağlı kimselerdir. Bu bağlılık, Bask milliyetçiliğinin taşraya da sıçrayarak genişlemesini ve tutkulu bir şekilde benimsenmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur. Merkez İspanya hükümeti ile mali bağılıkları bulunan varlıklı Basklılar ile bürokraside yer edinen ve bürokrasi ile yakın ilişkilerde bulunan kişiler ise Bask milliyetçiliğine sıradan Basklılar kadar yeterli destek vermemekteydiler.

İspanya'daki Francisco Franco yönetiminin, Bask bölgesindeki sosyal, kültürel, eğitim ve dil üzerindeki kontrolü ve baskılarını arttırması, Basklılar arasında alevlenen milliyetçi ve ayrılıkçı isteklerin daha da körüklenmesine yol açmıştır. 1940'ların sonlarında ETA'nın kuruluşuna katkıda bulunan Bask Öğrenci Birliği'nin amacı, Bask dili ve kültürünü korumaktı. Birliğin üyeleri ETA'nın örgütlenme safhasında edindikleri geçmiş deneyimleri uygulama fırsatı bulmuşlardı. İlk toplantısını Eylül 1947'de Fransa'nın Bask bölgesinde yapan birlik daha çok yazılı propagandalar yapmaktaydı. 1950'de bu grubun yönetici kadroları bir ihbar neticesinde güvenlik güçlerince tutuklanmışlardı (Gürses, 1997: 53).

Tutuklamalar sonucu ETA'ya olan toplumsal desteğin hızla artması, ETA'nın işlerini kolaylaştırmaktaydı. İspanyol Hükümeti'nin Bask bölgesindeki güvenlik güçlerince baskıları neticesinde, üyeleri daha çok milliyetçi, geleneklerine bağlı, tutucu gençlerden ve aydınlardan oluşan ETA'ya işçi sınıfından da iştirakler olmaya başladı. 1960'lı yıllarda artış gösteren yabancı etnik düşmanlığına rağmen, Bask bölgesine yapılan göçler sebebiyle Basklı olmayan gençlerin ve özellikle ağır sanayi işçilerinin önderliğinde yükselen sosyalist devrimci hareketi kendi safına çekmeyi planlayan ETA'nın üst kadrosu, yabancı düşmanı etnik söylem ve tutumlarını hafifletme yolunu da denedi. Fakat bu tutumunu örgüt içi baskılar nedeniyle uzun süre koruyamadı (Heiberg, 1989: 113; Gürses, 1997: 63).

ETA'nın kurulma süreci incelendiğinde Bask gençliği arasında Bask örfü, kültürü, geleneği ve dilinin yeniden canlandırılarak yayılması için çıkarılan 'EKIN' adlı derginin önemli bir işlevi olduğu görülmüştür. İlk süreçte, dergiyle de ilgilenen muhalif öğrenci grubu ile Basklıların siyasi grubu olan PNV Partisi (Partido Nacionalista Vasco) arasındaki ilişki oldukça sağlıklı bir yapıda işlemekteydi. Birkaç sene sonra ise Bask kültürü, dilin işlerliği ve İspanya Hükümeti ile Basklılar arasındaki ilişkilerin yönü gibi hayati konularda muhalif öğrenci grubu ile PNV arasında fikir ayrılığına düşüldü. Daha sonra PNV ile muhalif öğrenci grubu ayrıldı. (Pukos, 2006: 19-20). 31 Temmuz 1959'da örgütün kurulmasında, Bask Milliyetçi Partisi PNV'nin tutum ve siyasi çabalarından memnun olunmaması önemli bir etkendi (Sevinç ve Çiftçi, 2017: 173).

ETA'nın ülke çapında ses getiren ilk operasyonu 18 Temmuz 1961 tarihinde, İspanya'da iç savaşın başlamasına neden olan askeri ayaklanmanın 25. yıldönümünde San Sebastian şehrine giden İspanyol Hükümeti destekçilerinin bulunduğu bir treni raylardan çıkarmaya yönelik girişimidir (Türkeri, 2007: 45). Gerçekleştirilen bu büyük çaptaki eylem başarısızlıkla sonuçlansa da Federico yönetiminin dikkatini çekmiş ve olaydan sonra yapılan baskınlarda 100'den fazla ETA militanı yetkililerce tutuklanmıştır (Clark, 1984: 35).

1960'lı yılların sonlarına doğru uluslararası politikada yaşanan siyasi ideolojilerin değişimi ve artış gösteren öğrenci hareketleriyle birlikte ETA terör örgütünün de ideolojisinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. ETA, 7 Haziran 1968 tarihinde San Sebastian'da bir polis şefini öldürerek ilk silahlı eylemini gerçekleştirmiştir (Shepard, 2002: 57).

ETA'nın bir plan dâhilindeki ilk silahlı eylemi ise 2 Ağustos 1968'de yaşanmıştır. Bask bölgesi Guipuzcoa ilinin sosyal ve siyasal işlerden sorumlu olan komiseri Meliton Manzananas, örgüt tarafından Sagarra Operasyonu adı verilen eylemle, evinin önünde açılan yedi ateş sonucu başına isabet eden üç kurşunla hayata gözlerini kapamıştır (Özçer, 2006: 73).

Özellikle İspanya'da kanlı eylemleriyle adından sıkça söz ettiren ETA tarafından, nihayetinde başbakan Luis Carrero Blanco'yu hedef alma kararı verildi. Başbakan her sabah düzenli olarak aynı yerdeki kiliseye götürülür ve aracı kilisenin dışına park

edilirdi. 20 Aralık 1973'te sokakta arabasının altına yerleştirilen 165 pound (yaklaşık 75 kg) ağırlığındaki dinamit ile bu suikast gerçekleştirildi (Shepard, 2002: 58).

General Franco'nun ise 1975 yılında hayatını kaybetmesinin ardından İspanya'da siyasi yönden bir değişim başlamış ve siyaseten suçlu bulunan cezaevlerindeki Basklılar serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte merkezden bölgeye yönelik yapılan baskının da şiddeti hafifletilmiştir. 1977'de Bask temsilcileri ile İspanyol hükümet yetkilileri arasında finansal özerklik konusunda bir mutabakata varılmasına rağmen, Navarra bölgesinin Bask bölgesine dâhil edilmesi konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır (Öztürk, 2007: 255). Böylece Navarra dışındaki üç eyalete otonom bir statüsü verilerek mahallî bir meclis kurulmasından sonra, 1979 yılında İspanya hükümetinin almış olduğu kararla yeni bir anayasa yapılmıştır. Ne var ki Basklılara verilen bu özerklik ETA tarafından yeterli görülmeyerek reddedilmiş ve İspanya'nın kuzeyi ile Fransa'nın güneyinde bulunan Bask bölgelerinin birleştirilerek oluşturulacak tam bağımsız bir Bask Devleti'nin tek çözüm olacağı bildirilmiştir (Öztop, 2016: 63).

1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında, ETA eylemcileri veya işbirlikçilerinden şüphelenilen, terörle mücadele yasaları uyarınca gözaltına alınan bazı kadınlar, polis tacizlerini, yapılan tecavüz tehditleri veya gerçek cinsel saldırıları rapor etmişlerdir (Hamilton, 2007: 132). Bu tür olayların yaşanması, bazen Basklılar tarafından ETA'nın aşırıya kaçtıklarına ilişkin düşüncelerini geri plana atarak bağımsızlık yolunda ETA'ya olan sempatilerini ve desteklerini canlandırmıştır.

1980-1982 yılları arasında ETA içerisindeki gruplar, silahlı mücadelenin terk edilmesi ve bir seçim stratejisine geçiş konularında derin tartışmalarda bulunmuşlardır. Kamuoyunun önerileri doğrultusunda şiddetsiz mücadelenin de başarılı olabileceği üzerinde durmuşlardır (Clark, 1990: 94). ETA'nın ve bunun parçası olduğu seçim koalisyonu Euzkadiko Ezkerra'nın hem İspanyol hem de Bask parlamentolarına seçilen milletvekilleri, ETA'nın şiddete devam etmesi dolayısıyla zor durumda kalmışlardır (Sullivan, 1988: 242-243).

5 Şubat 1983'te, Bilbao'daki Banco de Vizcaya adlı bankanın merkez binasında ETA tarafından bir bomba patlatıldı ve 9 kişi yaralanırken 3 kişi de hayatını kaybetti. Cumartesi sabahı bankanın en yoğun olduğu 09:45 civarında, patlama esnasında binada tahminen dokuz yüz kişi bulunuyordu. Bu bombalama eylemini protesto eden bankalar,

Bask bölgesi genelinde şubelerini işleme kapattı ve 7 Şubat'ta Bilbao'da ETA şiddetine karşı düzenlenen bir mitinge on binlerce kişi katıldı (Clark, 1990: 131). Bu süreçte bir yandan ETA'nın kanlı eylemler yapması, bir yandan da İspanyol Hükümeti'nin sert müdahalelerde bulunması olayların birbirini tetiklemesine yol açmıştır.

19 Temmuz 1987'de yine ETA tarafından gerçekleştirilen ve 21 kişinin hayatını kaybetmesine yol açan Hipercor isimli bir alışveriş merkezinin bombalanması, gerilimi fazlasıyla tırmandırmıştır. Sivil vatandaşlara yönelik yapılan bu saldırı, hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda ETA'ya karşı olan tepkinin ve nefretin yükselmesine neden olmuştur. ETA ise olaydan sonra özürlerini bildirmiştir (Özçer, 2006: 237).

1980'lerin sonlarında İspanyol Hükümeti, Bask bölgesinde demokrasiyi teşvik ederek ETA'yı daha fazla yasadışı kılmaya başladı. Bu durum, milliyetçi arzuyu sınırlamamasına rağmen, milliyetçilere görüşlerini barışçıl biçimde savunma adına bir çıkış noktası vererek kendi kaderlerini tayin edebilen katılımcılar olmalarına neden oldu (White, 2003: 190).

ETA, 17 Şubat 1990'da sunmuş olduğu bir teklifte, 1989'da Cezayir'de başlayan ETA ile İspanya Hükümet'i arasındaki müzakerelerinin tekrar başlatılması durumunda şiddeti durduracağını açıkladı. Ancak buna rağmen adam kaçırmalarını da sürdürdü. 24 Şubat 1990'da işadamı Adolfo V. Martin'i kaçırdıktan sonra 2.8 milyon dolar fidye karşılığında serbest bıraktı. Barış hareketinin önemli kişilerinden olan Zamona ise, Temmuz 1993'te ETA tarafından kaçırıldıktan sonra yine yüksek bir miktar fidye alınarak serbest bırakıldı (Gürses, 1997: 68).

Michel Wieviorka (1993), ikili görüşmelerle birlikte siyasal tikanıklığın açılmasının ETA'nın Bask halkını temsil ettiği tezini sürdürmesinin imkânsız olduğunu belirtmektedir. ETA, bu süreçte neredeyse sürgüne gönderilmiş terörist bir örgüt hâline geldi. Fransızlar, İspanyollar ve Baskların önemli bir kısmı tarafından istenmeyen bir grup olarak muamele görmekteydiler. Mücadele, kültürel ve politik alanlarda iki yönlü olarak sürdürülmekteydi. Siyasal tikanıklığın giderilmesiyle birlikte, etnik ve kültürel kimlik adına yapılan şiddetin desteklenmesi için argümanlar gücünü kaybetmişti. İspanyol Hükümeti'nin önceleri uyguladığı baskılayıcı politikalar gerginlik ve çatışma meydana getirmişti. Bu baskıcı politikalar kaldırıldıktan sonra ise, savaşıma yönelik var olan destek gittikçe aşınmıştı.

Fransız Hükümeti, Bask milliyetçiliğine çıkarları doğrultusunda sempati duysa da uluslararası baskılar nedeniyle harekete geçmeye başladı. Fransız savcılarını 1994 yılında terörle bağlantı şüphesi bulunan 70 ETA üyesini suçladı ve 60'tan fazla ETA üyesini 1995 yılında mahkûm etti. ETA'ya olan desteğin temellerinde gittikçe aşınma olduğu görülmekteydi (White, 2003: 190).

1997 yılı ile birlikte pek çok belediye meclis üyesini hedef alarak kendini yeniden gün yüzüne çıkararak ETA, PP (Aznar'ın Halk Partisi) üyesi Miguel Garrido'ya yönelik Temmuz ayında düzenlediği suikastın ardından, Bask bölgesini de içeren, hesaba katmadığı birçok protestoyla karşılaşmıştı (Sullivan, 1999; Bollag, 2001).

Bu protestolarla birlikte önemli ölçüde taban kaybına uğrayan Bask milliyetçileri, politik bir çözüm adına 12 Eylül 1998 günü Lizarra tebliğini kamuoyuna açıkladılar. Aslında hiç Bask bölgesinin çoğunluğunun desteğini alamamış olan ETA terör örgütü, IRA'nın da uzun uğraşlar sonucu ateşkes ilanıyla birlikte, 16 Ekim 1998 cuma günü ilk defa tek taraflı olarak ateşkes ilan etmişti (Sullivan, 1999; Cronin ve diğ., 2004). Ancak ETA terör örgütü tarafından 1998 yılında tek taraflı olarak ilan edilen ateşkesin ömrü umulduğu kadar uzun olmamış, 1999 yılının Aralık ayında yaklaşık 30 kişinin yaşamını yitirdiği, ETA tarafından düzenlenen bombalama eylemiyle sona ermişti (Şimşek, 2009: 260).

İspanya Hükümeti, ETA terörizmi ile mücadele kapsamında 2000'li yıllarda özellikle Fransa ve Avrupa Birliği'nden aldığı destekle uluslararası zeminde işbirliğine gitti ve ETA'nın yapılanmasına yönelik darbeye büyük fayda gördü. Bu süreçte Eylül 2001'de Fransız güvenlik güçleri tarafından yapılan operasyonda, ETA'nın lojistik işleri yürütücüsü Baltza takma adını kullanan Asier Oizartzabal Txapartegi ve güney Fransa'da bulunan Dax kentindeki şüpheli iki İspanyol tutuklandı (Wilkinson, 2001).

İspanya Hükümeti'nin geçmiş dönemlere nazaran daha sert bir tutum izlemesine rağmen yine de ETA ile müzakerelere girmeye çalışması, ETA'nın 2006 Mayıs ayında daimi bir ateşkes ilan etmesine yol açtı. Bu ateşkes, ETA'nın 30 Aralık 2006'ta Madrid Barajas Havaalanı'ndaki bombalı eylemiyle 2 kişinin hayatını kaybetmesiyle son buldu. ETA, İspanyolların Batasuna Partisi'ne uygulanan yasağın kaldırmasını ve hapsedilen ETA mensuplarının Bask topraklarındaki hapsedilere taşınmasını talep etti. Ayrıca İspanya'nın başkenti Madrid'i Bask bölgesindeki şehirlere bağlayacak yüksek hızlı tren

projesine karşı çıktı ve 3 Aralık 2008’de ETA örgüt üyeleri tren hattı projesinde yer alan bir iş adamını öldürdü. Örgüt ayrıca, iki polisin hayatını kaybettiği 2009’daki Mallorca adasındaki patlatılan bombanın sorumluluğunu üstlendi. Eylül 2010’da ETA, İspanyol hükümetiyle pazarlık yapmak istediğini açıkladı ancak İspanyol yetkililer, ETA’nın geçmişte yapmış olduğu sayısız kısa soluklu ateşkesini işaret ederek bu müzakereye şüphe ile karşılık verdi (Martin, 2011: 93).

21 Ekim 2011’de Bask bölgesinde faaliyet gösteren Gara ve Berria isimli gazetelerin internet sayfalarında açıklanan yazılı bildiri ile birlikte bir videoda ETA, silahlı eylemlerini tamamen bitirdiğini duyurdu. Bu defa, kanlı eylemlerini sona erdirmekte kararlı olduğunu vurgulayan ETA, İspanyol ve Fransız devletlerine karşılıklı çatışmanın sonuçlarını gözden geçirerek çözüme kavuşturmak adına doğrudan bir müzakere yolunun açılması talebinde bulundu. 40 yıldan fazladır kanlı eylemlerde bulunan ETA, kimi kaynaklara göre 829, kimi kaynaklara göre de 859 kişinin hayatını kaybetmesinden sorumlu tutulmaktadır (Hürriyet, 2011).

İspanya’nın Bask bölgesinin bağımsızlığı adına savaştığını savunan ETA örgütü, envanterinde bulunan silahlarının tamamını yetkililere teslim etti. Fransa’nın güneybatı kısmında, İspanya sınırına yakın olan Bayonne kentinde 8 Nisan 2017 cumartesi günü gerçekleştirilen silahsızlanma törenine, Bask kaynaklarının iddiasına göre 20 binin üzerinde kişi katıldı (Doucet, 2017; Alpaslan, 2017).

2.1.1.3. RAF - Alman Kızıl Ordusu

RAF, (Rote Armee Fraktion) resmi kayıtlara göre 14 Mayıs 1970’de kuruldu. Aslında Andreas Baader ve Gudrun Ensslin’in etrafında örgütlenen küçük bir grup, birkaç yıl önce şiddet eylemlerinde bulunmuştu. 2 Nisan 1968’de Baader, Ensslin ve kurdukları çetenin iki üyesi iki mağazaya ateş açarak maddi hasara sebep oldu. Grup iki gün içerisinde polisler tarafından tutuklandı fakat kısa sürede serbest bırakıldılar. Nisan 1970’de Baader, Berlin’deki bir dükkânda sorumlu olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Yaklaşık altı hafta sonra Ensslin, Meinhof ve diğer üç kişiden oluşan bir grup, Baader’in hapisneden firar etmesine yardım etti. Baader’in bu şekilde kaçmasıyla 14 Mayıs 1970’te RAF, resmi olarak doğmuş oldu (Moghadam, 2012: 159).

Öğrenci protestolarını destekleyen ve anayasal solun başarısızlığı hakkında algıya sahip olan RAF, sadece Federal Almanya Cumhuriyeti'ni değil, aynı zamanda kapitalist, emperyalist, sömürücü, faşist ve baskıcı olarak tanımladığı dünya düzenini de reddetmekteydi (Wright, 1990: 38-39).

Mayıs 1970'de bir terör örgütü olarak kurulmasına rağmen RAF, 2 yıl boyunca hiçbir terör eyleminde bulunmadı. Mayıs 1972'de ilk eylemini yapan örgüt, iki hafta boyunca bir dizi bombalama eylemi gerçekleştirdi. Haziran 1972'de, RAF'ın bütün önemli isimleri tutuklandı ve müebbet hapis cezasına çarptırıldılar (Pluchinsky, 1993: 138). Ancak sonraki süreçte yine firarlar yaşandı ve örgüt toparlanarak eylemlerine devam etti. RAF'ın önemli terör eylemleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir: (Demirel, 2006: 187-190).

- Mayıs 1972: Almanya'nın çeşitli bölgelerinde meydana gelen bombalı eylemlerde 4 kişi hayatını kaybederken 19 kişi de yaralandı.

- Kasım 1974: Alman Yüksek Mahkemesi'nde başkan olarak görev yapan Guenther Von Drekmann öldürüldü. Baader'in hapisten firar etmesi ile birlikte terör eylemlerini artıran örgüt, 1976'da Orta Doğulu özgürlük savaşçıları ile beraber yolcularının çoğunluğu İsraili olan tarifeli bir yolcu uçağını kaçırmak için Uganda'nın Entebbe Havaalanı'na indirtti. Bu eylemden kısa bir süre sonra Meinhof, cezaevindeki hücrelerinde boynundan asılı bir şekilde bulundu. Baader ise kısa sürede yeniden tutuklandı.

- Nisan 1977: Eski Nazi Partisi üyesi Alman Başsavcı Buback ile şoförü Wolfgang Göbel ve yargı görevlisi Georg Wurster öldürüldü. Yine 1977 yılında RAF, bir Lufthansa yolcu uçağını Somali'nin başkenti olan Mogadişu'ya kaçırdı. Burada gerçekleştirilen operasyonda Alman güvenlik güçleri uçağa girdi ve teröristler öldürüldü. Operasyonun ertesi günü ise Baader ile iki örgüt üyesi cezaevindeki hücrelerinde ölü olarak bulundular.

- Eylül 1977: Eylem sırasında şoförü ve koruması öldürülen Alman işadamı Hanns-Martin Schleyer, RAF örgüt üyeleri tarafından kaçırıldı. Bir süre rehin olarak tutulan Schleyer birkaç gün sonra öldürüldü.

- 1979: Dönemin NATO komutanı Amerikan Alexander Haig, Belçika'nın Obourg kentinin yakınındaki bir köprüye RAF üyeleri tarafından konulan uzaktan

kumandalı bir bombayla suikasta uğradı. Bomba, Haig'in aracı ile korumasının aracı arasında infilak edince ölümden kurtuldu.

- Eylül 1981: ABD Ordu Kuvvetleri Komutanı General Frederick Kroessen'in aracına roketatarlarla saldırı düzenlendi. Saldırıda General Kroessen ve eşi yaralandı.

- Temmuz 1986: Siemens Kurumsal Araştırma ve Teknoloji Müdürü Karl Heinz Beckurts ile şoförü, Münih'teki Strasslach yakınında uzaktan kumandalı bir bomba ile suikast sonucu öldürüldü.

- Ekim 1986: Dışişleri Bakanlığı'nda kıdemli bir Alman diplomat olan Gerold Von Braunmuehl 10 Ekim'de Bonn'daki evinin önünde suikasta uğrayarak öldürüldü.

- Kasım 1989: Alman bankacı ve Deutsche Bank'ın başkanlığını yapan Alfred Herrhausen, evinden ayrıldıktan kısa bir süre sonra arabasına yerleştirilen gelişmiş, çok yönlü bir bombanın patlatılmasıyla öldürüldü.

- Şubat ve Nisan 1991: Şubat ayında Bonn şehrindeki ABD Büyükelçiliği'ne ateş açan RAF örgüt üyeleri, Doğu Almanya'daki firmaların tasfiye edilmelerinden sorumlu olan Devlev Karsten Rohwedder'i Nisan 1991'de Dusseldorf'taki evinde silahla öldürdüler.

RAF Nisan 1992'de yayınladığı bildiriye tek taraflı geçici bir ateşkes önerisi sunmaktaydı. Haziran ayındaki bildiri ise, Nisan ayında yayımlanan bildiriye Almanya'daki silahlı mücadelenin terk edilmesini tekrarlamaktaydı. Haziran ayındaki bildiri, aynı zamanda tutuklanan bazı RAF örgüt üyelerinden ve direnişten vazgeçmeyen üye ve sempatanlardan gelen olumsuz yorumlara da bir cevap niteliğindedir (Pluchinsky, 1993: 141).

2.1.1.4. BR (Brigate Rosse) - Kızıl Tugaylar

Vittorfranco Pisano (1987) çalışmasında, Kızıl Tugaylar'ın (Brigate Rosse-BR) en iyi tanımlamalarından birini yapmaktadır. Pisano, 1967 ile 1985 arasında İtalya'da bulunan yaklaşık 300 solcu grubu inceleyerek bunların çoğunun Marksist-Leninist bir yönelime sahip olduklarını belirtmektedir. Bu dönemde sol kanattan en çok bilinen grup Kızıl Tugaylar'dı. Renato Curio, solcu işçi sınıfı bir siyasi örgütlenmeden koşturduğunda örgüt Milan'da şekillendi. Örgütün yöneticileri daha militan destekçileri toplayarak 1970'de terörist bir mücadelenin planlarını açıkladılar. Margherita Cago, Curio'ya

katıldı ve daha sonra karısı oldu. Gelecekteki militanlar, örgütlerini Kızıl Tugaylar olarak adlandırdılar.

1970’te ortaya çıkan İtalyan Kızıl Tugayı, daha çok İtalyan Komünist Partisi’nin eylemlerine karışmış olan Komünist Gençlik Birliği’nin daha radikal üyeleri tarafından oluşturuldu. Kızıl Tugaylar’ın faaliyetleri ve varlığı sadece İtalyan Komünist Partisi’nin siyasi beklentilerine zarar vermekle kalmadı, aynı zamanda onların eylemleri, Hristiyan Demokratların önemli bir süre daha iktidarı elinde tutmalarına yardımcı oldu (Siqueira, 2005: 219).

İtalya, 1970’lerde Kızıl Tugaylar’ın ve onların neo-faşist muadilleri arasındaki savaş alanına girmeye başladı ve yetkililer bu gelişmeyi kontrol edemediler. Sosyal tabakalaşma yönünden çok fazla bölünmüşlüğü olduğu özellikle güney İtalya’da, sosyal gerilimlerin büyük ölçüde olmasından dolayı diğer aşırı gruplara nispeten Kızıl Tugaylar’ın anti-empyralist karşıtlığı fazla gelişmemiştir (Mommsen, 1982: 396).

Kızıl Tugaylar’ın organizasyonu, Avrupa terörizmi içerisinde eşsiz olarak nitelendirilmekteydi. Bunun sebebi, Uruguay’daki Tupamaros (kent gerilla) modeline Avrupa’daki diğer örgütlerden daha çok yaklaşmış olmalarıydı. Büyük bir strateji geliştirmek için periyodik olarak bir merkez komitesi toplantısı ile serbest bir konfederasyona bağlandılar. Ancak önemli bir fark, Tupamaros’un sadece Montevideo kentinde faaliyet göstermesiyle birlikte, BR’nin çeşitli kent merkezlerine sahip olmasıydı. Bu nedenle, her birim kendi alanı içinde oldukça özerk bir organizasyon hâline gelmişti. BR, birkaç büyük İtalyan kentinde bağımsız karargâh kurmayı başarmıştı. Polis, bir şehirde bir gruba etki etse de diğer şehirlerdeki birimler üzerinde çok az etkiye sahipti. Çünkü her birim özerkti, yetkililerin mücadele etmesi için tek bir komuta yapısı yoktu. Yerel yönetim, Kızıl Tugaylar’ın anahtarıydı. Yüzlerce terör olayından sorumlu tutuldular (White, 2003: 179).

Kızıl Tugaylar tarafından işlenen en sansasyonel suç, Hristiyan Demokrat lider eski İtalyan başbakan Aldo Moro’nun 1978’de kaçırılması ve öldürülmesidir. Moro, Kızıl Tugaylar için Hristiyan demokrat tesisini yok etmek için kampanyalarında mükemmel bir hedefti. Bu trajedinin travmatik şokuna rağmen, hükümet ve işçi sınıfı arasındaki Kızıl Tugaylar’ın umut ettiği belirleyici çatışmalar gerçekleşmedi (Drake, 2016: 110-111).

Kızıl Tugaylar'ın önemli terör eylemlerini şu şeklide sıralamak mümkündür: (Demirel, 2006: 184-185).

- Nisan 1974: İtalyan avukat Mario Rossi'yi hedef alan örgüt, iki korumayı da öldürdükten sonra Rossi'yi kaçıarak, 35 gün "Halk Hapishanesi" adını verdikleri gizli bir yerde tuttuktan sonra serbest bıraktı.

- Haziran 1976: Cenova'da başsavcı Francesco Coco ve iki koruması örgüt tarafından öldürüldü.

- Mart 1978: Dönemin Hristiyan Demokrat lideri ve iki dönem yaklaşık 7 yıl başbakanlık yapmış Aldo Moro, evinden parlamentoya giderken kaçırıldı. Olay sırasında şoförü ve koruması öldürüldü. Olaydan 2 ay sonra Moro'nun cesedi bulundu.

- Aralık 1981: ABD'li General James Dozier kaçırıldı. İtalyan polisinin başarılı bir operasyonu ile 42 gün sonra kurtarıldı.

- Şubat 1984: Orta Doğu'da İsrail ve Mısır arasındaki olası barışa karşı olan Lübnan'daki Silahlı Devrim Grupları Örgütü'nün Kızıl Tugaylar ile ortak yürüttükleri operasyonda, bu iki örgüte mensup militanların barış gözlemcisi olarak görev yapan Amerikalı Leamon Hunt'u öldürdüğü düşünülmektedir.

- Mart 1985: Roma Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olarak görev yapan ve işçi sendikası yetkilisi Enzia Tarantelli Roma'da öldürüldü.

- Şubat 1986: Floransa Valisi Lando Conti, öğleden sonra saat 5 civarında 11 el ateşle suikastta hayatını kaybetti.

- Mart 1987: İtalyan Hava Kuvvetleri Komutanı Lucio Giorgieri 2 silahlı terörist tarafından Roma'da öldürüldü.

- Mart 2002: Dönemin İtalya Çalışma Bakanı'nın danışmanı olarak görev yapan Prof. Dr. Marko Biagi Bologna'da öldürüldü.

2.1.1.5. FLNC - Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi

Fransız cumhuriyetçiliği, Fransız Anayasası'nda tanımlandığı gibi, sadece Fransız halkını kabul etmektedir. Fransız ulusundaki ayrıık milletler görüşü, anlamsız ve huzur bozucu olarak düşünülmektedir. Bu ulus-devletteki en bariz kimlik, farklı bir toplum kültürüne sahip olan Kuzey Afrikalılara aittir (Miles, 2006: 637-638).

Çok farklı kültürleri barındıran Fransa, her fırsatta bilimsel çalışmalar haricinde yerel dillerin konuşulmasının, bir topluluğun veya azınlığın etnik kimliğinin belirlenmesi adına yeterli bir kıstas olarak görülemeyeceğini belirtmektedir (Akgül, 2003: 6).

Azınlıklara yönelik böyle bir katılımı ortaya koyan Fransa'nın Korsika Adası'na yönelik politikaları, adadaki halkı memnun etmekten ziyade güç duruma düşürmüştür. 1962 yılında Cezayir'den göç eden mültecilere yönelik hazırlanarak uygulanan tarım politikaları sonucunda ada halkının zaten mevcut durumda pek de iyi sayılmayan ekonomik durumu gittikçe kötüleşmiştir. Tarım politikası ile birlikte bir de sömürgeye uygulanabilecek bir turizmi geliştirme adına yürürlüğe konan program, yerel halkı hâliyle hakkını arama ve savunma konumuna getirmiştir. Fransa, ortaya koyduğu bu tür politikalarla Korsika Adası'nı ekonomik açıdan Kara Fransa'sına bağımlı kılarak ada üzerindeki egemenliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu politikaların sonucunda Korsika halkında Fransa'ya olan tepki artmış ve hoşnutsuzlukla birlikte etnik milliyetçiliğin gelişimi hızlanmıştır (Llobera, 2007: 209).

Edmond Simeoni'nin liderliğini yaptığı ARC (Action Regionaliste Corse) örgütünün 1974 yılında "Autonomia" adlı bir bildiri yayımlaması, Korsika'ya yönelik özel bir statü ve anayasal olarak tanınma taleplerini başlatmıştır. 21 Ağustos 1975'te ARC örgüt üyelerinin bir şarap mahzenini basması ve olayda iki jandarmanın (yerel Korsika polisi) hayatını kaybetmesi Korsika için bir dönüm noktası olmuştur. Yaklaşık 1 yıl sonra 5 Mayıs 1976'da ise FLNC olarak bilinen Korsika Milliyetçi Kurtuluş Cephesi (Fronte di Liberazione Naziunale di Corsica) kurulmuştur (Daftary, 2000: 25).

FLNC'nin doğuşu, terörizmin meydana getirdiği şiddet ve devlet baskısı döngüsünün başlangıcını belirtmektedir. Bunun yanında da 'ayrılıkçı milliyetçiler' ve 'özerklik yanlısı milliyetçiler' temelinde bölünmeyi temsil etmektedir. Bu iki akımın nice ortak düşüncesine rağmen bu iki akım özgür bir Korsika halkının tanınması talebinde bulunurken, mücadele yöntemleri konusunda keskin bir biçimde farklılaşmışlardır. Özerklik yanlısı milliyetçiler şiddete başvurmayı genel manada bırakmışken, ayrılıkçı milliyetçiler ise düzenli olarak şiddete başvurmaktaydılar (Hançer, 2007: 265).

FLNC örgütü, Mayıs 1976'da ilk bombalı saldırısını Ajaccio'daki bir işyerine yönelik gerçekleştirmiş ve yaklaşık 1 milyon Franklık zarara sebep olmuştur. Bu

eylemden kısa bir süre sonra Korsika'daki bir bankaya, bir işyerine, bir eğlence kulübüne ve birkaç ofise bombalı saldırılarda bulunmuştur. Aynı yıl eylemlerine devam eden örgüt, adada bulunan bir televizyon vericisini sabote etmiş, bunun sonucunda da adada haftalarca yayın kesik kalmıştır. Yine 1976'da Marsilya'daki mahkeme binasına ve Nice'deki bir elektrik istasyonuna bombalarla saldıran FLNC, 1977'de yaptığı basın açıklamasında saldırılarını Fransa anakarasında da yoğunlaştıracağını bildirmiş ve sarsıcı eylemlerini artırarak şiddeti tırmandırmıştır. FLNC, Korsika'nın doğu yakasında bulunan Solenzara Askeri Hava Üssü'nün muhtemel bir savaş durumunda ada için tehdit içereceği gerekçesiyle 1978'de üssün radar sistemini bombalayarak Fransız ordusunu adada istemediğini ortaya koymuştur. Üçüncü kuruluş yıldönümü olan Mayıs 1979'da ise adadaki turizm bölgelerine, işyerlerine ve yazlıklara saldırılar düzenlemiştir (Altınbaş, 2000: 420-421).

1983'te Fransız hükümetince FLNC yasa dışı örgüt olarak ilan edildi ve örgütün dağıtıldığı bildirildi. 1990 yılında FLNC, "FLNC-Canal Historique" (siyasi kanadı A Cuncolta Naziunalista-CN) ve "FLNC-Canal Habituel" (siyasi kanadı Mouvement pour l'Autodetermination-MPA) olmak üzere iki ana gruba bölündü. Bu bölünme "politik milliyetçiler" ve "militan (gerilla) milliyetçiler" arasında var olan çatışmanın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştı. Fransa'da 1993-1995 yılları arasında siyaseten sağ ve sol kanat arasında birlikte yaşama dönemine girilmişti. Bunun yanında Fransa Hükümeti'nce rakip FLNC-Canal Habituel kanadının siyasi kolu olan MPA ile de siyasi ilişkiler geliştirilmekteydi. Fransa Devleti'nin bu politikasıyla birlikte 1993-1996 yılları arasındaki dönemde çok sayıda milliyetçi militanın ölümüyle neticelenen kardeş kavgası dönemi yaşanmıştı. 1986-1997 yılları arasında Fransa'daki sağ görüşlü içişleri bakanlarının siyasi stratejileri, baskıcı ve böl-yönet biçiminde gerçekleşmişti (Daftary, 2000: 28-29).

21 Nisan 2002'de Fransa'da yapılan seçimlerde Jacques Chirac'ın ikinci kez cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin ardından, Korsika meselesi daha da zorlaşmıştı. Örgüt, terör faaliyetlerinde bulunmasıyla birlikte siyasi alanda da güçlenme gayreti içerisine girişmişti. Hâlihazırda FLNC-22 Ekim kanadı, FLNC-Savaşçılar Birliği ile beraber iki güçlü silahlı örgüt olarak faaliyetlerini sürdürmüştü. Her iki örgüt 2006'dan beri onlarca bombalı eylemde bulundu. Bu iki örgütün sempatzan ve destekçilerinin yanı sıra yaklaşık 20-30 kişi civarında çekirdek kadroya sahip oldukları

düşünülmektedir. Savaşçılar Birliği, genellikle adanın kuzey kesiminde Bastia şehri civarında eylemlerde bulunurken, 22 Ekim ise daha çok Korsika'nın güneyinde etkindi. Kanlı eylemlerini sürdürmekte olan örgüt, 2010 yılının Mart ayında Ajaccio kentinde bir otomobile yönelik bombalı saldırıda bulundu (Yılmaz, 2011: 109).

Korsika'da, onlarca yılda yaklaşık 4 bin 500 saldırı gerçekleşti. Bu saldırıların çoğunu, FLNC üstlendi. 2014 yılında ise FLNC eylemlerini durdurduğunu açıkladı. Buna rağmen adadaki bazı milliyetçiler, birtakım taleplerinin gerçekleşmemesi durumunda kanlı eylemlerin devam edeceğini de belirttiler (Şarku'l Avsat, 2018).

2.1.1.6. Neo-naziler

Neo-nazizm, aşırı milliyetçilik ve ırksal üstünlük ideolojisine dayanan faşizmin daha geniş bir çeşididir. Neo-nazizmin destekçileri, eylemlerinin içten gelen devrimci bir ruh tarafından, içsel belirsizliklerin üstesinden gelme hedefiyle gerçekleştiğine inanırlar (Jackson, 2017: 15).

Neo-nazizm, genellikle Adolf Hitler ve Nazi Almanya'sı doktrinlerine dayanan, yeni bir düzen kurma niyetinde olan, II. Dünya Savaşı sonrası beyaz üstünlükçü bireyleri ve grupları tanımlamak için bir terim olarak kullanılır. Neo-naziler, bütün beyaz olmayanların, Yahudilerin ve eşcinsellerin beyaz ırk ile savaşta olduklarını ve bu nedenle beyazların ırksal yok oluşunu önlemek için çarpıştıklarını iddia etmektedirler. Siyasi ve sosyal ideolojiyle paralellik gösteren ve beyaz ırkın evrenin güç dengeleri ve insanlık arasındaki en iyi birleşim olduğunu vurgulayan ruhsal bir bağa da inanmaktadırlar (Morris, 2017: xiv).

Neo-nazizmi kapsayan Alman sağcı terörizm, sol kanat terörizmden daha sınırlı ve kısıtlıydı. Neo-naziler, genellikle hedefleri hakkında daha seçici davranmaktaydılar. Gelişigüzel saldırı yapmak yerine bireysel hedeflere yönelmekteydiler. Saldırılarında ilk zamanlar, kendi ırklarında olmayan özellikle Yahudiler, Ruslar, Amerikalılar ve Türkler seçilmekteydi. Elbette ara sıra bombalı saldırılar nedeniyle bireysel hedefe saldırmalarda istisnalar da yaşanmaktaydı (Merkl, 1986: 245).

Almanya yeniden birleşmeye doğru ilerledikçe, bazı aşırı milliyetçiler nazizmde teselli oldular. Almanya'nın yeniden birleşmesiyle neo-nazi hareketinin büyüdüğü görülmekteydi. Ortak temaları milliyetçilik, ırksal saflık, anti-semitizm ve Alman

olmayanlara olan nefretti. 1990'larda faşist hareket büyüdükçe, şiddetin doğası değişti. Neo-naziler terörizm uygulama çabalarına rağmen, eylemlerinin çoğu sokak çatışmalarına yönelikti (White, 2003: 184).

Almanya, 55 yıldan fazla süredir misafir işçi, sığınmacı vb. pozisyonlarla ülkesine göçmen kabul eden ve bu göçmenlerle de bir arada yaşamlarını sürdüren insanlardan oluşmaktadır. Öte yandan Almanya, Avrupa'da en fazla göçmene sahip ülke konumundadır. Fakat göçmenlerle bir arada yaşamak, her koşulda onları benimsemek ve kabul etmek anlamına gelmemektedir. 1960 ve 1970'li yıllarda Almanya'nın kalkınmasına ve ekonomisinin güçlenmesine katkıda bulunmaları dolayısıyla göçmen işçileri dışlamamalarına rağmen, 1970'lerin sonunda patlak veren petrol krizi ve daha sonrasında meydana gelen ekonomik kriz, gittikçe ülkede yaşayan göçmenlerin özellikle de milliyetçi kesim tarafından sorgulanmalarına sebep olmuştur. Özellikle Batı ve Doğu Almanya'nın Berlin Duvarı'nın yıkılıp birleşmesiyle neo-nazi gruplar daha aktif rol almaya başlamış, ülkede en fazla nüfusa sahip azınlık olan Türkler üzerinden sürdürülen yabancılara olan düşmanlık, ölümlerin yaşandığı kundaklamalara ve her türlü saldırılara kadar varmıştır (Tauscher, 2017: 212).

Avrupa'da, Amerika'da ve Güney Amerika'da 1945'ten sonra küçük ama kalıcı neofaşist ve neo-nazi hareketin varlığı iyi belgelenmiş bir gerçektir (Clarke, 1998: 5). Günümüzde hâlâ özellikle de Avrupa'da neo-nazi düşüncesini benimseyen yüzlerce örgüt ve onlarca siyasi partinin varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

Neo-nazi örgütlerinin kamuoyunu önemli ölçüde etkilediği birtakım terör eylemleri şu şekilde sunulabilir: (Demirel, 2006: 192-196).

- 1980: Münih'teki Oktoberfest Festivali'nde gerçekleşen bombalı saldırıda 19 kişi yaşamını yitirdi.
- 1987: Belçika'da Burmalı bir sığınmacı sokak ortasında bıçaklanarak öldürüldü.
- 1989: İsviçre'de 4 Tamil asıllı sığınmacı öldürüldü. Ufuk Şahin adlı bir Türk, Batı Berlin'de neo-nazi üyelerince bıçaklanarak öldürüldü.
- 1990: Fransa'nın Rennes şehrinde bir cami bombalı saldırıya uğradı. 1980-1990 yılları arasında Fransa'daki ırkçı saldırılarda 200'den fazla Kuzey Afrika kökenli göçmen öldürüldü.

- 1991: Stockholm'de Habeş kökenli göçmen bir ailenin evi teröristlerce bombalandı.
- 1992: İlk 10 ayda 15 kişi neo-naziler tarafından öldürüldü. Almanya'da 2 sığınmacı merkezi bombalandı. Harz bölgesinde Türklere ait evler gece karanlığında ateşe verildi. 22 Kasım gecesi Doğu Almanya'daki Mölln kasabasında Türklerin ikamet ettiği bir binaya yangın bombalarıyla saldıran neo-nazi teröristler, 60 yaşındaki bir kadın ve 2 çocuğun diri diri yanmasına sebep oldular. Türklere ait binaların tamamen yandığı bu terör eyleminde, 9 Türk asıllı göçmen de ağır yaralandı. İngiltere'de ise 2 kimliği belirlenemeyen mülteci ve 4 Asyalı neo-naziler tarafından katledildi.
- 1994: Almanya'nın Göttingen kentinde Türklere ait bir ev kundaklandı. Köln yakınlarında genç bir Türk beyzbol sopası ile öldürüldükten sonra cesedi yakılarak nehre atıldı.
- 1995: Solingen faciasında Türklere ait 4 katlı bina ateşe verildi.

2.1.2. Orta Doğu ve Asya'da Terörizm

Orta Doğu terimi, Kuzey Afrika, Güneybatı Asya, Araplar bölgesi, İran ve Afganistan'ı kapsayan dünyanın bir bölümünü ifade etmektedir. Günümüz terörizmini tartışmadan önce Orta Doğu'daki çatışmaların tarihsel gelişimini araştırmak gerekmektedir. Çünkü birkaç Orta Doğu örgütü, günümüz terörizmini farklı bir tarz çatışma şekline dönüştürerek terörizm kavramının yeniden yorumlanmasına neden olmuştur (White, 2003: 92-93).

Hem Orta Doğu hem de Asya, stratejik ve tarihsel perspektiften incelendiğinde gerek sahip oldukları enerji kaynakları gerekse dinsel öneme haiz olmalarıyla diğer bölge ve kıtalardan farklı bir konumda oldukları aşikârdır. Bu bölgelerin hâkimiyeti, dünyevi ve dini açıdan son derece önemlidir. Dolayısıyla dünyanın özellikle bu iki bölgesinde, tarihin yaşanmaya başlamasından itibaren çatışma ve terör eksik olmamış, tarih yaşanmaya devam ettikçe de bu bölge için kalıcı barış, bir ütopya olarak durmaya devam edecek gibi görünmektedir.

2.1.2.1. El Kaide

El Kaide'yi kuran Usame Bin Ladin, çok zengin ve kalabalık bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi ve eğitimlerini Suudi Arabistan'da aldı. Babası Yemenli, annesi ise Suriyeli olan Usame, ailesine ait bir inşaat şirketinde çalışmaktaydı. Usame, ilk olarak adını Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşan mücahitlere katılarak duyurdu. Özellikle iki kişi Afganistan'a gittiğinde onu çok etkiledi. Bunlardan ilki, Afganistan mücadelesi için Arap gönüllü savaşçı gençleri toplayan ve onların organizasyonunu sağlayan Abdullah Azzam, ikincisi ise Suudi istihbarat teşkilatını yöneten ve silah dâhil her türlü lojistiğin temininden sorumlu Prens Turki Bin Faysal'dı. Bin Ladin, Azzam'dan öğrendiği örgüt kurma aşamalarını El Kaide için şu dört başlıkta uyguladı: Eleman kazanma ve eğitim, gerekli durumlarda (üs bölgesine) çekilme, savaş teorisi ve pratiği ve son olarak kendi esaslarına göre devlet kurmak (Gunaratna, 2002: 20).

1988'de Usame Bin Ladin'in tarafından kurulan El Kaide, klasik bir terör örgütü değil, Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmak için birtakım ülkelerden gelen gönüllü Müslüman mücahitleri organize eden ve kelime anlamı 'üs' olan bir şebekeydi. Sovyetlerin Afganistan'da yenilmesinin ardından El Kaide'yi Sudan'ın Hartum kentine taşıdı. Artık hedef tüm dünyada sözde cihat ilan etmek ve mali bakımdan bağımsızlık kazanmaktı. Ancak ABD'nin baskısına dayanamayan Sudan Hükümeti 1996 yılında El Kaide'yi sınırlarından çıkarınca Afganistan'a dönerek Taliban ile dayanışma içerisine girdi. Afganistan'da inşaat ve yol projelerine girişen El Kaide, 40 terörist kampı kurmasının yanında her yıl Taliban'a yaklaşık 100 milyon dolar finansman sağladı. Usame Bin Ladin yaptığı mücadeleyi sözde, İslam adına cihat ideolojisi çerçevesinde yorumlayarak etrafına yaymaya çalıştı. Hakiki İslam kurallarına riayet etmeyen bu yeni cihat ideolojisi, kendilerine destek verenleri gerçek inananlar veya müminler, destek vermeyenleri ise kâfirler olarak tanımlamaktaydı (Yılmaz, 2011: 98-99).

Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, Nisa ve Maide surelerinde mealen şöyle buyurmaktadır: (Feyizli, 2015: 91-112).

Nisa: 4/90: Eğer (Müslüman olmayanlar tevhitlen) yüz çevirirlerse, onları size düşmanlık yaptıkları takdirde bulduğunuz yerde yakalayıp öldürün. Ancak sizinle aralarında bir anlaşma bulunan bir kavme (devlete) sığınanlar veya sizinle savaşmak ya da (sizinle birlikte olup) kendi kavimleriyle savaşmak istemediklerinden göğüsleri

daralarak size gelenler hariçtir. Artık, sizden uzak durup savaşmaz ve size barış teklif ederlerse, o takdirde Allah, onlara saldırmanız için size hiçbir yol vermemiştir.

Maide: 5/32: Kim bir canı, başka bir cana veya yeryüzünde fesat çıkarmasına karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onun hayatını kurtarırsa, bütün insanları (insanlığı) kurtarmış gibi olur.

Yukarıdaki bu iki ayet bize gösteriyor ki; din adına yapıldığı belirtilen sivillere yönelik silahlı ve bombalı saldırılar, İslam dininde kesinlikle yasaklanmıştır. Cihat kavramı, İslam dinini birtakım dünyevi menfaatler için istismar eden devlet, örgüt veya kişilerin sundukları gibi asla değildir.

El Kaide, kamplarda gelecek vaat eden bireylere temel askeri eğitimi vererek, başarılı olanları gelecekte savaşmak veya hücrelerini kurmak için seçmekteydi. Bu kampların işlenmesi ciddi miktarda finansal kaynak gerektirmekteydi. Gruplar ve bireyler El Kaide'ye ya bağış yoluyla ödeme yapmaktaydılar ya da personel temin etmekteydiler. Eğitim gören teröristlerden bazıları doğrudan El Kaide örgütüne dâhil edilerek operasyonel ajanlar hâline getirilirken, diğerleri ise bağımsız hücrelerin kurulmasından sorumlu olan uyuyan ajanlar olarak ülkelerine geri gönderilmekteydi (Abuza, 2003: 21).

Bazen kendi başına görevler yürüten El Kaide'nin merkezinde Bin Ladin'in çekirdek kadrosu yer almaktaydı. Diğer örgüt üyelerinin çoğu çekirdek kadrodan bağımsız kalmaktaydı ancak aralarındaki iletişimin tamamen kopuk olmadığı tahmin edilmekteydi (Zanini ve Edwards, 2001: 29).

9/11 Komisyon Raporu'na (2004) göre El Kaide'nin üstlendiği 11 Eylül olayları bir şok meydana getirmesine rağmen sürpriz olarak nitelendirilmemelidir. Terörizm yanlıları, Amerika'ya saldırı konusunda geçmişte çok fazla uyarı vermişti. Usame Bin Ladin'in kendisi, 1990'ların sonuna kadar bir tehdit olarak ortaya çıkmasa da, Amerika'ya karşı olan terörizm tehdidi on yıl boyunca büyüyerek devam ediyordu. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: (Komisyon 9/11, 2004: 2-3).

- Şubat 1993'te radikal teröristler tarafından Dünya Ticaret Merkezi'ne bomba dolu bir kamyonla saldırıldı. Patlamalarda altı kişi öldü ve binlerce kişi yaralandı.

- Ekim 1993'te Somalili aşiretler, ünlü "Kara Şahin düştü" olarak bilinen bir olayda ABD'ye ait bir helikopteri vurup 18 askerin ölümüne ve 73 askerin yaralanmasına neden oldular. Yıllar sonra, Somalili kabile üyelerinin El Kaide'den yardım aldıkları öğrenildi.

- Kasım 1995'te, Riyad'da bulunan ABD'nin Suudi Ulusal Güvenlik Ofisi önünde bombalı bir aracın patlamasıyla beş Amerikalı ve başka uyruklu iki kişi hayatını kaybetti.

- Haziran 1996'da Suudi Arabistan'ın Zahran kentindeki El Huber Kuleleri'ni yıkmayı amaçlayan bir bombalı kamyon saldırısında, 19 ABD askeri öldü ve yüzlercesi de yaralandı.

- Ağustos 1998'de, El Kaide, Kenya'da ve Tanzanya'daki ABD elçiliklerine eş zamanlı bombalı saldırılar gerçekleştirdi. Saldırılarda 12 Amerikalı dâhil olmak üzere toplam 224 insan öldü ve binlerce insan yaralandı.

- Ekim 2000'de El Kaide, Yemen'in Aden kenti limanında USS Cole adlı Amerika'ya ait bir gemiye patlayıcılarla dolu motorlu bir botla saldırarak, batma noktasına gelen gemide 17 Amerikalı denizcinin ölümüne neden oldu.

- 11 Eylül 2001'de gerçekleşen olaylar, daha önceki saldırılardan çok daha ayrıntılı, kesin ve yıkıcıydı. Ancak, Eylül 2001'e kadar ABD hükümeti, medya ve Amerikan halkı, teröristlerin çok sayıda Amerikalıyı öldürmelerine dair net bir uyarı hissetmemişti.

11 Eylül olaylarında sonra ise El Kaide aşağıdaki iki önemli eylemi gerçekleştirdi: (Kern, 2016).

- El Kaide'nin Kasım 2003'de Türkiye'de (Beyoğlu/İstanbul) bir İngiliz özel bankası ve Yahudi mabedi olan bir sinagogu hedef alan bombalı saldırılarında 50'den fazla kişi hayatını kaybetmişti.

- Avrupa'nın göbeği İspanya'nın başkenti Madrid'de 2004 yılının Mart ayında yolcu trenlerine yönelik düzenlenen bombalı saldırılarda 191 kişi yaşamını yitirirken, 1,800'den fazla kişi yaralandı. Dört banliyö treninde yoğunluğun en fazla olduğu bir zamanda 10 bomba birden patlatıldı. Bu kanlı eylemi El Kaide terör örgütü üstlendi.

Onlarca kanlı eylemi gerçekleştiren El Kaide'nin lideri Usame Bin Ladin'in yakalanmasına yönelik operasyon, 1 Mayıs 2011 gece yarısı Pakistan'daki bir eve ABD

komandoları tarafından düzenlendi. Bu operasyonda Ladin'in öldürüldüğü ve cesedinin okyanusa atıldığı ABD'li yetkililerce dünyaya duyuruldu (Kuloğlu, 2011: 76).

2.1.2.2. Taliban Hareketi

Basra Körfezi, Orta Asya ve Hint Yarımadası arasındaki jeopolitik konumu Afganistan'ı dünyada önemli bir nokta hâline getirmiştir. Bu jeopolitik durum sadece Afgan hükümdarlarının otoritelerini doğu ve batı sınırlarına genişletmek için bir araç değil, aynı zamanda Afganistan'ı bölgesel ve uluslararası güçler açısından stratejik hedeflerine ulaşma adına bir hedef hâline getirdi. Bu iki unsur, halkın arzu ve isteklerini göz ardı eden hükümetleri şekillendirecek kadar güçlüdür (Nojumi, 2002: 1).

Molla M. Ömer tarafından yönetilen ilk Taliban grubu, 1994 yılında Kandahar'ın güney kesiminde, eski direniş ve milis kuvvetlerinin halkın itibarına ve namusuna verdiği zararlara tepki olarak ortaya çıktı (Nojumi, 2009: 101). 1994 yılının Ekim ayında Afganistan'da bir Pakistan konvoyunun görevlisiyle birlikte esir alınması bu genç mücahitleri harekete geçirdi. Medrese talebeleri, özellikle de 1980'lerin ilk yıllarında birçok Afgan gencini yetiştiren ve talebeler arasında büyük saygı duyulan Sultan Emir'in bu konvoyda bulunduğunu öğrenmelerinin ardından harekete geçtiler. Bu hareket sonucunda konvoyu kurtarmakla yetinmeyip Kandahar şehrini de ele geçirdiler (Maley, 2002: 220-221).

Molla Ömer'in önderliğindeki Taliban (medrese öğrencileri) Hareketi, Pakistan'ın da desteğini alarak Eylül 1996'da geniş bir saldırı harekâtı ile önemli şehirleri ve bölgeleri bir bir ele geçirmeye başladı. Eylül sonuna doğru ise Kabil, Taliban'ın kontrolüne girdi. Hükümetin başkanlığına ise Molla M. Rabbani getirildi. Eski yönetimdeki liderler ise meydanlarda infaz edildi. Kısa süre içerisinde Kabil bölgesinde hâkimiyeti tamamen sağlayan Talibanlar, yasaların köklü bir değişikliğe uğrayacağını açıkladılar (Demirel 2006: 377-378).

Taliban, kontrolü tamamen ele geçirmeden önce hedefinin Müslüman gruplar arasındaki çatışmadan bıkan Afganlıları savaş baronlarının kavgasından kurtararak ülkeye barış getirmek olduğunu açıklamıştı. Ancak genişleme arttıkça Taliban'ın gerçek hedefinin ülkeye huzur getirmek olmadığı, Afganistan'ı kendisine ait imparatorluğa bir dönüştürmeyi amaçladığı ortaya çıkmıştı (Saikal, 2004: 222).

Taliban, 1998 yılında Kenya ve Tanzanya'da bulunan ABD büyükelçiliklerine yönelik bombalı saldırılara dâhil olmasından sonra bile El Kaide liderini korumaya devam etti. Bin Ladin, Afganistan'a sayıları yaklaşık 2000 civarında olan son derece sadık ve iyi donanımlı bir savaşçı bölüğü getirdi. El Kaide'ye ait yurtdışı kamplarda eğitim gören Ladin ve destekçileri, Taliban ile birlikte ön saflarda savaştılar. Taliban da Ladin'e ev sahipliği yapmak için yüksek bir uluslararası maliyete (Washington ve de İslam dünyası tarafından tanınmamak) maruz kalırken, bu maliyet, rejimin kazandığı iç faydalarla dengelendi (Rubin, 2002: 13-14).

Ülke genelinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki şu anda Taliban, 2014 yılında yabancı devlet askeri birliklerinin ayrıldığı zamandan çok daha fazla alanı kontrol etmektedir. Bu etki ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, Taliban'ın 14 bölgenin tam kontrolünü sağladığı (ülkenin %4'ünde) ve 263 bölgede de (ülkenin %66'sında) aktif ve açık bir fiziksel varlığa sahip olduğu görülmektedir. Taliban'ın gücünün önceki tahminlerden önemli ölçüde daha yüksek olduğu düşünülmektedir (Sharifi ve Adamou, 2018).

2.1.2.3. İŞİD - DAES

Son yıllarda Suriye ve Irak'taki yoğun kargaşa, radikal grupların geliştiği sosyo-politik boşluklar yarattı. Bu karmaşık süreçte bölgedeki radikaller arasında en dikkat çeken, daha önce Irak ve Şam İslam Devleti olarak bilinen İŞİD'in ön plana çıkması olmuştur. Orta Doğu'daki istikrarsızlığın artması, Batılı hedeflere yönelik yıkıcı eylemlerin de artmasına neden olmaktadır (Lister, 2014: 1).

İŞİD (DAES), Irak ve Suriye topraklarında kanlı eylemler sonucu kendisini devlet olarak ilan eden bir oluşum olarak ortaya çıktı. Bu oluşum, bölgedeki mevcut jeopolitik düzeni ve devletlerin yapısını zorlayan, sınır-ötesi bölgesel yapılar meydana getirmenin bir örneği olarak gösterilebilir (Aras, 2014: 11).

Din eksenli radikal hareketlerin en belirgin özelliklerinden birisi dışlamacı (tefkirci) olmalarıdır. Günümüzdeki Selefi ekseninde olan bütün topluluklarda bu dışlamacılık geçerlidir. Selefi akımın bir çıktısı olan İŞİD için de bu durum söz konusudur (Biçer, 2015: 8).

Bölgedeki iç karışıklıkların yaşanması ve IŞİD'in bölgesindeki operasyonları genişletmesi şüphesiz örgüt merkezine enerji verirken, toparlanmanın ve genişlemenin 2011'den önce açık bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. 2011'in başlarında Arap Baharı ile birlikte IŞİD, 2009 yılının sonlarında başladığı genişleme ve profesyonelleşme sürecini sürdürdü. Irak'taki askeri operasyonlarını güneydeki Şii bölgeleri ve Irak'ın kuzeyini kapsayacak şekilde büyüttü. Çoğu zaman bir saat içinde birden fazla ilde 20-30 saldırı gerçekleştirdi. Bu yoğun ve geniş kapsamlı saldırılar sadece hükümete maddi zarar vermekle kalmayıp Irak'ın güvenlik güçlerinin moralini azaltmayı da amaçlamaktaydı (Lister, 2014: 11).

Türkiye tarafından Ekim 2013'den beri terör örgütü olarak kabul edilen IŞİD'in görünürdeki amacı, dini esaslara dayalı bir devlet kurmaktır. Ebu Musa Zerkavi tarafından Irak'ta 2004 yılında Tevhit ve Cihat adıyla kurulan örgüt, daha sonra El Kaide bünyesine dâhil olarak "Mezopotamya'da El Kaide" ismini aldı. Zerkavi'nin Haziran 2006'da Irak'ta öldürülmesinden sonra liderliği Ebu Hamza el-Muhacir aldı. Aynı yıl örgüt içerisinde El Kaide'ye yakın olduğu bilinen Ebu Ömer el-Bağdadi, Irak İslam Devleti'ni ilan etti. Bu iki örgüt lideri 2010 yılında ABD ve Irak'ın düzenlediği ortak bir operasyonla öldürüldüler ve Ebu Bekir el-Bağdadi örgütün yeni lideri oldu. Nisan 2013'de Ebu Bekir el-Bağdadi, Irak İslam Devleti'nin El Kaide'nin Suriye kolu olan Nusra Cephesi ile müttefik olduğunu açıkladı. Fakat Nusra Cephesi bu iddiayı reddederek El Kaide'ye olan bağlılığını açıkladı. Daha sonra ise El Kaide IŞİD'i tanımadığını ve örgütün derhal bölgeyi terk etmesi gerektiğini açıkladı. Bu açıklamadan sonra iki grup arasında çatışmalar başladı ve mevcut noktaya gelindi (Cengil ve Aydın, 2014: 53).

Gerçekleştirdiği insanlık dışı vahşi eylemlerle adını dünyaya duyuran IŞİD'in Orta Doğu'daki varlığı, hâlihazırda istikrarsız olan bölgeyi daha çok istikrarsızlaştırmaktadır. Terör örgütü olarak kabul edilen ve devlet olduğu iddiası devletlerce tanınmayan IŞİD'in oluşumu, kurulması ve alandaki hâkimiyeti, devletleşme mantığıyla topraklarını daha çok genişletmek ve genişlediği alanlarda kalıcı olmak üzerine kurgulanmaktadır (Ateş-Çiftçi, 2017: 48).

IŞİD'in varlığı ve eylemleri sadece bölgesel çapta değil küresel düzeyde de açık bir tehdittir. Dünyanın 80'den fazla ülkesinden gelen radikalleşmiş yabancı uyruklu

savaşçıların varlığı sorunun ne kadar büyük olduğunun açık bir göstergesidir (Erdoğan ve Deligöz, 2015: 7).

IŞİD'in Batılı istihbaratlar tarafından desteklendiği teorisi IŞİD'e gizli destekte bulunan bu ülkelerin çıkarlarını maksimize ettiklerini savunmaktadır. Bu teorinin iddiasına göre Batılı devletler bir yandan Orta Doğu'yu isteklerine göre dizayn ederken Müslümanları birbirleriyle savaştırmakta, diğer yandan ise kendi ülkelerindeki radikal unsurların IŞİD'e katılımlarını sağlayarak kendi ülkelerinde bir çeşit temizlik yapmaktadırlar (Cengil ve Aydın, 2014: 60).

Lister ve diğerlerinin 2018 yılında hazırladıkları bir çalışmada IŞİD'in 29 ülkede yaklaşık 2000 kişiyi öldürdüğü belirtmektedir. Farklı rakamlar teröristlerin, medyanın ve resmi kanalların açıklamalarından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu rakamlar ise aşağıdaki Tablo 2.1'de gösterilmektedir.

Tablo 2.1. IŞİD'in 2014 - 2016 Arası Eylemlerindeki Ölü ve Yaralı Sayıları

	2014	2015	2016	Toplam
Kuzey Amerika	2 ölü – 2 yaralı	15 ölü – 26 yaralı	49 ölü – 1 yaralı	66 ölü – 29 yaralı
Avrupa	3 ölü – 4 yaralı	151 ölü – 356'dan fazla yaralı	178 ölü – 200'den fazla yaralı	332 ölü – 556'dan fazla yaralı
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	1 ölü	654 ölü – 1500'den fazla yaralı	420 ölü – 215'den fazla yaralı	1075 ölü – 1715'den fazla yaralı
Sahra Altı Afrika	–	–	87 ölü ve çok sayıda yaralı	87 ölü ve çok sayıda yaralı
Asya	4 ölü – 15 yaralı	32 ölü – 165'den fazla yaralı	193 ölü – 280'den fazla yaralı	229 ölü – 460'dan fazla yaralı

Kaynak: Lister ve diğ., 2018 çalışmasından derlenerek hazırlanmıştır (<https://edition.cnn.com>).

IŞİD'in radikal bir İslami terör örgütü olduğu öne sürülmesine rağmen yukarıdaki tablo incelendiğinde bazı gözden kaçırılan gerçekler gün yüzüne çıkmaktadır. Avrupa'ya ait rakamlar İstanbul'da yapılan terör eylemleri sonucu 48 ölü ve 150'den fazla yaralıyı içerdiği de hesaba katıldığında, bu örgütün hedeflerinin büyük çoğunluğunun Müslümanlar olması, örgütün gerçek kimliği ve amacının ne olduğu hakkındaki soru işaretlerini artırmaktadır.

2.1.2.4. LTTE - Tamil Kaplanları

Sri Lanka'nın kuzeyinde bulunan ayrılıkçı gerilla örgütleri arasındaki en güçlü örgüt Tamil Eelam Kurtuluş Kaplanları'dır. Bu örgütün ana hedefi, diğer Tamil örgütler gibi hükümet güçlerinin yanı sıra ülkede yaşayan savunmasız Müslüman halktır. Sri Lanka'nın çay bahçelerindeki işçi ihtiyaçlarını karşılamak için anavatanları Hindistan olan Tamiller, İngilizler tarafından ülkeye gönderildi. Zamanla, etnik farklılıktan dolayı kendilerine ayrımcılık yapıldığından yakınan Tamiller, 1983 yılında ülkede silahlı eylemlere başladılar (Demirel, 2006: 399).

Tamil Kaplanları (Liberation Tigers of Tamil Eelam veya LTTE), kuzey ve doğu Sri Lanka'da yaklaşık 3.000.000 Tamil için bağımsız bir vatan uğruna savaştıklarına inanmaktaydılar. Tamil Kaplanları, gerilla savaşı için başlangıç olarak terörizmi kullanarak bir gerilla mücadelesine giriştiler. Binlerce masum insanın yanı sıra Hindistan Başbakanı Rajiv Ghandi ve Sri Lanka'nın Başkanı Ransinghe Premadasa gibi önde gelen siyasi figürleri öldürdüler. Ayrıca, kendilerine karşı çıkan ılımlı Tamillere de saldırmaktaydılar. Etnik çatışmanın temeli, Hindular ve Müslümanlar arasındaki mücadelelerle daha da şiddetlenmekteydi (White, 2003: 199).

LTTE, operasyonlarını kentsel savaşla genişletti. Ocak 1996'da Colombo'da Merkez Bankası'ndaki bombalı intihar saldırılarında doksan kişi öldürüldü ve binden fazla kişi de yaralandı. Ekim 1997'de LTTE, Dünya Ticaret Merkezi'ni bombaladı. Ocak 1998'de bomba dolu bir kamyonla, Budist tapınaklarının en kutsallarından biri olarak görülen ve Sinhalese gurusunun en değerli sembolü olan Kandy'nin Dış Tapınağı'na zarar verdi (Moorcraft, 2012: 59).

LTTE ile Sri Lanka ordusu arasındaki çatışmalar sürekli olarak devam etti. 2000 yılında bir askeri kampa saldıran teröristler, öldürdükleri 42 Sri Lanka askerinin cesedini Kızılhaç yetkililerine teslim ettiler. Bunun üzerine Mayıs ayında Sri Lanka ordusu karşı saldırılara başladı ve Cafna bölgesinde 100'den fazla teröristin etkisiz hâle getirildiğini açıkladı. Son dönemlerdeki en önemli LTTE saldırısı 24 Temmuz 2001 tarihinde meydana geldi. Katunayake askeri havaalanına saldırı düzenleyen teröristler birçok savaş uçağını havaya uçurdular (Demirel, 2006: 406).

Sri Lankalılar ile Tamillerin bir arada yaşama olanaklarını arttıran politikalar ve güvenlik uygulamaları çerçevesinde 2006 yılının sonunda başlatılan kapsamlı askeri

operasyonlarla ülkenin kuzeyinde sınırlı bir alanda sıkıştırılan ve batısından da tamamen çıkartılan LTTE'ye önemli bir darbe vurulmuştu (Yılmaz, 2009: 97). Sri Lanka'nın bu uzun ve kirli iç savaşı 2009 yılına kadar 26 yıl boyunca sürdü ve on binlerce kişinin ölümüyle sonuçlandı (Betts ve Higgins, 2017: 272). Birleşmiş Milletler İnsani Koordinasyon Dairesi'nin açıklamasına göre Sri Lanka hükümetiyle LTTE arasındaki savaşta yaklaşık yüz bin kişinin öldüğü açıklandı (ABC, 2009).

2.1.2.5. JRA - Japon Kızıl Ordusu

Saldırılarının tahmin edilemez ve şaşırtıcı derecede şiddetli olmasından dolayı Japon Kızıl Ordusu (The Japanese Red Army - JRA) dünyanın en tehlikeli terör örgütlerinden biri olarak görülmekteydi. 1970 yılında Fusako Shigenobu, Tsuyoshi Okudaira ve diğerleri tarafından Kyosando Sekigun-ha (Komünist Ligi - Kızıl Ordu Fraksiyonu) olarak Lübnan'da kurulan JRA, ilk zamanlarda "Uluslararası Esasların Planı" ile uluslararası alanda faaliyet göstermeye başladı. Küresel emperyalizm ve kapitalizme karşı bir çatışma da amaçlanmaktaydı. Bu dönemde Kyosando Sekigun-ha'nın neden olduğu ilk terör eylemi, Japon Havayolları'na ait jet yolcu uçağının (Yodo-go) kaçırılması olayıydı (Itabashi ve diğ., 2002: 343).

Japon Kızıl Ordusu, Avrupalı diğer terör örgütlerinin yaptığı gibi genç solcuları cezbeden bir gruptu. Grup, küresel kapitalizm için solun genel görüşünü paylaştı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve siyasi politikalarına karşı genel muhalefete katıldı. Almanya'daki Kızıl Ordu Fraksiyonu veya Kızıl Tugaylar'dan farklı olarak bu grup, en önemli saldırılarını yabancı topraklar üzerindeki gerçekleştirdi. Japon yetkililerin, JRA ve diğer şiddet yanlısı muhalif örgütlerin ülkedeki üyelerinin izlenmesi ve öldürülmesiyle birlikte Japonya'da da saldırılar gerçekleştirmeye başlamışlardı (Lutz ve Lutz, 2004: 123).

1970'den 1991'e kadar JRA, Japonya'nın içinde ve dışında birçok terör eylemi gerçekleştirdi. Bu eylemlerden 2'sini bıçaklar, samuray kılıçları veya otomatik silahlar, 4'ünü bombalar ve 6'sını da roketler ile gerçekleştirdi. Ayrıca 3 kaçırma ve 2 de rehin alma eylemleri düzenledi (Miyaoaka, 1998: 27). Bu saldırılardan en önemlisi, 30 Mayıs 1972'de Japon Kızıl Ordusundan üç teröristin, yarı otomatik makineli tüfekleri keman kutularından çıkararak rastgele ateş açmaları sonucu 26 kişinin ölümüne ve 78 kişinin

yaralanmasına neden olan Tel Aviv'deki Lod Havalimanı saldırısıdır (Garrison, 2004: 268). Bu eylem, uluslararası terörizm yazınında ilk defa Asyalı bir örgütün Orta Doğu'da farklı ideolojideki bir gruba destek olmasıyla terör örgütleri arasındaki sınırlı da olsa amaç birlikteliğini kanıtlar nitelikteydi.

2.1.2.6. Kızıl Kmerler

Devrim öncesi Kamboçya toplumunun yüzde 80'i kırsal kesimde yaşamaktaydı. Etnik yapı olarak %80'i Kmer, dini bakımdan da yine %80'i Budistti. Dönemin Kamboçya'sına dair ilk olarak bahsedilecek şey, ekonomik yapısının büyük ölçüde kırsal ekonomiye dayandığıdır. Geçimlik pirinç ekiminin egemen olduğu Kamboçya ekonomisinde bütünleşememe ve merkezîlikten uzak olma (âdemi merkezîyetçilik) sorunları bulunmaktaydı. İkinci olarak Kamboçya, Tayland ve Vietnam gibi etnik olarak oldukça homojendi. Fakat iki komşusunun aksine, istikrarı bozma potansiyeli olan dışsal ve kültürel etkileşimlerden daha az etkilenecek bir toplumsal yapısı mevcuttu (Kiernan, 2008: 5).

1863'te Fransız egemenliği altına giren Kamboçya, 90 yıl sonra 1953 yılında bağımsızlığını ilân etti. Vietnam destekli olan Kızıl Kmerler, bu tarihlerde ortaya çıktı. Maoist ideolojiye sahip Pol Pot, Fransa'da eğitimini yarıda keserek ülkesine döndü. Bağımsızlıkla birlikte ülkede Kmerler ile diğer etnik topluluklar arasında şiddetli çatışmalar başladı. Dönemin başbakanı konumundaki Sihanouk, ülkeyi arzulanana refaha çıkartamadı. Çinliler piyasaya hâkim olmuş, halk daha da fakirleşmiş ve iktidara karşı başkaldırır hâle gelmişti. Bu ayaklanmalar ise kolluk kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılırken yüzlerce insan hayatını kaybediyordu. Tüm bu olumsuz gelişmeler ülkenin çoğunluğuna sahip Kmerlerin lehine sonuçlandı. Aynı tarihlerde ABD Vietnam topraklarına çıkarma yapmış ve 1969 yılında Kamboçya'da bulunan Vietnam askeri üsleri Amerikan savaş uçakları tarafından bombalanmıştı. Savaş hâli 1973 yılı sonuna kadar tüm şiddetiyle devam etmişti. Yüzbinlerce kişinin yaşamını yitirdiği bombardımanların bittiği zamanda Kızıl Kmerler Kamboçya'nın yüzde altmışını hâkimiyetleri altına almışlardı. 17 Nisan 1975'de Pol Pot'un liderliğindeki Kızıl Kmerler halkın da desteğiyle Phnom Penh'i ele geçirdiler. Yeni ismi Demokratik Kamboçya olarak açıklanan ülkenin, dışa kapalı bir tarım ülkesi olması Pol Pot tarafından öngörülmüştü (Demirel, 2006: 415-416).

Kamboçya'daki Kızıl Kmerler şiddeti sadece muhalif askeri güçlere karşı değil, aynı zamanda öğrenciler, öğretmenler ve köylülere de uygulanmaktaydı. 1975 yılının Nisan ayının ardından muhalif temizliği adı altında terörizm üç yıldan fazla sürdü (Quinn, 1989: 218).

1975-79 yılları arasında Kızıl Kmerlerin aktif olduğu dönemde resmi ölüm istatistikleri tutulamamıştır. Kamboçya'da meydana gelen ölümler ve nüfus düşüşü göz önüne alındığında, eski yabancı gazetecilerden biri olan Dith Pran'ın hesabına göre bu rakam tahmini olarak on binlerce ile 3 milyon kişi arasında değişmektedir (Vickery, 1999: 197).

2.1.2.7. Siyonist Terörizm

1800'lü yılların son çeyreğinde Yahudilerin de bağımsız bir devleti olması gerektiği fikri yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştı. Yaklaşık 2000 yıldır kendilerini sürgünde gören Yahudiler Filistin'e dönerek Davut peygamberin devletini yeniden kurma düşüncesi, dini bir özlemdi. Bu dinsel algı Siyonizm'in doğmasına neden oldu. Siyonizm'in babası olarak görülen Theodor Herzl, 1895'te Siyonizm'in ulus-devlet şeklini tasarladığı Der Juden Staat (Yahudilerin Devleti) isimli kitabı yayımladı. Daha sonra İsviçre'nin Basel kentinde Siyonizm düşüncesi etrafında çeşitli kongreler düzenlendi. Bu kongrelerde alınan kararlar neticesinde İsrail kurulana kadar Filistin bölgesi çevresinde satın aldıkları topraklarda binlerce yerleşim yeri kuran Yahudiler, zaman zaman gerginlik meydana getirerek kan dökmekten çekinmemişlerdir. İsrail kurulduktan sonra en üst düzeyde görev yapan yöneticilerin çoğu, İsrail'in kuruluş dönemlerinde terör örgütleri kuran ve Filistinlilere karşı bizzat kanlı eylemlerde bulunan kişilerdir (Karaköse, 2016).

Modern terörizm, Birleşmiş Milletler'in Filistin'i bölmesinden hemen önce yeniden ortaya çıktı. Yahudi terör örgütleri İngiliz askerlerine ve Filistinli Müslümanlara karşı bir yığın saldırı başlattı. Saldırıların iki sakıncası bulunmaktaydı. Birincisi, terör örgütleri küçük çaplı bombalamaların ve İngiliz askerlerinin hedef alınmasının büyük İsrail için çok maliyetli olacağına inanıyorlardı. İkincisi ise talep edilen yeni Yahudi bölgelerinde Müslümanların varlığı konusunda endişeliydiler. Bu

nedenle Müslümanları korkutmak için tehditler, darplar ve bombalar kullandılar (White, 2003: 100).

Siyonist terör örgütleri, şiddet içeren isyanların yöntemleri ve yasallık konularında bölünmüşlerdi. Bu bölünmeler, üç yasadışı ordunun farklı örgütsel yapıları, stratejileri ve taktikleriyle yansıtıldı. Üstelik isyana karşı bu farklı yaklaşımlar, isyanın gidişatı üzerinde önemli bir etki yarattı. Bu isyanlara birçok örgütün yanı sıra şu üç büyük terör örgütü katıldı: Haganah (Savunma), Irgun Zvai Leumi (Ulusal Askeri Organizasyon) ve LEHI (Stern Çetesi) ya da diğer adıyla Lochmei Heruth İsrail (İsrail Özgürlük Savaşçıları). Haganah, 1946 yılında 45.000 militanla üçünün arasındaki en büyük terör örgütüydü (Charters, 1989: 42-43).

Bu Yahudi terör örgütleri demiryolları, petrol rafinerileri ve polis botlarına karşı bir dizi koordineli saldırı ile 31 Ekim 1945'te İngilizlere karşı ayaklanma başlattılar. 'Birleşik Direniş' safhası olarak anılan ayaklanma Ekim 1945'ten Ağustos 1946'ya kadar sürdü. Bu dönemde, üç grup İngilizlere karşı eylemlerini koordine etmeye çalıştı, ancak politik ve stratejik anlaşmazlıklar tamamen birleşik bir cepheyi engelledi. Birleşik bir cepheye ihtiyaç duyulmadan, Irgun ve Stern Çetesi Ağustos 1946'dan sonra neredeyse dört kat şiddet uygulayarak, 12 ay boyunca 286 saldırı gerçekleştirdi. İki yıllık süre boyunca zayıflık bini aştı (Charters, 2007: 82).

Siyonist Yahudilerin İsrail'in kuruluş aşamasında terörizme başvurdukları gerçeği, sivil Müslümanlara yönelik yer yer kitlesel katliamları, hatta Filistin toprakları üzerinde bağımsız bir Yahudi devleti kurabilmek adına Birleşmiş Milletler içerisinde ABD'nin öncülüğünde sahneye konulan düzenbazlıklar ve Filistin'in bölünmesine karşı olan devletlere yapılan baskılar ve de tehditler açıkça bilinmektedir (Ataöv, 1980: 38).

İsrail Hükümeti'nin gerçekleştirdiği katliamlara bakıldığında, İsrail'in bir terörizm devleti olduğu açıkça görülmektedir. Terörizm ve devlet kavramları, aslında yan yana gelebilecek en zor iki kavramdır; ancak İsrail hükümetleri bunu başararak ender bir terörizm devleti veya imparatorluğu kurmuşlardır (Durucan, 2014: 96).

2.1.2.7.1. Haganah

Tam adı İbranicede "Savunma Teşkilatı" anlamına gelen Haganah, 12 Haziran 1920'de sol kanattaki Achduth Ha'avodah Partisi tarafından kuruldu ve bir tür

vatandaşlık savunma grubu olarak görülüyordu. 1930'lara kadar Siyonistler arasındaki yaygın fikir, manda idaresi ile işbirliği yapmanın hem arzu edilen hem de kaçınılmaz bir şey olduğuydu. Ayrıca Haganah, Arapların ani saldırılarına karşı Yahudilerin yerleşimlerini kolluk kuvvetlerinin gelip güvenliği tesis edene kadar korumak için tasarlanmıştı (Bauer, 1966: 182-183).

Haganah iki kollu bölgesel bir milis gücü olarak kurulmuştu. HİM (koruma gücü), temel istihbarat, iletişim ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra bitişik yerleşim yerlerinin karşılıklı desteği için düzenlemelere de sahipti. HİSH (alan gücü) ise 4600 erkek teröristin olduğu, bölge komutanları tarafından kontrol edilen mobil oluşumlardan oluşuyordu. Haganah'ın elit kuvveti olan Palmach'ta da 1945 başlarında yaklaşık 1500 erkek terörist mevcuttu (Chartes, 1989: 44).

1940'lı yılların sonunda Haganah terör örgütünde 45.000'den fazla terörist yer almaktaydı. 1947 yılının ortalarında Haganah'ın başına İsrail'in ilk devlet başkanı olacak olan David Ben Gurion geçti ve Filistinli Müslüman Araplara karşı gerçekleştirilecek eylemlerin hazırlıklarını süratle tamamladı. Siyonist Haganah'ın kanlı terör saldırılarından bazıları şunlardır: (Karaköse, 2016).

- 1947'nin son gününde, askeri üniforma içerisindeki Haganah'ın teröristleri Hayfa şehrinin Balad El-Şeyh kasabasını silahlarla basıp 60'dan fazla sivil, savunmasız, çocuk, kadın ve yaşlı Filistinli Müslüman'ı katlettiler.

- 16-17 Nisan 1948'te Haganah, manda idaresinin boşalttığı Tiberya bölgesini ele geçirdi. Bölgede yaşayan Müslümanlar mallarını, yuvalarını ve topraklarını bırakıp, hayatta kalabilmek için kaçmak zorunda bırakıldılar.

- 1948 yılının 26-30 Nisan tarihlerinde Haganah'ın yarı askerî teröristleri, Doğu Kudüs'ün Müslüman yerleşim yerlerinden olan Şeyh Cerrah bölgesine saldırdılar.

- 14 Mayıs 1948 Cuma günü Yafa'da öğleden sonra İsrail'in kurulmuş olduğu duyuruldu. Dönemin ABD Başkanı Truman, İsrail'i tanıdıklarını zaman kaybetmeden açıkladı. Siyonist İsrail'i tanıyan ilk Müslüman çoğunluğa sahip ülke ise Türkiye oldu.

- 26 Mayıs 1948'de kuruluş aşamasında olan İsrail Hükümeti, Haganah terör örgütünü, Siyonist İsrail'in düzenli askeri gücüne dönüştürdü ve örgütün yeni ismi "Zava Haganah Le-Yisrael", yani İsrail Savunma Güçleri oldu.

2.1.2.7.2. Irgun Zvai Leumi

Irgun Zvai Leumi terör örgütü paramiliter bir yapıya sahipti. Yerel düzeyde birlikler, bölgeler için birlikler ve bir merkez komutanlığı karargâhı bölümlerine ayrılmıştı. Irgun'un öncelikli hedefi, kutsal olduklarına inandıkları aslı tahrif edilmiş kitaplarındaki sınırlar içerisinde bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasıydı. Bununla birlikte, Irgun tarafından sürdürülen terörizm, IRA, Rus ya da Balkan teröristlerinkinden daha gelişigüzel ve saldırganı. 1938-1939'da vahşeti artıran Irgun teröristleri, Müslüman bölgesindeki Arap otobüslerine, pazar yerlerine ve merkezi bölgelere bombalı saldırılara başladılar ve her olaydan sonra Arap şiddeti dolayısıyla intikam alma iddiasıyla eylemlerini gerçekleştirdiklerine yönelik tebliğler yayınladılar (Wilkinson, 1974: 90).

1930'ların sonlarında Irgun, Filistinli Araplara karşı bir dizi terörist saldırı düzenledi. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Siyonistlerin İngiltere ile işbirliği konusuna hemfikir olmayarak ayrıştı (Charters, 2007: 81).

Filistin'de devlet öncesi dönemde daha aktif olan Irgun'un öncelerde rakip bir örgüt olarak çıkması, hem Yahudi cemaatler tarafından hem de Yahudilerin ana politik kanadı olan Haganah tarafından kınandı. Irgun, uluslararası hukuk kurallarının ne olduğunun önemsenmeyip, tek amacın Yahudilerin korunması olduğuna inanmaktaydı (Combs ve Slann, 2007: 143).

Irgun'un planı, Britanya'yı askeri olarak yenilgiye uğratmak değil, şiddet kullanarak hükümetin itibarını zayıflatmak ve İngiliz yönetiminin sembollerine saldırarak, Filistin'in kontrolünü ele geçirmektir (Hoffman, 2011: 263). Birçok Irgun saldırısının amacı genç Yahudileri kendi örgütlerine çekmek oldu. Irgun, İngilizlere yönelik saldırılarının çoğunu gerçekleştirmesine rağmen, Filistin bölgesindeki Yahudi topluluğunun büyük bir kesimine ciddiyle odaklanmıştı (Bell, 1978: 107; Byman, 1998: 157).

Irgun terör örgütünün gerçekleştirdiği en kanlı eylemlerden olan 1946 Temmuz ayındaki Kral Davut Oteli'ne yönelik bombalı eylemde 96 kişi yaşamını yitirmiş, 46 kişi de yaralanmıştı. Hayatını kaybedenler arasında Yahudilerin de olması neticesinde, kanıt bulunamaması için otel ateşe verilerek tamamen yakılmıştı (Durucan, 2014: 93).

2.1.2.7.3. LEHİ - Stern Çetesi

LEHİ (Lochmei Heruth Israel) veya Stern Çetesi olarak bilinen “İsrail Özgürlük Savaşçıları”, İsrail’in kurulduğu yıllarda Filistin’de faaliyet gösteren üç büyük Yahudi terör örgütünden biriydi. II. Dünya Savaşı’nın başlangıcından önce bile Irgun terör örgütünde, İngilizlere karşı tutum hakkında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Irgun örgütü, askeri kanat David Raziell ve siyasi kanat Abraham Stern öncülüğünde ikiye bölünmüştü. LEHİ, Orta Doğu’daki İngiliz çıkarlarının Filistin’deki Yahudilerin gelecekteki gelişmesine taban tabana zıt bir şekilde olduğunu ve bu nedenle Irgun’u, İngiliz karşıtı bir Yahudi isyanının çekirdeği olarak kullanmak istediğini ileri sürmüştü (Brenner, 1965: 2-3).

LEHİ terör örgütü, Filistin’de bulunan havaalanlarına, demiryollarına ve diğer stratejik öneme sahip tesislere saldırılar düzenledi. Sadece Filistin topraklarında terör eylemleri düzenlemekle yetinmeyen örgütün iki militanı, Kasım 1944’te Kahire’de İngiliz Orta Doğu temsilcisi olan Lord Moyne’u katlettiler. Stern Çetesi’nin en önemli eylemlerinden biri de, 1946 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen ve 11 teröristin de öldüğü Hayfa demiryolu için kurulan şantiyenin bombalanmasıydı (Karaköse, 2016).

9 Nisan 1948’de, Irgun ve LEHİ teröristleri, Haganah’ın desteği ile Kudüs yakınlarındaki Deir Yassin Arap köyünde korkunç bir katliam gerçekleştirdiler. Bu katliamda 254 Müslüman vahşice öldürüldü. Sakinlerinin çoğu, Yahudi müteahhitler için taş toplayarak geçimlerini sağlayan ve Kudüs Yahudileriyle iyi ilişkiler içerisinde olan Filistinli Müslümanlardı (O’Ballance, 1979: 26; Giladi, 2004: 88). Ayrıca Stern teröristleri, İsveçli Kont Folke Bernadotte ve yanındaki bir Fransız subayını, Orta Doğu’ya barış getirmeye çalıştığı sırada, 17 Eylül 1948’de katlettiler (Neff, 1995).

2.1.2.7.4. KACH Hareketi

KACH Hareketi 1971’de aşırı Ortodoks Amerikan haham Meir Kahane tarafından İsrail’e göç ettiğinde kuruldu. Örgüt, Eretz (Büyük) İsrail’de teokratik bir devlet kurulmasını (Ranstorp, 1996: 41) ve Arapların (Yahudi olmayanların) zorla sınır dışı edilmelerini talep etmekteydi (Gregg, 2014: 42).

KACH'ın “Büyük İsrail” tanımının, örgüte göre asgari bir tanım olmasına rağmen gerçekte aşırı bir karaktere sahip olduğu görünmektedir. Bu tanıma göre İsrail topraklarının doğu sınırı Fırat'ın ötesinde Dicle nehrine, Batı sınırı ise Sina Çölü'nde Al Arish ve Yamit'e kadar uzanmaktadır (Nyroos 2001: 146).

KACH Hareketi üyeleri çoğunlukla ABD ve Rusya'dan göç eden ve Yahudi kültürüne yabancı kişilerdi (Pedahzur ve Ranstorp, 2001: 20). Bunlardan biri olan ABD doğumlu fanatik Yahudi Baruch Goldstein, 25 Şubat 1994'de Ramazan ayında El Halil şehrindeki İbrahim Camii'nde ibadet eden Müslümanlara otomatik silahlarla ateş açarak 29 kişinin hayatlarını kaybetmelerine ve 150 kişinin de yaralanmalarına sebep olmuştu (Küçükcan, 2010: 49).

İsrail'de çok geniş bir tabana sahip KACH Hareketi, özellikle Filistinli Müslümanlara karşı nefret duyan ve silahlı mücadele yoluyla terörizmi savunan fanatik Yahudi bir örgüttü. KACH Hareketi Yahudi radikaller tarafından fazlaca destek bulmasına rağmen, 3 Nisan 1994'de İsrail Hükümeti Meir Kahane'nin yerine geçen Baruch Marzel'i gözaltına aldı ve örgüt yasadışı ilân edildi (Demirel, 2006: 145-146).

2.1.3. Amerika'da Terörizm

Latin Amerika'da zenginler ve yoksul halk arasında var olan büyük farkı kapatmayı amaçlayan beş asırlık direniş, devrimci şiddetin tohumları niteliğindedir. Devrimci şiddet, baskılanan sınıflar ve farklı etnik kimliğe sahip olanların ötekileştirilmesi, toplumsal yapıda köklü bir değişiklik amacıyla olan gruplarca örgütlenir. Latin Amerika'da asırlardır süren şiddetin son kısmı olan 20. yüzyılın ikinci yarısındaki devlet terörizmi, emperyalizm, sömürgeleştirilme, bitmeyen sınıfsal çatışmalar, ideolojik ayrışmalar, kültürel ve siyasal soykırım eylemlerinden kaynaklanmaktadır (Hollander, 2002: 438).

20. yüzyılın son 50 yılında özel hatlar boyunca terörizm geliştii, ancak çizgiler iç içe geçiyordu. Bu, dünyanın bir yerinde terörizmin diğer hareketlerle ilgili olduğu anlamına gelmekteydi. 1945'ten sonra, bağımsızlık mücadelelerinde Batılı sömürgeci güçlere karşı milliyetçi isyanlar patlak verdi. Bazı hareketler uzun gerilla savaşları, diğerleri ise terörle ilgiliydi. Bazı isyancılar, özellikle de Latin Amerika'dakiler,

ekonomik devrimi ulusal devrimle eşitledi ve böylece ideolojik terörizmin doğmasını sağladılar (White, 2003: 112-113).

Latin Amerika, küresel terörizmi caydırma çabalarında odak noktası olmasa da, bölgedeki bazı ülkeler yerel terörizmle on yıllardır mücadele etmekte ve uluslararası terörist gruplar bölgeyi, amaçlarını gerçekleştirmek için bir savaş alanı olarak kullanmaktadırlar. Latin Amerika ülkelerinin terörizmle mücadele yetenekleri açısından 2015 yılında yayınlanan bir raporda, terörizmle mücadelede kayda değer bir ilerleme yaşanmadığı, yolsuzluk, zayıf hükümet kurumları, kurumlar arası işbirliği yetersizliği ya da zayıflığı, mevcut mevzuat ve kaynak eksikliği olduğu belirtilmektedir (Sullivan ve Beittel, 2016: 1).

Uluslararası terörizmin 11 Eylül olaylarından sonra yepyeni bir boyut kazandığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Nitekim sürekli gelişen teknolojiyi çok iyi kullanan, eylem sahasını bütün dünya olarak gören, toplumlar arası ilişkileri, ekonomiyi ve siyasal istikrarı etkileyebilme potansiyeline sahip olan uluslararası terörizm, meydana getirdiği tehdit bakımından çözülmesi gereken küresel bir sorun olarak görülmektedir. Özellikle ABD’de meydana gelen 11 Eylül olayları, terörizm sorununun belirli bir ülke ya da kesimle sınırlı kalmayacağını açık olarak göstermiştir (Topal, 2005: 78).

2.1.3.1. FARC - Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri

FARC (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia), 1966 yılında Kolombiya Komünist Partisi’nin askeri kanadı olarak kuruldu (Sweeney, 1999: 4). Bir sekreteryaya tarafından yönetilen FARC, Marksist - Leninist temele sahip bir rejim kurmayı amaçlamaktaydı. 9.000 ila 12.000 kişi arasında silahlı gücü olduğu tahmin edilen örgütün, özellikle kırsal kesimdeki halktan on binlerce destekçisi bulunmaktaydı (Köseli ve Yaşar, 2009: 323).

FARC terör örgütü ilk başlarda küçük işçi gruplarından oluşmakta iken sonradan devasa askeri gücüne ulaşmıştır. Grubun illegal uyuşturucu tacirlerinden topladığı vergilerin bu hızlı gelişmede rolü küçümsenemez; ancak FARC’ın bu yükselişinde ve halktan bu boyutta destek almasında, hükümetlerin bölgede yaşayan çoğunluğu çiftçi

olan insanların problemlerine eğilmede yetersiz kalmasının rolü büyüktür (Vargas, 1999).

Örgüt içerisindeki kadın sayısıyla dikkat çeken FARC'ın kurulduğu 1960'lı yıllarda kadın oranı %5'ler civarındayken 2006 yılında bu oran zaman içerisinde artarak %50'ler civarına gelmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine oldukça önem veren FARC örgütüne kıyasla Kolombiya ordusunda ise bu oran yaklaşık olarak %2'dir (Brittain, 2010: 195).

FARC örgütü sadece Kolombiya Hükümeti ile değil bölgedeki diğer terör örgütleri ve ülkenin sivil toplum örgütleriyle de çatışmaktaydı. FARC esas olarak uyuşturucu kaçakçılığı, gasp ve suikast eylemlerini gerçekleştirmekteydi (Sweig, 2002: 123). Ayrıca FARC, kendisine savaş vergisi ödemeyi reddeden zengin Kolombiyalı uyuşturucu tacirlerinin aile üyelerini de kaçırmaktaydı. 1980'lerin sonlarında hükümet, korkunç istatistikleri artık görmezden gelemezdi: Siyasi katliamlarda 1970'lerde yılda 1.053 kurbandan 1980'lerde 12.859'lara kadar dramatik bir artış yaşandı (Leech, 2011: 57-58).

Yaklaşık 50 yıl varlığını sürdüren FARC terör örgütünün neden olduğu önemli olaylardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: (BBC, 2016).

- 1977: FARC, bir ABD Barış gönüllüsünü kaçırdı. 3 yıl süren rehin almadan sonra 250 bin dolar fidye ödedikten sonra serbest bıraktı.
- 1984: Hükümetle ateşkes görüşmelerinde anlaşıldı fakat bu anlaşma uzun sürmedi.
- 1985: FARC teröristleri, IBM, Union Carbide ve Xerox gibi çeşitli ünlü firmalara saldırılar düzenlediler.
- 1996: Örgüt tarafından gerçekleştirilen ilk kitlesele kaçırma eyleminde 60 Kolombiya askeri rehin alındı.
- 2002: FARC teröristleri, 24 yolcu taşıyan bir iç hat uçağını kaçırdılar ve Başkan Andres Pastrana'nın 1999 yılında başlayan barış görüşmelerini sona erdirmesini istediler. Aynı yıl Senatör Ingrid Betancourt kaçırıldı ve altı yıl boyunca 14 diğer rehineyle birlikte Kolombiya ordusu tarafından kurtarılamadı.

- 2003: Bogota'daki seçkin El Nogal Kulübü'ne saldırıda 36 kişi öldü.
- 2005: 16 kişinin ölümüne sebep olan Narino'da bir deniz üssüne saldırı da dâhil olmak üzere siyasi ve askeri hedeflere yönelik saldırılar arttı.
- 2012: Kolombiya hükümeti ile FARC arasında Havana'da resmi barış görüşmeleri başladı. FARC, tek taraflı iki aylık ateşkes ilan etti.
- 2014: FARC, uyuşturucu ticareti ile bağlantılı olarak tüm ilişkilerini sonlandırmaya karar verdi.
- 2015: Üç yıllık barış görüşmelerinden sonra, iki taraf tazminat ödemeleri ve çatışmanın kurbanları için adalet sağlama konusunda önemli bir anlaşma imzaladı.
- 2016: Hükümet ve FARC nihai barış anlaşmasına vardıklarını açıkladılar.

FARC örgütünün neden olduğu 52 yıl süren Kolombiya'daki savaşta 220.000 kişi hayatını kaybetti ve 5 milyondan fazla insan yerinden oldu (Casey, 2016). Nitekim 27 Haziran 2017'da FARC, 1 yıl önce varılan anlaşma gereği silahlarını tamamen bıraktı. 7.000'den fazla terörist silahlarını Birleşmiş Milletlere teslim etti ve yarım asırlık silahlı ayaklanma sona erdi (Brodzinsky, 2017).

2.1.3.2. Aydınlık Yol ve MRTA - Túpac Amaru Devrimci Hareketi

Yaklaşık son 40 yıldır istikrarsız bir ekonomik yapıya sahip Peru'da Aydınlık Yol adıyla bilinen Sendero Luminoso ve Túpac Amaru Devrimci Hareketi olarak bilinen MRTA (Movimiento Revolucionario Túpac Amaru) adlı iki güçlü terör örgütü faaliyet göstermiştir. Bu terör örgütlerinin oluşumunda etkili olan etkenler arasında bölgesel coğrafi koşullar ve bu koşulların meydana getirdiği sosyo-ekonomik faktörler gösterilmektedir (Kayaoğlu ve Başbüyük, 2009: 351).

Aydınlık Yol Peru'da 1968'den 1980'e kadar süren reformist askeri yönetim altında, radikal solun büyümesi için açılımın sağlandığı bir dönemde ortaya çıktı. Bu örgüt, 1970 yılında Peru Komünist Partisi'nin tek yönetici doktrinine sahip Maoist kanadından olan Abimael Guzmán liderliğinde kuruldu (Shadle, 2013: 286).

Aydınlık Yol örgütünün ilk tohumları 1970'lerde atılmış ve 1980'lerde ise silahlı eylemler yapmaya başlamıştır. Örgüt, güçlü olduğu dönemlerde kurtarılmış bölgelerde

egemenlik sürmekteydi. Özellikle ülkenin en geri kalmış kesimlerinden olan Ayacucho bölgesinde etkiliydi (Anar, 2012).

Aydınlık Yol terörizmi döneminde Peru'da enflasyon 1980 yılında %60'tan 1984'e kadar %100'ü aştı ve akabinde ekonomik durgunluk derinleşti. 1983'te GSMH aslında yüzde 10'un üzerinde bir düşüş gösterdi ve reel ücretler yüzde 30'un üzerinde 1980-1985 yılları arasında aşındı. Peru'nun ihracatı açısından önemli olan petrol, şeker, balık unu ve mineraller gibi ürünlerin dünya piyasası fiyatları düşük kaldı ve zaman zaman daha da geriledi. Peru'nun kuzey yarısındaki hem bitki örtüsü hem de iletişim ağları yağmur ve sel nedeniyle tahrip olmuş, güney yarısında ise bitki örtüsü kuraklık nedeniyle neredeyse tamamen solmuştu. Bu olumsuz gelişmeler göz önüne alındığında, dış borç yükü 1980'de 8.4 milyar dolardan 1985'e kadar 13 milyar dolara çıkmıştı. Uluslararası Para Fonu (IMF) anlaşmaları yeni dış kaynaklar ve borcun revize edilmesini sağladı, ancak aynı zamanda iç ekonomik politikalarda da kısıtlayıcı uygulamalar yaşandı (Palmer, 1994: 13-14).

İlk eylemini silahsız olarak gerçekleştiren örgüt, Mayıs 1980 seçimlerinde oy sandıklarını ateşe verdi. 1982'nin sonunda Ayacucho, Huancavelica ve Apurimac'ın komşu Andean bölgelerinde toplam 2.900 saldırı gerçekleşti. Bu saldırı modeli Kamboçya'daki Kızıl Kmerler terörizmini hatırlatmaktaydı (Clutterbuck, 1990: 118).

Aydınlık Yol'un yıllık gelirinin yılda 20 milyon ila 100 milyon dolar arasında değiştiği tahmin edilmekteydi. En büyük finans kaynağı kokain ekinleri ve uyuşturucu (özellikle kokain) kaçakçılığıydı. Devrim vergisi ve Kolombiya - Peru arasındaki uyuşturucu trafiğinden alınan paralar da diğer finans kaynakları arasındaydı (Gonzales, 1994: 139-140).

Tek adam konumundaki Guzman, Eylül 1992'de yakalandığında örgütün siyasi kapasitesi aniden düştü. Özellikle 1989 ve 1992 yılları arasında Aydınlık Yol'un bu kanlı savaşı kaybettiği açıkça görülmekteydi (Stern, 1998: 4).

1980 - 1992 yılları arasında Peru'da Aydınlık Yol terörü dolayısıyla, 30.000'den fazla ölüm, 8.000 kayıp ve 20 milyar doların üzerinde doğrudan ve dolaylı mülkiyet zararları meydana gelmişti (Chauvin, 2003).

Túpac Amaru Devrimci Hareketi ise adını 18.yy'da İspanyol sömürgeciliğine karşı ayaklanan İnkaların son yerli lideri Túpac Amaru'nun isminden almıştır (Walker,

2014: 18). Bu örgüt, Aydınlık Yol'un aksine sivil halka karşı yapılacak bir şiddeti kesinlikle reddetti (LAMER, 2016: 15).

Tupac Amaru Devrimci Hareketi 1982 yılında, El Militante adlı küçük bir örgütün Devrimci Marksist Sosyalist Parti (Partido Socialista Revolucionario - PSR) ile güçlerini birleştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Tek liderin değil, üç liderin yer aldığı bir sistemle örgütlenen MRTA, Peru'da hâkim olan emperyalizmi sonlandırarak yerine Marksist bir rejim kurmayı kendisine amaç edinmiştir. Bu terör örgütü de finansman ihtiyacını diğer terör örgütleri gibi uyuşturucu ticaretinin yanı sıra zenginlerin ve legal örgütlerin desteği ile karşılamıştır. 1984 yılında PSR'nin eski liderinin güvenlik güçerince yakalanması sonucu Victor Polay, kendisini MRTA'nın tek lideri olarak duyurmuştur. MRTA terör örgütü Peru'da bombalamalar, suikastlar ve rehin almalar gerçekleştirerek ABD karşıtı eylemlerde bulunmuştur. Örgütün dünya kamuoyunda en çok bilinen terör eylemi, 17 Aralık 1996'da Japon konsolosunun evinde düzenlenen bir doğum günü kutlamasında 22 kişiden oluşan MRTA teröristleri tarafından gerçekleştirilen eylemdir. Bu eylemde 15 konsolos, çok sayıda bakan, milletvekilleri, işadamları ile birlikte Peru devlet başkanının da yakınları olmak üzere yaklaşık 600 kişiyi rehin alınmıştır (Kayaoğlu ve Başbüyük, 2009: 353-354).

MRTA örgütü, Nisan 1997'ye kadar 528 rehineyi serbest bıraktı. Yaklaşık dört ay süren işgal eylemi, Nisan 1997'de Peru ordusuna bağlı özel kuvvetlerin düzenlediği operasyonla son buldu. Operasyonda, 1992 yılında tutuklanan Victor Polay'ın yerine örgüte liderlik eden Nestor Cerpa'nın da bulunduğu 14 MRTA militanı öldürüldü. Bu operasyondan sonra Tupac Amaru Devrimci Hareketi de çözüme sürecine girdi (Afat, 2004: 62).

2.1.3.3. EZLN - Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu

Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (Ejército Zapatista de Liberación Nacional - EZLN), Meksika'nın geri kalmış bölgelerinden olan Chiapas'ta 1983 yılında kuruldu. EZLN, Latin Amerika kıtasında neoliberal ekonomik politikalara karşı gelişen ilk hareketlerdendir. Örgüt, sosyalizmin sadece düşüncede değil politika olarak da bütün Meksika'ya yayılmasını ve sosyalist bir rejimin kurulmasını amaçlamıştır (Yarar ve Erbaş, 2017: 1080-1081).

EZLN, 1983 yılında kurulmasına rağmen 1994 yılına kadar kendisini gizlemiştir. İlk kez 1994 yılında eylemlerde bulunan örgüt, tarihte küreselleşme karşıtı olan ilk örgüt olarak kendisini göstermiştir. Bu silahlı terör örgütü temelde yerel bir hareket olmasına rağmen tüm dünyaya kendisini emperyalizm karşıtı bir örgüt olarak ilan etmiştir. Nitekim 1996 yılında dünya çapında küresel emperyalizme karşı birlik olma çağrısı yapmıştır (Çetin, 2012: 227).

EZLN'yi diğer örgütlerden farklı kılan bir başka faktör ise liderlik anlayışlarıdır. Tek, karizmatik veya vazgeçilmez gibi liderlik modellerine karşıdırlar ve dolayısıyla liderlik rütbesini kabul etmezler. EZLN içerisinde herkesin yöneten ve yönetilen olduğu bir ilişki yapısı mevcuttur ve yapıda planlı bir şekilde iktidar boşluğu bırakılmıştır. Nitekim dışarıdan EZLN'nin lideri olarak anılan Marcos'un unvanı, örgüt içinde komutan yardımcısıdır (sub-comandante). Bunun manası ise, komutan veya önder rütbesini, mevcut durumda yapamayacak olan büyük önder Emiliano Zapata'ya vermek suretiyle, geri kalan herkesi "komutan yardımcısı" olarak isimlendirerek, hiç kimsenin mevcut bir komutanın emrine girmeyerek ve herkesin aynı seviyede bulunarak hizmet etmesini sağlamaktır (Torlak, 2017).

1 Ocak 1994 tarihinde Meksika'nın Amerika ve Kanada ile NAFTA'yı imzalaması, EZLN tarafından Meksika halkı üzerinde sömürgeciliğin artması olarak değerlendirilmiştir. Harekete geçen EZLN, San Cristobal de las Casas turistik şehri de dâhil olmak üzere Chiapas'ı 4 kasabası ile birlikte ele geçirerek savaşı başlattı. 12 gün süren şiddet olaylarından sonra (300'den fazla kişinin öldüğü), Meksika Hükümeti ve teröristler arasında müzakereler başladı ve ateşkes ilan edildi. EZLN, silahlı terör örgütleri listesinde bulunmakla birlikte 1994'ten sonra silahlı terör saldırısında bulunmamış, sadece örgüte yönelik yapılan saldırılara karşılık vermiştir. Gayretini özerk yönetimlerin kurulması üzerine yönlendirmiş olan EZLN, diğer terör örgütlerinin aksine gelir kaynağı olarak asla uyuşturucu ticareti ile de ilgilenmemiştir (Godelmann, 2014; Oktay, 2014).

Ateşkese rağmen Meksika Ordusu'nun EZLN güçlerinin bulunduğu bölgeye operasyona kalkışması neticesinde 19 Aralık 1994 tarihinde Subcomandante Marcos, EZLN'nin Meksika ordusunun koridorunu kırdığını ve 38 belediyeyi işgal ettiğini duyurdu. Çatışmalarda çok sayıda yaralanma ve can kaybı yaşandı. Bu durum Meksika

para birimi pesonun hızla değer kaybetmesine yol açtı. Daha sonra IMF'nin kurtarma operasyonu, birkaç ay boyunca 50 milyar dolarlık bir kredi ve kredi teminatı paketi oluşturuldu. Ancak, bu bile peso ve Meksika borsasının düşüşünü durduramadı ve 1995'in başlarında peso, değerinin yarısından fazlasını kaybetmişti (Wager ve Schulz, 1995: 32-33; Khasnabish, 2010: 121-122).

9 Şubat 1995 günü Meksika ordusu Zapatistaların yoğun olarak bulunduğu bölgelere yönelik bir operasyon başlattı. Çatışmalar sonucunda Zapatistaları mağlup edemeyen hükümet, Nisan 1995'te örgütle müzakerelere başlamak zorunda kaldı. 1996 yılının Şubat ayı içerisinde EZLN ve hükümet arasında toprak reformu, özerklik, sosyal ve kültürel hakların yer aldığı San Andres Barış Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın daha sonraki dönemde hükümet tarafından yok sayılması üzerine, Eylül 1997'de Zapatistalar Meksiko City'e kadar gelerek yerlilerin siyasi ayağını oluşturan ve silahsız mücadelede bulunan Zapatista Kurtuluş Cephesi'ni (FZLN) kurdu. FZLN, sonraki ilk seçim olan 2000 Temmuz seçimlerini kaybeden mevcut hükümetin 71 yıllık iktidarını sona erdiren parti oldu (Demirel, 2006: 339).

2.1.3.4. FMLN - Farabundo Marti Milli Kurtuluş Cephesi

Orta Amerika'da bulunan El-Salvador'da 1979 - 1991 yıllarını kapsayan süreçte iç savaş, yönetime el koyan askeri cuntacılara ve endüstriyel şirket güçlerine karşı özellikle FMLN (Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi) arasında yaşanmıştır. Mevcut baskıcı hükümeti devirip yerine sosyalist bir düzen kurmaya çalışan FMLN, halkın demokratik bir sisteme dâhil olması, başta toprak olmak üzere ekonomi reformu, devlet müdahalesini içeren bir ekonomik sistem ve güvenlik güçlerinin yeniden yapılandırılması talepleri ile silahlı mücadele vermiştir (Reif, 1986: 157).

FMLN, uluslararası bir hareketten ziyade bir ulusal terör örgütü olarak görülüyordu. Çünkü asıl amacı askeri rejimi yıkmaktı. FMLN her ne kadar bir sol hareket olsa da, uluslararası bir sosyalist ordu kurmayı, dünya devrimini başlatarak uluslararası emperyalist güçlerle savaşmayı hiçbir zaman amaçlamadı. Buna ek olarak, grubun öncelikli hedefi devlet iken, eylemlerini sadece siyasi yetkililere ve askeri personele değil sivillere de saldırdıkları için terörist olarak adlandırılmaktaydılar (Gonzalez-Perez, 2008: 25).

FMLN'nin genel stratejisi için "Uzatılmış Halk Savaşı" denilmekteydi. Bu terim, doğrudan Asya devrimci düşünceden esinlenilmiştir. FMLN, bu uzun süreli savaşta stratejisini üç farklı operasyonel türde uygulamıştır: Gerilla savaşı, manevra savaşı ve yıpratma savaşı. FMLN, bu üç operasyonel türde esneklik sağlayarak savaş cephesinde etkinliğini artırmıştı (Bracamonte ve Spencer, 1995: 13).

FMLN kontrolündeki köylüler sıradan insanlar değillerdi. Bu köylüler 1970'lerin aydınlanma ve örgütlenme tecrübelerine sahiptiler. Köylülerin büyük bir çoğunluğu siyasi tercihlere sahipken, geri kalanlar ise baskıdan dolayı acı çekmekteydiler. Karma ve birleşik eylemler, kaynak ve uzman eleman eksikliğini gidermek için gerekli bulunmaktaydı. İmece usulü birleşik çalışma ekseriyetle güç olmasına rağmen her üye, birliği daha müreffeh ve kaliteli bir yaşamın kaynağı olarak görüyor ve dolayısıyla ona ufak da olsa bir katkıda bulunmayı arzuluyordu (Baykal, 2011: 2372).

FMLN, Küba'dan doğrudan destek almakla birlikte Nikaragua'daki sosyalistlerden de dolaylı destek elde etti. 1980'ler boyunca hükümet güçleri ile FMLN arasındaki savaşta binlerce masum sivil hayatını kaybetti. Bu da hem FMLN'nin hem de hükümet güçlerinin dünya kamuoyunca terörizm suçlusu olarak görülmelerine neden oldu. Nihayetinde FMLN, 31 Aralık 1991'de El Salvador Hükümeti ile barış anlaşması imzaladı (Combs ve Slann, 2007: 91-92).

2.1.3.5. KKK - Ku Klux Klan

Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesi ve Radikal Yeniden Yapılanma'nın kurulması, pek çok Güneyli beyaz erkeğin kamu görevinden uzaklaştırılmasıyla sonuçlandı. Kendi kaderlerine rehberlik etmek ve yeni serbest kalan köleleri kontrol etmek için kararlı olan birçok beyaz, hem Güney Afrikalılara hem de Güney Amerika'da federal hükümeti temsil eden beyazlara karşı bir tür gerilla savaşı sürdürmeye karar verdiler. Sonuç olarak, 1866 ve 1876 yılları arasında "Siyahileri yerinde tutmak" için birçok şiddet içeren örgüt oluşturuldu. Bunların en çok bilineni ve uzun ömürlü olanı kendilerini KKK (Ku Klux Klan) Şövalyeleri diye adlandıran terör örgütüydü (Bolaffi ve diğ., 2002: 168).

1860'larda Klan üyeleri tarafından, köleler, Kuzeyli öğretmenler, hâkimler ve politikacılar, Güney Siyahlarına haklarının uzatılmasına yanıt olarak hedef

seçilmişlerdi. Bu süre zarfında Klanın üyeleri, kendilerinin beyaz haklarından mahrum bırakıldıklarını düşündüler ve hükümete karşı gerilla savaşına başladılar. 1900'lerin başlarında KKK'nın güç kazanmasıyla linçler ve vahşi katliamlar, üyelerin gerçekleştirdiği temel eylemlerdi ve bu terör saldırıları onlarca yıl Amerika topraklarında devam etti (Combs ve Slann, 2007: 164). Siyahilere ve siyah-beyaz eşitliğine karşı kurulan bu örgüt, sadece 1868 yazında yirmiden fazla cumhuriyetçiyi katletmiştir (Weitz, 2009: 83).

1968 yılında oluşturulan Eisenhower Komisyonu'nun öncelikli hedeflerinden biri, yaklaşık 17.000 bağışçısı bulunan ve yüzlerce ırkçı terör eylemini gerçekleştiren üyeleri barındıran Ku Klux Klan terör örgütüydü (Cunningham, 2008: 70).

1970'lerin başında Klan üye sayısı yaklaşık olarak 1.500 ila 12.000 kişi arasında olduğu tahmin edilmekteydi. Irklar arası temastan nefret eden pek çok beyaz, Amerikan Nazi Partisi, Aryan Milletleri ve Hristiyan Kimlik Hareketi gibi diğer beyaz üstünlükçü gruplara katılmış ve örgütlenmişlerdi (Bolaffi ve diğ., 2002: 171).

Yargının ve ABD halkının örgütü cezalandırarak desteğini kesmesinden sonra KKK uzun süre eylemde bulunmadı. 1980'lerin sonunda örgütün üye sayısı 100'lere kadar inmişti. Sayısız terör eylemi, tecavüz, kıyım ve linç olayının sorumlusu KKK terör örgütü aktif eylemlerde bulunmasa da günümüzde çeşitli olay ve gösterilerle kendisi göstermektedir. Üstelik 1980'lerden beri en güçlü dönemini yaşadığı tahmin edilmektedir (Radikal, 2015).

2.2. TÜRKİYE'DE TERÖRİZM

Osmanlı Devleti'nden beri ülkemizi bölmeye ve yıkmaya yönelik faaliyetler Tanzimat Dönemi ile birlikte 1840'lı yılların başından itibaren farklı örgüt isimleri altında yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Hemen hemen her dönemde ülkemiz, Marksist/Leninist terörizm, din eksenli terörizm, etnik ve bölücü terörizm olmak üzere terörizmin hemen hemen her türünü tecrübe etmiştir ve etmeye de devam etmektedir (Acar, 2012: 241).

11. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türklerin hâkimiyetinde altın dönemlerini yaşayan Ermeniler, askerlikten ve birtakım vergilerden muaf tutulmuş, ticaret, zanaat,

devlet idaresi ve özellikle de dış ilişkilerde önemli mevkilerde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinin hızlanmasıyla birlikte Avrupa devletlerinin kışkırtmasıyla Doğu Anadolu'da bağımsız bir Hristiyan devlet kurmak isteyen Ermeniler isyana kalkıştılar. İlk olarak 1890'lı yılların başında Erzurum'da başlatılan kanlı isyanları ertesini yıllarda diğerleri takip etti ve binlerce masum Türk bu isyanlarda katledildi. 29 Nisan 1915 tarihinde ise, bu isyanlara katılan Ermeni komiteler kapatılarak 2.345 terörist tutuklandı. Sıcak savaş bölgelerinde bulunan Ermenilerin ajanlık ve ihanet girişimlerine engel olabilmek adına 27 Mayıs'ta "Tehcir Kanunu" çıkarıldı. Bu zorunlu göçe tabi olan yaklaşık 700 bin Ermeni, yine Osmanlı sınırları içerisindeki güvenli bölgelere yetkililerin kontrolünde yerleştirildi. Buna rağmen ilerleyen yıllardaki Ermeni iddialarına göre bu göçte 2-3 milyon kişi öldürülmüştü. O dönemdeki Ermeni nüfusunun birkaç katına tekabül eden bu gülünç rakamlar dünyaca ünlü birçok tarihçi tarafından dikkate değer bile görülmedi (Manaz, 2005: 11-12).

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları tarafından kurulmuştur. Atatürk'ün ve de sonraki hükümetlerin dönemlerinde ağırlıklı olarak etnik milliyetçilikten uzak, bütüncül yurttaşlık politikaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna rağmen cumhuriyetin ilk dönemlerinde özellikle ülkenin doğusunda birtakım isyan hareketleri yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, vatandaşlarının büyük desteğini alması ve isyancıların yabancı desteği harekete geçirememesi nedeniyle, isyanları başarı ile sonlandırmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti, hızlı bir ekonomik ve sosyal kalkınma ile birlikte çalkantılı bir siyasi sürece girmişti. 1960'lı yılların sonuna kadar terörizm, bu çalkantılı süreçte ülkenin gündemini pek de meşgul etmemişti. 1960'lı yılların sonunda ise öğrenci hareketleri solcu ve sağcı ideolojik terörizmi ortaya çıkarırken, bir grup Ermeni terörist de dünyanın çeşitli ülkelerindeki Türk diplomatlara karşı ölümcül bir kampanya başlatmıştı (Mango, 2005: 10).

1960'lı yılların sonunda gerek ekonomide yaşanan aşırı dalgalanmalar, gerekse dünyada yaşanan sosyal ve siyasal gelişmeler, Türkiye'deki öğrenci hareketlerini de tetiklemişti. Bu yıllarda Türkiye'nin iç siyasetini de yakından ilgilendiren ve etkileyen öğrenci hareketlerinden, dünya ve Türkiye literatüründe "68 Kuşağı" olarak bahsedilmiştir. 1968'den sonra öğrenci hareketlerinin sloganlarında bile önemli

değişiklikler görülmüş, “bağımsızlık, emperyalizm, faşizm” gibi kavramlar daha çok kullanılmaya başlamıştır (Acar, 2012: 244).

Ülkemizde yaşanan bu ekonomik, sosyal ve siyasi değişim, toplumda tedirginliği ve huzursuzluğu artırmış, emperyalist devletlerin yönlendirmesiyle özellikle de üniversiteli öğrencilerin toplumsal hareketlerde en önde olmalarına neden olmuştur. Nitekim 1965 - 1970 yılları arasında öğrencilerin gerçekleştirdiği 92 yürüyüşten sadece 27 tanesi eğitim gibi temel ve sosyal gelişim ile ilgili eksikliklerin gerekçesi olarak gösterilmiş, 65 yürüyüşte ise siyasi sistemin sorunları gerekçelendirilmiştir. 1970 sonrasındaki yıllarda ise öğrenci eylemlerinin tamamı siyasi iktidarı ve düzeni değiştirmeye yönelik gerçekleşmiştir (Kışlalı, 1994: 64).

1974 yılından sonra ülke genelinde, özellikle de öğrenciler ve işçi sınıfı arasında etkisi artan aşırı sol görüşlü hareketlerle birlikte, milli ve dini temelli hareketler de etkinliklerini genişletmeye başlamışlardır. Halk dilinde sol ve sağ olarak da nitelendirilen bu hareketlerin arasında karşılıklı refleksler hızlı bir şekilde artarak kısa süre içerisinde şiddet ağırlıklı bir hâl almış ve 1977’den itibaren terör olaylarına dönüşerek çok ciddi çatışmalara zemin oluşturmuştur. Genelkurmay Başkanlığı’nın verilerine göre bu çatışmalarda 1975 ile 1978 yılları arasında hayatını kaybedenlerin sayısı 1.186 olurken, 1979’da bu sayı 1.935’e, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar ise 2.921’e ulaşmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 1983: 58).

1960’lı yıllarda başlayan öğrenci eylemleri ilk başlarda halk arasında, öğrencilerin sahip olmaları gereken temel hak ve hürriyetlerini elde etme çabaları olarak sempatik görülmüştü. Ancak yine de bu eylemler kimilerine göre düzeni değiştirmeye yönelik eylemler, kimilerine göre vatanperver bir hareket, kimilerine göre de dış destekli haince bir plandı. 1980’li yıllardaki terör olaylarına dair ise bu kadar farklı yorumlamalar pek yapılmamıştı. Bu dönemdeki terör eylemleri daha çok etnik kökenleri ele alarak yapıldığından ülkenin bağımsızlığına ve bütünlüğüne yönelik olduğu çok açıktı (Cirhinlioğlu, 2004: 234).

Türkiye’deki sağ ve sol görüşlü terör örgütleri, başlıca düşman olarak devletten ziyade daha çok birbirlerini görmekteydiler (Laqueur, 2002: 98). Sağ ve sol terör örgütlerinin 1980 sonrasında zayıfladıkları dönemde devlete karşı bölücü terör örgütü PKK faaliyetlerine başlamış ve bugüne kadar meydana gelen çatışmalarda 30 binin

üzerinde can kaybı yaşanmıştır. 1990'lı yılların sonrasında ise PKK'nın eylemlerinin artmasıyla birlikte, dini görünümlü istismarcı terör örgütleri faaliyetlerine başlamış ve çok sayıda insanı mezar evlere gömmüştür. 2000'li yılların başından itibaren ise Türkiye, küresel bir terör örgütü olan El Kaide'ye bağlı unsurların gerçekleştirdiği bombalı intihar saldırılarında hedef ülkelerden biri olmuştur (Alkan, 2009a: 109).

Türkiye'de sağ-sol, Türk-Kürt, Alevi-Sünni ve laik-dinci çatışması gibi suni kargaşaların oluşturulmasında ve 2010 yılından itibaren artan terör eylemlerinde uluslararası birtakım güçlerin devreye girdiğine inananların sayısı oldukça fazladır (Taşkın, 2011: 296).

2.2.1. Türkiye'de Sol Kanat (Antiempyalist) Terörizm

Türkiye'de modern terörizmin gelişimi, aşırı sol örgütlerin gelişimiyle birlikte başlamıştır. Sol kanat terör örgütleri, radikal sol fikir gruplarından doğarak terör eylemlerini gerçekleştirmişlerdir (Alkan, 2009a: 111).

1960 Anayasası'nın tesis ettiği serbestlik ortamından faydalanan propagandacıların yanında devletin de terörizme karşı hazırlıksız olması gerginlik ve kutuplaşmayı artırdı. Bu dönemdeki fikir kulüpleri, ABD ve NATO'ya karşıydı ve ayrıca mevcut otoriteyi emperyalizme hizmet eden bir figüran olarak görmekteydiler. Fikir kulüplerinden ilk olarak Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (Dev-Genç) yapılanması, sonrasında ise Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP/C) ve Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) gibi Marksist-Leninist ve Maoizm savunucusu terör örgütleri doğdu. Bu dönemde dünyada artış gösteren öğrenci ve anarşi olaylarından Türkiye de etkilenmişti. Marksist-Leninist tabanlı öğrenci hareketleriyle başlayan kargaşa ve anarşik olaylar, sonrasında devlete ve toplumun farklı kesimlerine karşı yönelmişti (Yılmaz, 2011: 176).

Bu Marksist-Leninist terör örgütleri, bir gençlik örgütlenmesi aracılığıyla liseli ve üniversiteli gençliği amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. Gençlerin saf ve masum taleplerini istismar ederek onları sokaklardaki gösterilere katmışlardır. 1965'ten beri fakülte ve yüksekokullarda masum öğrenci talepleri olarak başlatılan eylemlere, 1968'den itibaren dersleri ve sınavları boykot etme hareketleri de dâhil olmuştur. Ancak, bu tarz eylemlerden sonra kamuoyundan beklenen ilgi ve desteği alamayan

terör örgütleri, devletin baskıcı ve sert tutumunun da etkisiyle, kendilerini halka daha da güçlü göstereceklerini bekledikleri şiddet ve kanlı terör eylemlerine yönelmişlerdir (Özgen, 1989: 14-15).

Türkiye’de bu karışıklığın yoğun olduğu süreçte, dönemin en güçlü gruplarından Dev-Genç’te fikir ayrılıkları yaşanmaya başlamış ve örgüt içerisinde peş peşe bölünmeler meydana gelmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Mahir Çayan arkadaşlarıyla birlikte Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP/C) örgütünü kurmuş, daha sonra da Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan beraber olup, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) örgütünü kurmuşlardır (Doğan, 1987: 11-12).

Türkiye’de terör örgütleri, 1970’li yıllardan itibaren adam kaçıрма, fidye, gasp ve soygun gibi yasadışı faaliyetlerini artırmış ve özellikle büyük şehir merkezlerinde can ve mal emniyetini, devletin otoritesini derinden etkilemeye başlamışlardır. Bu kapsamda güvenlik güçleri, hızla artarak devam eden terörist faaliyetlere karşı çok sert tedbirler almış ve çok sayıda teröristi yakalamıştır (Feyizoğlu, 2000. Aktaran: Alkan, 2009b: 113).

1974 yılındaki genel aftan yararlanan terör örgütü mensupları, geçmişten edindikleri tecrübe ile daha bilinçli, planlı ve programlı olarak terör faaliyetlerine yeniden başlamışlardır. Fakat bu kez Marksist-Leninist örgütlenmelere karşı, milliyetçilerin de örgütlenmesiyle birlikte Türkiye kendini sağ-sol çatışmasının içinde bulmuştu. Bu dönemde beş binden fazla gencin yaşamlarını yitirdikleri tahmin edilmektedir (Doğan, 1987: 108-109; Alkan, 2009a: 115).

1974 - 1980 yılları arasında gerek “68 Kuşağı” ile gerekse bugünle kıyaslandığında, öğrenci hareketi daha kitlesel, daha militarist ve daha siyasiydi. Bu dönemde sol kesimden antiemperyalist eylemler daha fazla ön plana çıkmıştı. Fakat 1976 yılına kadar antiemperyalist mücadele için savaşılan gençliğin dışındakilerin 1977 - 1980 yılları arasında da bu mücadeleye dahil olmamaları, emperyalizm karşıtlarıyla milliyetçiler arasındaki mücadelede sol kesimi zayıflatmıştı (Oğuz ve diğ., 2012: 43-44).

1980’de yapılan askeri müdahalenin ardından hem aşırı sol örgütler hem de aşırı sağ örgütler büyük güç kaybı yaşamışlardır. Her geçen gün onlarca kişinin hayatını kaybettiği ülkede müdahale sonrası güvenlik kısmen de olsa sağlanmış ancak, Türk

demokrasisi bundan ciddi yaralar almıştı. Aşırı sağ ve sol örgütler arasındaki bir mücadele biçiminde yaşanan ideolojik terörizm zamanla ortadan kalkarken, bu defa da bölücü terörizm ülkenin başlıca sorunu olmuştu. 1980 sonrasında her ne kadar aşırı sol terör örgütleri varlıklarını devam ettirmişlerse de, önceki güçlerine hiçbir zaman ulaşamamışlardır (Işık, 2013: 31).

2.2.1.1. THKP/C, Devrimci Yol (Dev-Yol) ve Devrimci Sol (Dev-Sol)

Dev-Genç'in 1970 yılının 17 - 18 Ekim'deki kurultayında Mahir Çayan ve dostları, Dev-Genç'in yönetimini ele geçirdi ve THKP/C için hızla çalışmalara başladılar. Yaklaşık 2 hafta sonra THKP/C'nin amaçlarını ise özetle; "devrimin, işçi ve köylü arasındaki ittifak ile taşradan başlayarak şehir merkezlerinin ele geçirilmesini hedef koyan bir stratejik plan ile mücadeleyi kazanabilme" şeklinde açıklıyorlardı. Örgüt, kuruluşunu ilan ettikten sonra hem örgüte gelir temin etmek hem de örgütün propagandasını yapmak amacıyla İstanbul ve Ankara'da soygun ve adam kaçırmaya eylemlerini gerçekleştirdi (Acar, 2012: 250).

1978 yılında THKP/C, yaşanan birtakım fikir ayrılıklarından ötürü Ankara ve İstanbul olarak iki ayrı gruba bölündü. Ankara grubu Devrimci Yol (Dev-Yol), İstanbul grubu ise Devrimci Sol (Dev-Sol) isimlerini aldılar (Arslan, 2010: 14-15).

Dev-Yol ilk olarak Ankara ve Karadeniz olmak üzere özellikle İç Anadolu bölgesinde geniş destek bulmuş ve Fatsa olaylarında aktif rol almıştır. 12 Eylül'den sonra ordu tarafından başlatılan operasyonlar sonucunda Dev-Yol terör örgütü tükenme noktasına gelmiştir. Dev-Yol'un üst düzey sorumluları, çok sayıda militanı ve destekçisi yakalanarak tutuklanmıştır. 1990'lı yıllarda örgüt kendi içerisinde illegal silahlı mücadelenin bitirilerek yasal bir grup olarak mücadele etmeyi öngörmüştür. Yasal mücadeleyi kabul eden örgüt Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) bünyesine katılarak yasal alana kaymıştır (Hacıtahiroğlu, 2011: 64-65).

Dev-Sol örgütü ise sürekli soygun ve gasp gibi yasadışı eylemler gerçekleştirerek finansal olarak büyük bir güç kazanmıştır. Finansal açıdan sağlam olan örgüt, güvenlik güçlerine karşı kanlı eylemlerini artırmıştır. Güvenlik güçleri de örgüte yönelik çok sayıda operasyon düzenleyerek örgüte büyük kayıplar verdirmiştir. Bu kayıplar örgütte ayrılıkçı fikirlerin oluşmasına neden olmuştur. Bedri Yağan önderliğindeki bir grup,

Dursun Karataş'ı kayıplardan sorumlu tutarak kaldığı evde hapsedmiş ve örgütün kasasına el koymuştur. Bu olay Dev-Sol'un ikiye bölünmesine neden olmuştur. Bu bölünme sonucunda Bedri Yağan liderliğindeki gruba darbeciler, Dursun Karataş liderliğindeki gruba ise önderlik veya dayıcılar denilmeye başlanmıştır. Mart 1993'te Bedri Yağan'ın öldürülmesinden sonra önderlik grubu Dev-Sol'un hâkimi olmuştur (Arslan, 2010: 15).

2.2.1.2. THKO - Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

Deniz Gezmiş'in liderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), iktidarın silah zoruyla ve halk ayaklanmasıyla devrilebileceği tezi olan Milli Demokratik Devrim stratejisini benimseyerek silahlı mücadele yolunu seçmiştir (Dilmaç, 2011: 168).

THKO'nun önderi konumundaki Deniz Gezmiş, 1968 yılında 6. Filo protestosu sonrasında belirli bir kesim için efsanevi kahraman hâline gelmiştir. THKO, ilk zamanlar kentsel gerilla faaliyetleri, soygun, gasp ve fidye eylemleri gerçekleştirmiş, elde edilen geliri kır gerillası oluşumuna aktarmıştır (Yılmaz, 2011: 514).

THKO'nun üst düzey kadroları 1969'lu yıllarda Orta Doğu'daki terör kamplarında gerilla savaşı eğitimi almış ve o bölgede de birçok eyleme katılarak kendilerini geliştirmişlerdir (Hacitahiroğlu, 2011: 68).

Artan terör eylemlerini hükümetin engelleyememesinden dolayı 12 Mart 1971'de hükümete silahlı kuvvetler tarafında bir muhtıra verilmiştir. Bu muhtıradan sonra THKO örgüt liderlerinden Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan yakalanarak yargılanmış ve mahkeme tarafından verilen idam cezaları 6 Mayıs 1972'de infaz edilmiştir (Feyizoğlu, 2000. Aktaran: Alkan, 2009b: 113). Daha sonraki yıllarda THKO kökenli birçok küçük çaplı terör örgütü faaliyetlerde bulunmuştur.

2.2.1.3. TKP/ML - TİKKO (Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist - Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu)

1970'li yıllarda solcu terör örgütleri öğrenci organizasyonlarında güç kazandı. Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/ML) terör örgütünün ideolojisi ağırlıklı olarak Maoizmdi. Alevi toplumundan güçlü bir destek görmesiyle birlikte büyük bir Kürt üyeliği vardı. TKP/ML, hem sivil toplum hem de hükümet hedeflerine

yönelik saldırılar dâhil olmak üzere, kentsel ve kırsal operasyonlar düzenledi (Sözen, 2006: 138).

TKP/ML Şubat 1972’de İbrahim Kaypakkaya tarafından kurulmuştur. Özellikle Almanya ve Fransa gibi göçmen sayısı fazla olan Avrupa ülkelerinde teşkilatlanmış radikal sol gruplarla da sıkı irtibatı bulunan örgüt, daha çok askeri kanadı olan Türkiye İşçi-Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) olarak bilinmektedir. Tunceli şehrini merkez kabul eden ve kuruluşunun hemen sonrasında terör eylemlerine yönelen TKP/ML, silahlı ve bombalı terör eylemleriyle çok sayıda vatandaşın ve güvenlik görevlisinin hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. TKP/ML ayrıca, Londra’da 12 Mart 1984 tarihinde dünyanın birçok ülkesinden Maoist 19 örgütün katılımı ile gerçekleştirilen I. Enternasyonalist konferansı sonucunda kurulan Devrimci Enternasyonalist Hareket’in de üyesidir (Korkmaz, 1999: 123-124).

Erken dönemde daha çok Tunceli bölgesinde terör eğitimi ve eylemleri gerçekleştiren TİKKO, daha sonra Karadeniz kıyısındaki dağlık bölgelere kaydı. 1980’lerde birkaç TİKKO birimi PKK ile bağlantı kurmaya çalıştı, ancak bu girişimlerin sonucu tam olarak tespit edilemedi. 1990’ların başında, TİKKO teröristleri Tunceli ilinde ve özellikle Ovacık ilçesinde silahlı faaliyetlerini hızlandırdılar. Bu dönem tam da PKK’nın Tunceli’nin Alevi Kürtleri arasında yerleşmeye çalıştığı bir dönemdi (Leezenberg, 2003: 199).

TİKKO günümüzde hâlâ aktif olarak varlığını sürdürmekte ve faaliyetlerine yasadışı olarak devam etmektedir. Örgütün genel sekreterliğini Dede Ellez kod adlı Halil Şahin yapmaktadır. Günümüze kadar örgütün kendi içerisinde 16 kişiyi (ajan veya ihbarcı) öldürdüğü bilinmektedir. Tunceli’den farklı olarak genellikle orta ve doğu Karadeniz bölgelerinde gelişmiş örgütün lider kadroları, Avrupa’da özellikle yaz ve gençlik kamplarında yetiştirdiği militanlarını silah ve paranın yanı sıra lojistik malzemelerle de Türkiye’ye göndermektedir (Yılmaz, 2011: 520-521).

2.2.1.4. DHKP/C - Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi

Dev-Sol, 30 Mart 1994 Çarşamba günü yurtdışındaki ilk kongresinde adını THKP/C örgütünden esinlenerek DHKP/C (Devrimci Halk Kurtuluş Partisi ve Cephesi) olarak belirledi (Acar, 2012: 252).

Bu örgüt, tarihsel olarak daha iyi bilinen Dev-Sol'un bir parçasıydı ve çoğunlukla öğrenci gruplarını barındırmaktaydı. DHKP/C, 1994 yılında Dev-Sol'daki ayrılıkçı mücadelenin bir sonucu olarak kuruldu. Operasyonlarında genellikle “emperyalist” ve “kapitalist” kuruluş ve tesisleri hedef almaktaydı (Sözen, 2006: 138).

Yasal soldan farklı olarak DHKP/C gibi radikal örgütler, öncülerinin şiddet stratejilerini sürdürdüler ve silahlı kanatlarını korudular. Öncüleri gibi, bazı liderleri de Avrupa'da sürgünde yaşamaktaydı. Bu örgütlerin plan ve programları da önceki örgütlerle benzerlikler göstermekteydi. Örneğin DHKP/C, Türkiye'deki insanları kitlesel bir hareket inşa etmek için halk konseylerinde bir araya getirerek örgütlemeyi amaçlamaktaydı (Nell, 2008: 127).

DHKP/C terör örgütü, ABD ve NATO askeri ve lojistik tesislerinin bombalanması, Koç Holding'e ait deponun basılması ve 1996'daki Sabancı suikastı eylemlerini gerçekleştirdi. Bunların yanı sıra 2013'te Ankara'da bulunan ABD Büyükelçiliği'ne yönelik gerçekleştirilen bombalı eylemi, Adalet Bakanlığı'na ve AKP Genel Merkezi'ne düzenlenen saldırılar ile Emniyet Genel Müdürlüğü ve ek binalarına yönelik roketli saldırılar gibi birçok terör olayını da üstlendi (Bulur, 2015).

Örgütün lideri konumundaki Dursun Karataş, 9 Eylül 1994 tarihinde Fransa'da yakalanarak dört ay hapisanede kaldıktan sonra serbest bırakıldı. 20 yıl civarında Avrupa ülkelerinde yaşamını sürdüren Karataş, tedavi gördüğü Hollanda'da Ağustos 2008'de öldü. Karataş'ın ölümünden sonra DHKP/C terör örgütün etkinliği önceki dönemlere nispeten azaldı (Acar, 2012: 252).

Örgütün etkinliği azalsa da dikkat çeken terör eylemlerini gerçekleştirerek var oldukları mesajı vermeye çalıştıkları açıkça görülmektedir. Buna karşın DHKP/C'ye yakın yasal prosedüre uygun kurumlara yönelik gerçekleştirilen güvenlik güçlerinin operasyonları ve haklarında hazırlanan iddianameler örgütün etkinliğini azaltmaktadır. Tüm bunlara rağmen Çağdaş Hukukçular Derneği'ne (ÇHD) yapılan operasyonun hemen arkasından AKP Genel Merkezi'ne DHKP/C militanlarınca saldırıda bulunuldu (Çolak, 2016). Son olarak 31 Mart 2015 tarihinde Cumhuriyet Savcısı olarak görev yapan Mehmet Selim Kiraz İstanbul Adalet Sarayı'ndaki makam odasında DHKP/C'li teröristler tarafından şehit edildi (Milliyet, 2015).

2.2.1.5. MLKP - Marksist Leninist Komünist Partisi

1994 yılının Eylül ayında Garbis Altınoğlu tarafından Marksist Leninist Komünist Partisi/Kuruluş (MLKP/Kuruluş) adıyla yeni bir örgüt kuruldu. 1995 yılında bu örgüt, düzenlediği parti kongresinde TKP/ML - Yeniden İnşa Örgütü ile birleşerek Marksist Leninist Komünist Partisi (MLKP) adıyla anılmaya başladı (Arslan, 2010: 17).

MLKP terör örgütü, ilk olarak İstanbul Gaziosmanpaşa'da meydana gelen 12-13 Mart 1995 olaylarında aktif rol alarak adını duyurmuştur. İlk dönemlerde sadece propaganda ekseni faaliyetlerde bulunan örgüt, daha sonraki süreçte silahlı eylemlerde de bulunmuştur. Kitlesele faaliyetlere ağırlık vererek Alevi vatandaşlar içerisinde etkin olmaya çalışmıştır (Dilmaç, 1997: 184).

MLKP terör örgütü, Türkiye'de özellikle gerçekleştirdiği birçok bombalama eylemi ile kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Anayasal düzeni kanlı halk ayaklanmasıyla yıkarak Marksist-Leninist ilkelerin hâkim olduğu sosyalist bir intizam getirmeyi ve tüm Marksist-Leninist ilkeleri kendisine temel alan örgütlerin tek çatı altında toplanarak mücadelelerini sürdürmelerini savunmuştur (Uyar, 2008: 22).

2.2.2. Türkiye'de Sağ Kanat (Din İstismarı Yapan) Terörizm

Türkiye'de din istismarı yapan terör örgütleri, genellikle cumhuriyete karşı, özellikle dini değer ve esasların göz ardı edildiği suçlamasıyla, ülkenin bir Darü'l harp diyarı hâline geldiği tezinden hareketle mevcut rejimi yıkarak din ekseni bir devlet kurmayı hedeflediklerini açıklamaktadırlar. Bu örgütler incelendiğinde gerçekte hedeflerinin bu olmadığı, farklı plan ve projelerin var olduğu veya bağlantı kurdukları kişiler araştırıldığında hiç umulmadık birtakım birlikteliklerin olduğu görülmektedir. Yüce İslam dininde insanların haksız yere öldürülmeleri kesinlikle yasaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Müslüman bir kimsenin terörist olamayacağı ve terörist olanın da Müslüman olamayacağı açık olarak belirtilmiştir (Gül, 2012: 125).

Türkiye'de radikal dini hareket ve akımların ortaya çıkmasında; yenilikçi süreçlerde din ve dindar kişilere yönelik uygulanmaya çalışılan yanlış politikalar, artan nüfusa rağmen dini ihtiyaçları karşılayabilecek yeterince şekli mekanizmaların kurulamaması, dini sahih kaynakların yeterince insanlara ulaştırılmaması sonucunda

ortaya çıkan boşluğun sapık düşüncelerle doldurulması gibi iç faktörler etkili olmuştur. Ayrıca dünyanın çeşitli bölgelerinde mazlum Müslümanlara yapılan zulümler ve 1979 yılında İran'da gerçekleştirilen İslam devrimi gibi dış etmenlerin de bu oluşumlarda etkisi açıktır (Alkan, 2009a: 125-126).

2.2.2.1. Hizbullah Terör Örgütü

Hizbullah terör örgütü Fidan Güngör ve Hüseyin Velioğlu tarafından 1980 yılında Diyarbakır'da kurulmuş ve on yıl süreyle sadece kadrolaşmıştır. Örgüt, ilk yıllarında İlim ve Menzil grupları adıyla anılmıştır. Menzil grubu lideri Fidan Güngör'ün terörizmi benimsememesi örgütte ayrılığa neden olmuş ve 1990'lı yılların başında İlim grubu, Güneydoğu Anadolu'da rakip olarak gördüğü PKK ve Menzil gruplarına karşı terör eylemlerini başlatmıştır. Kısa sürede bölgede etkili olan İlim (Hizbullah) grubu, PKK'nın yanı sıra, kendi görüşlerini benimsemeyen din adamlarına, bölgede etkin olan cemaat ve tarikat önderlerine, zengin iş adamlarına yönelmiş ve 800 kadar kişiyi katletmiştir (Bal, 2006: 25-26).

Örgüt genellikle molotof atma veya kundaklama türü eylemlere başvuruyordu. Bu eylemler yaygın olarak Batman ve Silvan'da yapılmaktaydı. 1995'ten sonra kundaklama eylemlerinin Gaziantep ve Mersin gibi güneydeki büyük illere kaydırıldığı, OHAL altındaki bölgelerde ise nadiren bu tür eylemlerin gerçekleştirildiği dikkat çekmekteydi (Bulut ve Faraç, 1999: 168).

Hizbullah'ı, kendisine sunulan raporlar ve kasetlerle sürekli merkezden yöneten Velioğlu, yaptığı sorgulamalarda birçok örgüt elemanını muhbir oldukları gerekçesiyle işkenceyle öldürterek mezar evlere gömdürmüştü. Bu süreçte pek çok eleman birbirlerini casuslukla suçlamış ve işkencelerle sorgulayarak öldürmekten çekinmemişlerdi. Ocak 2000 yılında Beykoz'daki operasyonlarda örgüt lideri ve çok sayıda terörist öldürülmüştü. Evler incelendiğinde haftalarca domuz bağı şeklinde bağlı kalan, üzerlerine plastik eritilerek dökülen ve türlü vahşetle sorgulandıktan sonra öldürülen çok sayıda örgüte mensup elemanın cesetleri bulunmuştu (Manaz, 2005: 43).

Güvenlik güçleri tarafından Velioğlu öldürülüp diğer üst düzey sorumlular da ele geçirildikten sonra Hizbullah'ta örgütlenme nispeten azalmıştır. Çözüldüğü düşünülen Hizbullah terör örgütü, 2001 yılında Diyarbakır Emniyet Müdürü olarak görev yapan

Gaffar Okkan ve beş polis memurunun suikasta uğramasından beri büyük bir eylem gerçekleştirmemiştir (Atalar, 2006: 311). İstanbul'da Kasım 2003'te düzenlenen bombalı eylemlerde ise Hizbullah ile El Kaide'nin Türkiye unsurlarının ortak çalıştıkları düşünülmektedir (Beren, 2005: 7).

2.2.2.2. İHÖ - İslami Hareket Örgütü

İslami Hareket Örgütü, aralarında gazeteci-yazar Çetin Emeç ile Turan Dursun ve İran rejimine muhalif olan Ali Akbar Gorbanı'nın öldürülmeleri olaylarının da yer aldığı birçok cinayet, bombalama ve çeşitli terör eylemlerinden sorumlu tutulan terör örgütüdür (NTV, Temmuz 2000).

1980'li yılların sonunda yapılanmalarını gizlice tamamlayan bu terör örgütü, güya İslam'ı yeryüzünde hâkim kılmak için çeşitli hedefler belirleyip, inanılan bu değerler doğrultusunda mücadele etmeyi amaç edinmişti. Ocak 1993'te gerçekleştirilen bir operasyonla ilk defa ortaya çıkarılmıştı. Yakalanan terör örgütü üyelerinin ifadelerine göre, örgüt üyeleri eğitim için İran'a gitmekteydiler. Yurt dışı eğitimine genelde örgütün üst düzey militanları götürülmekte ve bu gidiş gelişler sahte pasaportlarla yapılmaktaydı (Yılmaz, 2011: 425).

İHÖ mensupları, İslam ilkeleriyle bağdaşmayacak biçimde her türlü kirli yolu kendilerine mubah sayan bir anlayışa sahiptiler. Örgüte gelir için banka soygunları, gasp, fidye, vasita ve eşya hırsızlıkları gibi neredeyse tüm haram yolları seçtikleri bilinmektedir (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Kökleri güneydoğuda olmakla birlikte, örgütün en etkin olduğu yer İstanbul'dur. 1993'ten beri gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda tamamen pasifleştirilen örgütün lider kadrosu ve 200'ü aşkın örgüt üyesi yakalanmıştır. Örgütün operasyon kanadı sorumlusu olan İrfan Çağrı ise, sahte kimlik ve pasaportlarla birlikte 1996 yılında İstanbul'da ele geçirilmiştir. Örgütün operasyon kanadının çoğu halen cezaevlerinde bulunmaktadır (Yılmaz, 2011: 426).

Yapılan operasyonlar sonucunda ciddi spekülasyonlara neden olacak yabancı ülke bağlantıları da ortaya çıkarılmıştır. İHÖ'nün sıradan bir terör örgütünden daha çok İran istihbarat birimlerinin yürüttüğü bir karşı istihbarat organizasyonu olduğu anlaşılacak bu durum, belge ve kanıtlarıyla birlikte açıklığa kavuşturulmuştur. Bu açıdan bakıldığında

İHÖ, ülkemizde yaşanan terörizm türlerinin seyri açısından çok farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmıştır (Dilmaç, 1997: 196).

2.2.2.3. FETÖ/PDY - Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması

Terör örgütü lideri konumunda olan Fetullah Gülen, 1963 yılında Komünizmle Mücadele Derneği'nin Erzurum'daki kuruculuğunu üstlenmiştir. Gülen, 1970 yılında içinde bulunduğu Nurcu kesimden ayrılarak bağlantısız hareket etmeye başlamış, güya Nur hareketi içinde görünerek gözyaşları eşliğindeki vaazlarıyla aslında kendi yolunu çizmiştir. 1971'de Nurculuk faaliyetlerinden dolayısıyla yetkililerce hakkında kovuşturma başlatılmışsa da çıkan af kanunundan yararlanarak davadan kurtulmuştur. 1970'lerin ortalarında kendisine Akyazılı Vakfı kurdurulan Gülen, gittikçe Said Nursi'nin çizgisinden uzaklaşarak masonik çevrelere yaklaşmıştır. Kimi çevrelerce dünyaya hükmettikleri düşünülen, çok gizli, karanlık ve karmaşık ilişkiler ağına takılmıştır. Böylelikle, hiçbir resmi unvanı ve statüsü bulunmayan biri, başkanların ve bakanların bile erişemediği uluslararası düzeyde bir protokol konumuyla, Papa ile görüşmelere ve politikacılarla pazarlıklara başlamıştır. 1989 yılından itibaren başta İzmir olmak üzere Ankara ve İstanbul gibi büyük ve önemli illerde tekrar vaazlar vermeye başlayan Gülen, yazdığı söylenen çeşitli kitaplarla da kirli oyununu devam ettirmiştir (Yılmaz, 2011: 399-400).

Fetullah Gülen, ilk zamanlardan beri etrafındakilere “devletlerin ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm kılcal damarlarına kadar sızma” talimatı vermiştir. Gizliliğe önem veren, kod adı kullanan, hiyerarşik yapılanmayı benimseyen örgüt üyeleri, devlet kadrolarına yapılan memur atamalarında, sınavların sorularını çalarak sınava girecek üyelerine önceden soruları verip özellikle eğitim, emniyet, yargı ve askeri kurum kadrolarında çoğunluğu elde etmişlerdir. FETÖ'ye bağlı hâkim ve savcıların mahkemelerde verdikleri yanlı ve adaletsiz kararlardan dolayı bazı kişiler intihar etmiş, birtakım kişiler de cezaevlerinde şüpheli şekillerde ölü bulunmuşlardır (Gül ve Yılmaz, 2017: 43).

FETÖ'nün örgütlenme yapısı, devlete alternatif bir yapılanma gerçeğini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Bu örgütlenme, zirvede Fetullah Gülen olmak üzere, en sona kadar silsile yolu sıradan bir bireye inen bir teşkilatlanma biçimini

kapsamaktadır. Bu yapı sırası ile en yukarıda “İstişare Kurulu” ya da “Şura” denilen ve 12 kişiden oluşan beyin takımı olmak üzere ülke imamları, bölge imamları, şehir imamları, esnaf imamları, semt imamları, ev imamları, ilk ve orta öğrenimdeki öğrencilerle ilgilenen görevliler ve dersanelerden sorumlu rehber kişilerden oluşmaktadır. Yurtdışı yapılanmalarında ise aldıkları uluslararası destekle dört kıtada (Afrika, Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika) çok etkin oldukları görülmektedir (Yılmaz, 2011: 403).

Sözde diyalog ve hoşgörü çalışmalarının öncülüğünü yapması bu örgütün en önemli özelliklerinden birisidir. Ehl-i kitapla diyalog kurarak İslam ile tahریف edilmiş Yahudiliği ve Hristiyanlığı birleştirmeyi amaçlamışlardır. İslam düşmanlarının dinler arası diyalog aldatmacasında rol verdikleri topluluklar, İslam adına görünerek adeta “Truva atı” görevi görmüşlerdir. Bunun en önemli örneği de hizmet kavramını kirleten FETÖ’dür (Poyraz, 2009: 328).

Fetullahçılar, 1980’ler boyunca diğer sağ ve sol örgütlenmeler kadar baskıyla karşılaşmadıklarından dolayı, iş hayatında da adeta masonik bir örgütlenme modeli uygulayarak “küçük hayırlarla” ekonomik açıdan bir hayli yol alıp “büyük gelirler” elde ettiler. Finans ve banka sektöründen madencilğe, medya sektöründen otomotiv endüstrisine, gıda sanayisinden hizmet sektörüne, kimya sanayisinden enerji üretimine kadar birçok alanda faaliyetlerde bulunan Fetullahçılar, 1990’lardan beri de azımsanmayacak bir ekonomik güce hükmetmeye başladılar. Gülen’in ana gelir kaynağı ilk zamanlar zekât, burs ve kurban paralarıydı. Halktan toplanan paralar ile Zaman Gazetesi satın alındı ve Samanyolu TV kuruldu (Yanardağ, 2010: 31-32). Daha sonraki dönemlerde örgüt tarafından hem yeni birçok medya kuruluşu kuruldu hem de mevcut medya kuruluşları satın alındı.

Türkiye’deki en büyük ABD taraftarı grup Gülen cemaatidir. 2000’li yılların başında hakkında “laik ve üniter devlet yapısını değiştirmek maksadıyla yasa dışı örgüt kurmak ve faaliyetlerde bulunmak” iddiasıyla dava açılan Fetullah Gülen, zaman aşımı sebebiyle cezalandırılmaktan kurtulmuştu. İddianameyi hazırlayan Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcısı Nuh Mete Yüksel’in görevinden uzaklaştırılması için örgüt tarafından yaklaşık 500 milyar lira harcanarak düzenlenen komplo başarılı olmuştu (Öztürk, 2010: 28-29).

Yumuşak ve mahiyeti pek anlaşılamayan güç unsurlarından olan medya, FETÖ tarafından 15 Temmuz darbe girişimine zemin hazırlanmasında yıllarca önemli ve etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Manipülasyon haberlerle toplumsal algı yönetilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin en saygın kurumları tuzak ve kumpaslarla tasfiye edilmeye çalışılmıştır. FETÖ tarafından Türk Silahlı Kuvvetleri personeli üzerinde casus ve darbeci gibi ithamlarla psikolojik baskı oluşturulurken, orduya kendi militanlarını yerleştirme imkânı yakalanmıştır. Türkiye Devleti yöneticilerinin hain oldukları algısını oluşturmak için gizli toplantıları dinleyip deşifre etmek, MİT tırları komplosuyla tüm dünyada Türkiye'yi terörizm destekçisi gibi göstermek, yargı ve emniyetteki üyelerince yasa dışı eylemlerde bulunmak ve meşru hükümeti yıkmaya kalkışmak gibi faaliyetleri sıralandığında, FETÖ'nün hainliği ve alçaklığı daha net anlaşılmaktadır (Ölçekçi, 2018: 451).

Kendisini ilk zamanlar bir hizmet hareketi olarak yansıtan Gülen cemaati, önce yavaş yavaş paralel bir devlet yapılanmasına bürünmüş daha sonra da 2010'lı yılların başından itibaren terör örgütüne dönüşmüştür. 15 Temmuz'daki kalkışmanın neredeyse yarım asırlık bir hazırlanma süreci bulunmaktadır. Bu süreç içinde örgüt mensupları devletin siyasi, askerî ve yargı gibi önemli kurumlarında kadrolaşmışlardır. Bunların dışında eğitim alanında da oldukça fazla kadrolaşmış oldukları bilinmektedir (Ateş ve Akpınar, 2017: 1).

15 Temmuz kanlı kalkışması, 2012 MİT operasyonu, 2013 Gezi Parkı eylemleri ve 17/25 Aralık sözde yolsuzluk operasyonlarının devamı olarak teşkil etti. FETÖ, emniyet ve yargıdaki kripto elemanlarıyla giriştiği operasyonlardan arzuladığı sonucu alamayınca, askeriye içindeki gizli gücünü harekete geçirmeye karar vermişti (Yayla, 2016: 24).

FETÖ'nün yurtiçi ve yurtdışı hem ekonomik hem de siyasi bağlantıları birçok işadammının FETÖ'ye iştirakini sağlamıştır. Bu bağlantılar sayesinde de ekonomik getirilerden oldukça fazla yararlandıkları bilinmektedir. Yaklaşık kırk yıldır aktif olarak çalışan geniş ölçekli bir örgütün sadece uhrevî bir amaç doğrultusunda yüzbinlerce insanı koordineli bir şekilde vatan hainliği boyutunda eylemlerde bulunmaya sevk edebilmesi pek mümkün görünmemektedir (Kalkan, 2016: 60).

Tüm bu Türkiye Cumhuriyeti'ni ele geçirme ve dünyevî hırsların ve çabaların sonucunda, 15 Temmuz 2016 Cuma gecesi darbe girişimlerinin sonucusu ve en kanlısı gerçekleşti. FETÖ, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı öldürmek ve darbecilere karşı direnebilecek tüm güçleri etkisiz hale getirmek istedi. Cumhurbaşkanımızın direnmesi ve halkını da direnmeye davet etmesi sayesinde bu darbe girişimi başarısız oldu. Sözde demokrasi beşiği Batılı ülkeler, darbe girişimine karşı seçilmiş hükümete gereken desteği vermediler. Türkiye içinde de kimi çevreler bu kalkışmaya yönelik açık ve kuvvetli bir şekilde karşı çıkmadılar. Darbe girişiminin özellikle askeriye içinden tam destek bulmaması ve halkın bu girişime karşı kahramanca bir direniş sergilemesi, Türkiye'nin "gerçek" demokrasiye olan inancını ve bağlılığını göstermektedir. Bu tecrübe, demokrasi kültürünü daha da güçlendirecek ve bundan sonra benzer teşebbüslere kalkışmayı zorlaştıracaktır (Yayla, 2016: 5).

2.2.3. Türkiye'de Etnik ve Bölücü Terörizm

Etnik terörizm, bir ülke içerisindeki etnik grubun kendi ülkü ve ideolojilerini yüceltme adına kasıtlı olarak yaptıkları şiddet hareketleri olarak tanımlanabilir. Bu tür şiddet, genellikle ya ayrı bir devletin kurulmasına ya da bu etnik grubun diğer gruplardan farklı bir statüye kavuşmaları amacıyla yapılmaktadır (Byman, 1998: 151). Etnik terörizm ideolojik, dinsel ya da ekonomik nedene dayanan terörizmden farklıdır ve ırkçılığa yakındır. Etnik terörizmde örgüt mensupları, temsil ettiklerine inandıkları etnik grubun siyasal amaçlarına hizmet için eylem yapmaktadırlar (Tacar, 1999: 190-191).

Bir ülke içerisinde yaşayan vatandaşların bir kesiminin etnik veya dini farklılıklarına göre diğerlerinden ayrı ve üstün olduğu görüşüyle ortaya çıkıp, mevcut ülke topraklarının belirli bir kısmında hak iddia ederek; bu taleplerinin yerine getirilmesi amacıyla terör ve şiddet eylemlerinde bulunulmasına ise bölücü terörizm denilmektedir (Karakoç ve Keskin, 2002: 474).

Bölücü terör örgütleri, insanlar arasında düşmanlık yaymak için kendi yandaşlarını buldukları ülkedeki diğer bireylerden farklı bir kimlik ve statüde tanımlarlar. Bu tanımlama, kültürel farklılığın, düşmanlığın ve sonuçta terörizmin doğmasına neden olmaktadır (Acar, 2012: 123).

Etnik ve bölücü temelli terörizmin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte büyük-küçük birçok devlet önemli ölçüde etkilenmiştir. Türkiye ise bu olumsuz süreçten en çok etkilenenlerden biri olmuştur. Bu durumun en belirgin örneği ASALA ve PKK gibi terör örgütlerinin ortaya çıkarak hem yurtiçinde hem de yurtdışında Türkiye aleyhinde terör eylemleri gerçekleştirmeleridir (Baharçiçek, 2000: 14-15).

2.2.3.1. ASALA Terör Örgütü

ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) terör örgütü, Türk hükümetine baskı yaparak, iddia edilen sözde soykırımın sorumluluğunu kamuoyuna açıklamak ve Türkiye'yi özür diletmeye zorlamak amacıyla 1975 yılında kurulmuştur. Örgüt, Türkiye'nin tazminat ödemesi ve Ermenistan'a toprak verilmesi taleplerinde bulunmuştur. ASALA'nın stratejisi, Türk diplomat ve personelini çoğunlukla Avrupa ve Orta Doğu'da öldürmek üzerinedir. Suriye hükümetinin, kendi çıkarları açısından ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün bozulması için ASALA'ya çeşitli yardımlar sağladığı bilinmektedir (Combs ve Slann, 2007: 22).

İlk yıllarda ASALA sınırlı sayıda eylem gerçekleştirdi. Bu saldırıların çoğu Beyrut'ta gerçekleşti, ancak Paris, Brüksel, Cenevre, Atina ve Los Angeles'ta da Türk aleyhtarı saldırıları oldu. Mayıs 1977'de İstanbul'da iki patlama yaşandı ve Ocak 1978'de İzmir'deki rafinerilere saldırıldı. 1979 yılı, ASALA için bir dönüm noktasıydı. 1978'den önceki her yıl az sayıda eylem gerçekleştirmiş olmasına karşılık, 1979'da 13, 1980'de 34, 1981'de 49 ve 1982'de 24 terör eylemi gerçekleştirmişti (Kurz ve Merari, 1985: 23-25).

ASALA teröristleri, Ağustos 1982'de Ankara Esenboğa Havalimanı'na makineli tüfeklerle saldırılar düzenlediler ve bu saldırılarda çok sayıda insan hayatını kaybetti. 16 Haziran 1983'te ise iki terörist İstanbul'da kalabalık bir pazara saldırdı ve yine bu saldırıda iki kişi öldü ve yirmi üç kişi yaralandı. 14 Temmuz 1983'te Ermeni teröristler Brüksel'deki bir Türk diplomat olan Dursun Aksoy'a suikast düzenleyerek öldürdüler. Ertesi gün Paris'in Orly Havaalanı'nda bir bavulun içinde bomba patladı. ASALA, üç Türk ve dört Fransız'ı öldüren ve birçoğu ağır yaralı altmış kişinin bulunduğu bu terörist saldırıyı derhal üstlendi (Wilkinson, 1983: 347).

1975 - 1985 yılları arasında 30 kadar Türk diplomat ve aileleri, ASALA tarafından gerçekleştirilen terör saldırılarına maruz kaldı. Ermeni vahşetinin gerçek yüzü dünya kamuoyunda da kalıcı bir iz bıraktı (Kurz ve Merari, 1985: 3).

2.2.3.2. PKK Terör Örgütü

PKK (Partiya Karkerên Kurdistan - Kürdistan İşçi Partisi), ağırlıkla Türkiye Kürtlerinden oluşan Marksist-Leninist bir terör örgütüdür. Avrupalıları, Türkleri, rakip Kürtleri ve Türk hükümetinin destekçilerini hedef alan bu örgüt, Türkiye ve Avrupa'da faaliyet göstermektedir. Aydınlik Yol gibi acımasız Maoizm tarzını benimsemekte ve kendi yollarını takip etmeyen tüm köyleri yakıp yıkmaya çalışmaktadırlar. PKK, devrimci bir Marksist grup olarak başlamış olmasına rağmen, 1990'dan beri milliyetçilik dilini kullanmaktadır. 1995'ten itibaren de etnik milliyetçilikle birlikte aynı zamanda dini argümanları da kullanması örgütü daha da şaşırtıcı yapmaktadır (White, 2003: 191).

1970'li yıllarda Kürtçülük konusunda meydana gelen hareketlenmeler sol görüşlü öğrenciler üzerinde etkili olmuş ve bu öğrenciler genellikle çeşitli derneklerin çatısı altına girmeye başlamışlardır. Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği (ADYÖD), Abdullah Öcalan'ın da yer aldığı bu derneklerden biridir. Bu dernek, kısa bir zaman sonra PKK terör örgütünün kurucusu olacak Abdullah Öcalan'ın çevresindekileri artırmasına ve yeni ilişkiler geliştirmesine olanak sağlamıştır (Özcan, 1999: 32).

30 Temmuz 1979'da PKK, milletvekili ve aynı zamanda Bucak aşiretinin de lideri M. Celal Bucak'a suikast girişiminde bulunarak kuruluşunu duyurmuş oldu. Bu hedefin seçilmesinin nedeni, hem bölge halkına gücünü göstermek hem de devletle işbirliği yapmanın cezasını göstermekti (Marcus, 2009: 69).

Türkiye, 1980'li yıllarda sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan önemli sorunlarla karşı karşıyaydı. Terör örgütü lideri Öcalan, Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun bir askerî müdahale ile sonuçlanacağını düşünerek örgüt yöneticilerini yurtdışına çıkarttırmıştı. Örgüt yöneticilerinin birçoğu Suriye'ye geçerek askerî müdahale sonrasında yaşayacakları olası baskıdan kurtulmuşlardı (İmset, 1993: 84).

Eylül 1980’de PKK liderleri, eğitimlerini Lübnan’da bulunan Bekaa Vadisi’ne taşıyarak hazırlıklarını daha da geliştirdiler. Orada eğitim görürlerken, dünyanın en etkin teröristlerinden birkaçıyla tanıştılar ve 1982’den sonra, Suriye kampında çeşitli müttefikler buldular. Sonraki iki yıl boyunca örgüt iç liderliğini en üst düzeyde eğitti. 1984 yılı geldiğinde, PKK artık bir terörizm kampanyası başlatıp sürdürmeye hazırды (White, 2003: 191).

1984 yılından sonra bir süre kanlı eylemlerine ara veren PKK terör örgütü, 1987’den sonra vahşi katliamlarına yeniden başladı. Aralık 1990’da örgüt, propaganda faaliyetlerine ve siyasi çalışmalara ağırlık verilmesi kararı aldı. Bunun neticesinde, 1991 genel seçimlerinde PKK’nın destek verdiği birçok kişi, Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) listelerinden milletvekili seçilip parlamentoya girdiler. Örgüt, 1993 yılı başlarında aldığı tek taraflı sözde ateşkes kararıyla toparlanarak yeniden yapılanmayı planladı. 24 Mayıs 1993’te 33 askerimiz PKK teröristlerince şehit edildi. 1996 - 1997 yıllarında genişleme politikasına uygun olarak, PKK’nın Karadeniz ve Antalya bölgelerindeki eylemlerinde artışlar görüldü. Bu eylemleri gerçekleştiren teröristlerin “komşu” Yunanistan’da eğitim aldıkları ortaya çıktı (Manaz, 2005: 27-28).

Öcalan, Şubat 1999’da Türk güvenlik güçlerince bir operasyonla Kenya’da ele geçirildi (Radu, 2001: 47). Daha sonra PKK’nın Merkez Komitesi, Osman Öcalan, Cemil Bayık ve Murat Karayılan’dan oluşan yeni bir iktidar kurulunu hızla görevlendirdi (White, 2015: 36).

9 Mayıs 2003 tarihinde PKK, “Meşru Savunma Savaşı” ilan etti ve bu kapsamda yeni stratejisini ortaya koydu. Bu stratejinin ana ögesi, Öcalan’ın serbest bırakılması için siyasi ayaklanmaların kesintisiz bir şekilde devam ederken, eylemsel açıdan da sert direnç gösterilmesiydi. Bu strateji kapsamında fedai eylemlerin yapılması ve özel kuvvetler oluşturularak Türk güvenlik güçlerine karşı misilleme eylemlerinin gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı (Demirel, 2005: 330-331).

Öcalan’ın mahkûmiyetinin kesinleşmesinden sonra birkaç sene şiddetin azalmasının ardından PKK, 2004 yılında terör eylemlerini yeniden hızlandırdı ve bu nedenle en az 500 kişi yaşamını yitirdi. ABD’nin Irak’a müdahalesinin akabinde PKK, Türkiye’nin güneydoğu sınırlarının hemen ötesindeki Kandil Dağları civarında yeni

kamplar açmak ve bu bölgeden Türkiye'ye saldırılar başlatmak için bölgedeki kargaşadan yararlandı (Roth ve Sever, 2007: 912).

PKK'nın hain saldırıları 2007 - 2009 yılları arasında da durmamıştı. Örgütün düzenlediği saldırılar sonucunda TSK mensupları ve köy korucuları dâhil, 2007 yılında 144 kişi şehit olmuş, 145 kişi yaralanmış, 2008 yılında 172 kişi şehit olmuş, 155 kişi yaralanmış ve 2009 yılında ise 66 kişi şehit olmuş, 55 kişi de yaralanmıştı (BÜSAM, 2010: 3).

Terörizm sorununu daha fazla sosyal ve siyasal araçlarla aşmayı düşünen Türk Hükümeti tarafından 2009'dan itibaren "Kürt açılımı", "demokratik çözüm süreci" ve "milli birlik projesi" gibi isimlerle anılan ve Kürt kimliği etrafında biçimlenen sosyal, siyasal, kültürel ve dilsel hakların artırılması yönünde gelişen bir süreç başlatılmıştı (Arakon 2010: 186-187).

2009 yılında başlayan ve 2015 yılındaki genel seçimlerin sonrasına kadar devam eden açılım süreci, geçen 6 yıl içinde ciddi sorunlarla dönem dönem kesintiye uğradı. 2015 genel seçimleri akabinde eylemlerini artıran PKK, yeni bir strateji hamlesi geliştirerek çatışmaları kırsaldan şehirlere taşımak amacıyla yerleşim merkezlerinde hendekler kazdı. PKK'nın bu stratejisinden oldukça rahatsız olan ve zarar gören bölge halkının çoğunluğu bu süreçte devletten yana tavır gösterdi (Güllüpunar ve Fidan, 2017: 728).

PKK aynı zamanda terörizmin aşağılayıcı doğasını temsil etmektedir. PKK gibi bir grup terörizmi benimserse, tüm hareketin sorgulanması son derece doğaldır. Nitekim Kürtler uzun zamandır komşularının ellerinde acı çekmektedirler. İranlılar onları katletti ve yerlerinden etti, Saddam Hüseyin ise tüm Kürt köylerini yok etmek için roket ve zehirli gaz kullandı. PKK'nın etkin olduğu Türkiye'de ise böyle açık ve toplu bir kıyım hiçbir zaman gerçekleşmedi. Kürt milliyetçiliğini ifade etmek terörist bir eylem değildir ancak PKK, bunun arkasına saklanan kanlı bir terör örgütüdür (White, 2003: 192).

PKK, sadece güvenlik güçlerini değil kadınlar, çocuklar ve bebekler de dâhil olmak üzere kendilerine destek vermeyen Türk veya Kürt herkesi hedef alarak katletmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin asker ve polisine saldıramadıkları zamanlarda öncelikli hedef olarak doğu ve güneydoğu bölgesindeki köy korucuları ve ailelerini seçmektedir (Criss, 1995: 19).

PKK terör örgütü, eylemlerine başladığı zamanlardan bu yana yaklaşık 40 bin insanın hayatına mal olmuştur (Başbüyük, 2018: 56). Bu örgüt, yaşanan onca insan kaybının ve terör eylemlerinde üyelerini kurban veren ailelerin yaşadıkları travmaların yanında, yüz milyarlarca dolarla ifade edilen ekonomik kaybın da sebebi olmuştur (Bilgiç, 2014: 86).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN TEORİK İNCELENMESİ VE LİTERATÜRÜ

Terörizm, bir toplumun sosyal ve toplumsal omurgasını meydana getiren aile, din, ekonomi, eğitim, siyaset ve kültür gibi kurumları çeşitli saldırılarla yıpratmaya çalışmaktadır. Terörizmin bu kurumlara yönelik saldırıları sonucu, ülkelerde sebep oldukları ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle amaçlarına ulaşabildikleri görülmektedir (Seviş, 1999: 4). Bir ülkedeki ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımlarındaki düşüş de bu ekonomik sorunların en önemlilerindedir.

Bu bölümde, ilk olarak terörizm ile genel ekonomi ilişkisi hakkında teorik bilgiler verilmektedir. Daha sonra terörizm ile en önemli makroekonomik göstergelerden olan ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye yönelik literatür incelenmektedir.

3.1. TERÖRİZM İLE GENEL EKONOMİ İLİŞKİSİ

Terörizm, genellikle modern yaşamın dengesini bozmakta ve ekonomik performansa ciddi zararlar vermektedir. Terörizmin hedeflerinden olan ekonomi, hükümetlerin başarısının ölçümündeki en önemli göstergelerin başında gelmektedir. Çoğu zaman bir ülkedeki ekonomik yapının sorunsuz işlemesi bile, bir hükümetin iktidarını devam ettirmesine tek başına yeterli olabilmektedir (Açıkalin, 2010: 1).

Genel olarak ekonomik maliyetleri tam olarak ortaya konamayan terörizmin olumsuz etkileri sosyal ve ekonomik alanlar başta olmak üzere, hemen hemen her alanda hissedilmektedir. Terörizm, son yıllarda küresel bir nitelik kazanmasından dolayı sadece muhatap aldığı ülkenin değil, diğer ülkelerin de ekonomik yapılarını ve yönetimlerini istikrarsızlaştırarak bozan, sosyal ve kültürel yaşamlarını doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkileyen ciddi bir tehdittir (Sezgin, 2003: 3).

Terörizm dolayısıyla ülkelerde meydana gelen zayıf ekonomik yapılar, toplumların ve hükümetlerin manipüle edilmelerini kolaylaştırırken, ülkelerde anarşi ve kargaşanın hâkim olmasına sebep olabilmektedir. Terörizm ve ekonomi arasında direkt

ve dolaylı ilişkilerin varlığı açıktır. Hatta bu ilişkilerin yönü çift taraflı dahi olabilir. Terörizmin mi güçsüz ekonomiye neden olduğu, yoksa güçsüz ekonominin mi terörizme neden olduğu sorusunun cevabı zor olmakla birlikte, bu iki tarafın da birbirini etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla terörizmle mücadelede strateji belirlenirken, buna ekonomi de dâhil edilmelidir. Terörizm, nüfuz ettiği kesimlerdeki ekonomileri etkileyerek, üretim faktörleri bakımından da olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir. Diğer taraftan terörizm nedeniyle yaşanan belirsizliklerden ötürü, ekonomik karar birimleri tarafından tasarruf, tüketim, üretim ve yatırım gibi kararlar alınırken, negatif dışsallıkların oluştuğu görülmektedir (Başbüyük ve diğ., 2011: 33; Aktaran: Altay ve diğ., 2013: 269-270).

Terörizm, gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikleri de çok etkin bir biçimde kullanır. Özellikle kırsal bölgelerdeki ve şehrin varoş yerlerindeki gençleri, politik sistemdeki bozuklukları ön plana çıkararak kendi yoluna çekmeye çalışır. Bu gençlerin terörizm içerisinde yer almalarının gerçek nedeni, birtakım ideolojilere olan bağlılıkları değil, içerisinde buldukları ekonomik ve sosyal zorluklardır (Denker, 1997: 11).

Terörizm, tek başına ekonomik sorunların nedeni olamaz. Yine de eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin temininde karşılaşılan olumsuzluklar, özellikle gelişmemiş ülkelerde terörizmin altyapısının oluşmasında etkili olabilir (Yörük, 2003: 64).

Ekonomik ve toplumsal yapılarıdaki yaşanan çöküntüler, terörizmin destekçi toplayabilmesi için uygun bir zemin oluşturmaktadır (Bölügiray, 1996: 118). Ayrıca üretim yönteminin değiştirilmesi ve ekonomideki yapısal değişimler, bu değişime karşı çıkan geleneksel yapıdaki küçük üreticiler ile daha büyük kaynak ve sermaye sahipleri arasında gerilime neden olabilmekte, bu durum kimi zaman çatışmaya ve ardından büyüyerek terörizme dönüşebilmektedir (Çınar, 1997: 256-257).

3.2. TERÖRİZM İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Terörizm, yıllarca bilim insanları arasında teorik ve deneye dayalı uygulamalar içeren akademik çalışmalarla tartışılan önemli bir konudur. Terörizm ve ekonomik büyüme arasındaki teoriye göre terörizm, ekonomik birimlerin davranışlarını değiştirebilecek güce sahiptir. Bu davranış değişikliği, terörizmle mücadele ile birlikte, yurtiçi yatırımların azalması, yabancı sermayenin piyasaya girmekten kaçınması,

sermaye stokunun erimesi, uluslararası ticaret hacminin daralması, hizmet gelirlerinin düşmesi, kamu harcamalarının askeri alanlara kaydırılarak verimli alanlarda kullanılamaması gibi durumlara neden olmakta ve dolayısıyla ekonomik büyüme olumsuz etkilenmektedir (Ağır ve Kar, 2010: 28). Terörizmin, politik istikrarsızlığın ve şiddetin ekonomik büyüme ile ilişkisine yönelik Venieris ve Gupta (1986), Barro (1991), Rodrik (1999) önemli çalışmalardandır. Terörizme bağlı olarak artan kamu harcamalarının, genellikle düşük ekonomik büyüme hızı ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir. Bu ilişkiyi McKenna (2005), ekonomik aktivitelerdeki bozulma ile açıklamaktadır.

Terörizm konusunda ilk başlarda genellikle savunma harcamaları değişken olarak kullanılmıştır. Bu kapsamdaki çalışmalarda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif ve negatif etkilediği ile birlikte, etkilemediği sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Terörizmin çeşitli türlerde doğrudan değişken olarak kullanıldığı çalışmalarda ise, genellikle terörizmin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede aşağıda terörizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair literatür sunulurken, öncelikle terörizm kapsamında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki çalışmalar, ardından da doğrudan terörizm ile ekonomik büyüme arasındaki çalışmalar özetlenecektir.

3.2.1. Terörizm ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiye Yönelik Literatür

Terörizm konusunda savaş ve barış ortamlarının ekonomik maliyetlerini tespit etmeye yönelik tartışmalar çok eski dönemlerden beri devam etmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ve II. Dünya Savaşı yıllarında barış, savaş ve ekonomik durum arasındaki etkileşimle ilgili yapılan çalışmalar oldukça dikkate değerdir (Ağır ve Kar, 2010: 14). Bu konuda Keynes (1920), Pigou (1940) ve Robbins (1947) gibi önde gelen iktisatçılar, bu dönemlerdeki ekonomik durumlara ilişkin kayda değer politikalar ileri sürmüşlerdir. Bu politikalar özetle, savaş ve barış dönemlerinde aşırı daralan ve genişleyen ekonomilere devletlerin gereken müdahaleleri yapmalarına ve gelişmekte olan ülkelerin (özellikle Orta Avrupa) borç yükünün hafifletilmesine yöneliktir.

Terörizm ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiye dair yapılan çalışmaları iki kısma ayırmak gerekirse; ilkini, Birinci Dünya Savaşı'ndan 11 Eylül olaylarına kadar ki yapılan çalışmalar, ikincisini ise bu tarihten sonra yapılan çalışmalar olarak ayırmak mümkündür. Bu ilk kısmın 1970'lere kadar ki sürecinde, terörizmin ekonomik sonuçlarına dair çok fazla önem atfedilmemekle birlikte, bu konudaki ilk analitik çalışma Landes tarafından 1978 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada Landes, En Küçük Kareler (EKK) yöntemini kullanarak, uçak kaçırma eylemlerine yönelik ABD yönetiminin caydırıcı faaliyetleri sonucunda, bu tür eylemlerin ciddi miktarda azaldığını çeşitli denklem ve uygulamalarla ortaya koymuştur (Blomberg ve diğ., 2004: 1008).

Bununla birlikte terörizmin ekonomik sonuçları, 11 Eylül olaylarına kadar çok fazla ilgi odağı olmuş değildir. Söz konusu saldırılardan itibaren, doğrudan doğruya terörizmin ekonomik sonuçlarına odaklanmış ikinci dalga çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Sandler, 2014: 257-58).

Bu konuya ilişkin analitik çalışmalarda ilk zamanlar değişken olarak savunma harcamaları daha çok tercih edilmiştir. Benoit (1978)'in çalışması konuyla ilgili önemli çalışmalardandır. Bu çalışmada, yüksek oranda savunma harcamasına sahip ülkelerin genellikle hızlı büyüme oranlarına sahip oldukları, az savunma harcamasına sahip ülkelerin ise daha az büyüme oranlarına sahip oldukları belirtilmektedir.

Deger ve Smith (1983)'e göre de askeri harcamalar modernizasyon etkisi ile büyüme üzerinde küçük oranda pozitif, tasarruflar yönü ile negatif etkiye sahiptir. Üç Aşamalı En Küçük Kareler (3AEKK) analizinin kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre tasarruflardaki negatif etki daha büyük olduğu için askeri harcamaların büyüme üzerindeki net etkisi negatiftir. Sezgin (2001)'in çalışmasında ise savunma-büyüme ilişkisi eşanlı model yöntemleri kullanılarak Deger tipi talep ve arz yönlü model ile analiz edilmiştir. Savunma harcamalarının büyüme üzerinde pozitif bir etkisine ulaşılmış, fakat tasarruf üzerinde önemli bir etkisi tespit edilememiştir.

Eckstein ve Tsiddon (2004), İsrail'de doğrudan terörizmi modelde bağımsız değişken olarak kullanmışlardır. 1980-2003 dönemi verileriyle yapılan bu çalışmada yazarlar, İntifada döneminde İsrail'in savunma harcamalarının GSMH'deki payının %9'dan %12'ye çıktığını, kişi başına düşen milli gelirden ise yıllık %3'lük bir düşüş meydana geldiği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca terörizmin doğrudan etkilerinin de

kullanıldığı bu çalışmada, terörizmin tüketim düzeyini, ekonomik büyümeyi, yatırım hacmini ve ihracat seviyesini olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir.

Yılancı ve Özcan (2010), 1950-2006 dönemini kapsayan çalışmalarında, Türkiye’de savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkiyi test etmek için Gregory-Hansen eşbütünleşme ve Zivot-Andrews birim kök testlerini kullanmışlardır. Edinilen bulgular neticesinde savunma harcamaları ile GSMH arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre ise GSMH’dan savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Başar ve Künü (2012), 1997-2004 dönemi için Türkiye’nin de yer aldığı 36 ülkenin savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi regresyon analizleriyle incelemişlerdir. Bulgular neticesinde savunma harcamaları arttıkça ekonomik büyümenin azaldığı gözlenmiştir.

Zhong vd. (2017), 1988-2012 yılları arasında ABD ile BRICS ülkeleri için askeri harcamalar ile büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizini kullanarak araştırmışlardır. Yazarlar çalışmalarında ABD’deki askeri harcamaların büyümeye neden olduğunu; Hindistan ve Brezilya ülkelerinde büyümeden askeri harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu, Güney Afrika ve Çin ülkelerinde ise bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Savunma harcamaları zamanla iktisat yazınında ayrı bir boyut kazanmıştır. Terörizm konusunda modeller oluşturulurken, terörizmin direkt etkileri veri olarak daha çok kullanılmaya başlamıştır. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, terörizm konusunda önceleri daha çok savunma harcamaları verileri kullanılırken, zamanla terör olayları, ölü ve yaralıların sayısı gibi terörizmin doğrudan etkilerinin daha çok tercih edilmeye başladığı görülmektedir.

Terörizmin ekonomiye doğrudan etkilerinin incelendiği önemli çalışmalardan olan Abadie ve Gardeazabal (2003), Bask Bölgesi’nde yaşanan iç çatışmanın ve terörizmin ekonomik etkilerini incelemiştir. 1970’li yıllarda siyasal terörizmin doğmasından önce Bask Bölgesi’nin belli başlı ekonomik özelliklerine benzeyen başka bölgelerin bileşiminden meydana gelen yapay-sentetik bir kontrol bölgesi

oluşturulmuştur. Terörizmin yaşanmadığı bir durumda olası Bask Bölgesi'nin ekonomik hali simülasyonla kurulmuştur. Çalışmanın bulgularına göre terörizmin varlığı, Bask Bölgesi'nde kişi başına düşen GSYH'nın yapay bölgeye göre yaklaşık olarak %10 daha düşük olmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte bu farkın terörizmin arttığı dönemlerde daha fazla genişlediği de belirtilmektedir.

Blomberg vd. (2004), 1968-2000 döneminde 177 ülkenin yer aldığı çalışmada, terör eylemlerinin sayısı modelde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Yapısal Vector Autoregressive (VAR) modelinin uygulandığı çalışmanın bulgularına göre, terörizmin yoğunlaşmasının büyüme üzerindeki etkisi negatiftir ve terörizm iktisadi alanı, kamu harcamaları ağırlıklı olarak yeniden şekillendirmektedir. Terörizmin büyüme üzerindeki negatif etkisinin, gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelerde daha şiddetli (istatistiki olarak daha anlamlı) olduğu gözlenmektedir.

Tavares (2004), çok ülkeli yatay kesit yöntemini kullanarak 1987-2001 döneminde gerçekleşen terör eylemlerinin ekonomik büyümeye olan etkilerini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın bulguları, terörizmin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği ve demokratikleşme düzeyi arttıkça terörizmin ekonomik maliyetlerinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Gupta vd. (2004), 66 ülkenin yer aldığı 1980-1999 dönemini kapsayan çalışmalarındaki ilk analizde terörizmin düşük büyüme ve yüksek enflasyona yol açmak suretiyle vergi gelirlerini bozduğu ve yatırım hacmini daralttığı sonucuna ulaşmışlardır. İkinci analizde ise çatışma ve terörizmin hükümet harcamalarının kompozisyonundaki değişiklikler yoluyla büyüme üzerinde önemli bir olumsuz etki oluşturduğu sonucuna varmışlardır.

Persitz (2007), 1980-2003 yılları arasında İsrail'de yaşanan çatışmaların İsrail ekonomisine olan etkilerini incelemiş ve 1994 yılından sonra çatışmaların olmaması halinde kişi başına düşen GSYH'nın %8.6 daha fazla olabilme ihtimalini ortaya koymuştur.

Araz Takay vd. (2009), Türkiye için terörizmin etkilerini üçer aylık veriler kullanarak 1987-2004 döneminde ampirik olarak incelemişler ve daralma-genişleme süreçlerinde, oluşturdukları terör indeksi değişkeninin çıktısı olumsuz etkilediğini ortaya koymuşlardır. Çalışmanın bulgularına göre terörizmin özellikle genişleme

süreçlerinde çıktığı daha fazla etkilediği belirtilmektedir. Bununla birlikte, daralma süreçlerinde reel gelirin terörizm üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu, genişleme süreçlerinde ise ekonomik performansın terörizm faaliyetlerini etkilemediği anlaşılmaktadır.

Gaibullov ve Sandler (2009), 42 ülkenin yer aldığı 1970-2004 dönemini kapsayan bir başka çalışmalarında, kişi başına düşen (milyon) her ek terör eyleminin, kişi başına düşen GSYH artışını %1.5 oranında azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, terörizmin büyümeyi sınırlandırıcı etkisi, yurtdışı yatırımların azalması ve kamu harcamalarının genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise, terörizmin ekonomik büyümeyi kısıtlayıcı bu etkisinin, gelişmiş ülkelerde daha hızlı giderilebildiğidir.

Öcal ve Yıldırım (2010), 1987-2001 dönemine ait Türkiye'nin şehirler bazında verilerini kullanarak terörizmin ekonomik büyümeye olan etkilerini coğrafi ağırlıklı regresyon yöntemiyle analiz etmiştir. Analizin sonuçlarına göre terörizm ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu olumsuz etki daha belirgindir.

Gries vd. (2011), 1950-2004 yıllarını kapsayan çalışmada, aralarında Almanya, Fransa, İngiltere gibi büyük ve İspanya, İtalya, Portekiz ile Yunanistan gibi daha orta büyüklükte yedi Avrupa ülkesine ait verileri kullanmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, ilgili ülkelerdeki (özellikle Almanya, İspanya ve Portekiz) elde edilen ekonomik büyümedeki başarı, yüksek fırsat maliyetleri sebebiyle terörizmin ortaya çıkmasını engellemektedir.

Gaibullov ve Sandler (2011) ise terörizmin meydana getirdiği etkiyi ulusal ve uluslararası ayırımına tabi tutarak ölçmektedir. 1970-2007 yıllarını kapsayan bu çalışmada panel veri analizi 51 Afrika ülkesi için uygulanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre uluslararası terörizm büyüme üzerinde negatif etkiye sahipken, ulusal terörizmin reel kişi başına gelir üzerindeki etkisi oldukça sınırlıdır.

Blomberg vd. (2011), 1968-2004 yılları arasında 46 ülke üzerinde yaptıkları bu çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi'nin (GMM) kullanıldığı çalışmada şu bulgulara ulaşılmıştır: Sahra-altı Afrika'nın dünyanın diğer bölgelerine nispeten daha az terör eylemlerine maruz kalmasına karşın, terörizmin

bu bölgede büyüme üzerindeki açık etkisi daha güçlüdür. Bir başka deyişle, bu bölgede yer alan petrole bağımlı ülkelerin terörizme karşı dayanma gücü daha zayıftır. Bununla beraber 1994-1995'lerden itibaren ekonomik ve politik alanda meydana gelen bazı gelişmelerin (büyüme ve ihracatın etkinliklerinin artması, demokratikleşme sürecinin toparlanması vb.) bir yansıması olarak, bu dayanma gücünün arttığı gözlenmektedir.

Meierrieks ve Gries (2012), 1970-2007 dönemini kapsayan 18 Latin Amerika ülkesinin verilerini kullanarak terörizmin ekonomik büyümeye olan etkisini ölçmek amacıyla panel nedensellik analizi uygulamıştır. Kişi başına hâsılanın ve terör saldırıları sonucu yaşamını yitirenlerinin sayılarının kullanıldığı bu çalışmada, terörizm ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Shahbaz (2013) tarafından ülke özelinde terörizm ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bir diğer çalışmada, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) ile Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) Dayalı Granger Nedensellik Testi Pakistan özelinde uygulanmıştır. Oluşturulan iki değişkenli model büyüme, enflasyon ve terörizm arasındaki eşbütünleşme ilişkisini tespit etmektedir. Modelde ayrıca, kısa dönemde terörizmden büyümeye tek yönlü bir nedensellik bulunurken, uzun dönemde de büyümenin terörizm düzeyini belirleyen faktörlerden biri olduğu sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak, enflasyonun terörizmi tetiklediği ve sürdürülebilir düşük enflasyon ortamının, terörizmi azaltmasının mümkün olabileceği belirtilmiştir.

Meierrieks ve Gries (2013), panel veri analiziyle terörizm ile ekonomik büyüme performansı arasındaki ilişkiyi, Soğuk Savaş dönemi ve sonrası zaman boyutunda incelemiştir. 160 ülkenin 1970-2007 yılları arasındaki verilerinin yer aldığı bu çalışmada, Soğuk Savaş döneminde nedensellik ilişkisinin yönünün ekonomik büyümeden terörizme doğru olduğu, Soğuk Savaş döneminden sonra ise bu ilişkinin yönünün tersine döndüğü tespit edilmiştir.

Shahbaz vd. (2013), terörizmin büyümeyi kısıtlayıp kısıtlamadığını birçok değişkenin yer aldığı bir model temelinde tartışmaktadır. Bu çalışmada ekonomik büyüme açıklanan değişken olarak yer alırken, sermaye stoku, dışa açıklık oranı ve terörizm açıklayıcı değişkenler olarak yer almıştır. Bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı ARDL sınır testi ile ölçülmüştür. Büyümeden terörizme doğru yürüyen tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı ise Granger analizi ile tespit

edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre terörizm, sermaye stokuna zarar vererek ekonomik büyümenin yapısını bozmakta ve dolayısıyla yatırım iklimi de olumsuz etkilenmektedir.

Akıncı vd. (2014), 30 azgelişmiş, 77 gelişmekte olan ve 45 gelişmiş olmak üzere toplamda 152 ülkeye ait 2002-2011 verilerini kullanarak terörizm dolayısıyla harekete geçen enflasyonist baskıların hâsıla üzerindeki etkilerini göstermek amacıyla iki aşamalı En Küçük Kareler (2AEKK) analizi uygulamıştır. Çalışmanın bulguları nihayetinde, üç gelişmişlik düzeyindeki grupta da terörizmin enflasyon seviyesini artırarak büyüme sürecini kesintiye uğrattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu etki, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nispeten daha güçlüdür.

Mehmood (2014), 1973-2010 yılları arasında Pakistan örneklemini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre Pakistan'da terörizmin varlığı, ülkenin her yıl reel kişi başına GSYH büyümesinin %1'i kadar bir maliyete sebep olmaktadır.

Choi (2015), 127 ülkeye ait 1970-2007 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizini kullandığı çalışmada, önceden yapılan çalışmalara şu ana eleştiriyi yapmaktadır: Terörizm ile genel ekonominin büyüme oranlarındaki değişim arasında nedensellik ilişkisi ortaya koymak çok da anlamlı olmayabilmektedir. Çünkü terörizmin neden olabileceği ekonomik büyüme performansı üzerindeki etki, sektörden sektöre farklılık gösterebilmektedir. Choi, bu eleştiriden hareketle büyümeyi temsilen tarım ile endüstri sektöründe gerçekleşen artış oranlarını almıştır. Çalışma bulgularına göre tarımsal üretimde yaşanan yüksek büyüme hızı ile terörizm arasında önemli bir etkileşim tespit edilememiştir. Buna karşın endüstriyel alanda yaşanan yüksek büyüme hızının terörizmi azaltıcı bir etkisi tespit edilebilmiştir.

Younas (2015), küreselleşme sürecinde 120 gelişen ekonominin 1976-2008 yıllarına ait verileri kapsamında dinamik panel veri analizi yöntemiyle terörizmin büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ortaya çıkan sonuçlar ise şunlardır: Hem ulusal hem de uluslararası alanda meydana gelen terörizmin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görülmektedir. Uluslararası terörizmin büyüme üzerindeki olumsuz etkisi, ulusal kaynaklı terörizmin etkisinden çok daha fazladır.

Aiyedogbon vd. (2016) 1980-2014 yılları arasında Nijerya için yaptıkları çalışmada, terörizmle mücadele için yapılan hükümet harcaması nedeniyle ilk etapta

ekonomik büyümenin olumlu etkilendiği, ancak sonrasında ise terörizm dolayısıyla firmaların ülkeyi terketmelerinden ötürü ekonomik büyümenin olumsuz etkilendiği bulgusuna ulaşmışlardır.

Bilgel ve Karahasan (2017), panel veri analiziyle 1975-2001 yıllarını kapsayan çalışmalarında, büyümenin göstergesi olarak kişi başına hâsıla değerlerini, terörizmin göstergesi olarak da hayatını kaybedenlerin sayılarını almışlardır. Çalışmada yapay bir Doğu ve Güneydoğu kontrol bölgesi kurgulanarak mevcut durum ile karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre 1985'lerden itibaren hemen hemen her yıl, kurgulanmış kontrol bölgesindeki kişi başına hâsıla, mevcut bölgeye göre yaklaşık % 6.6 puan daha fazladır.

Ilyas vd. (2017) 1970-2013 yılları arasında 22 Afrika ülkesi için ekonomik büyümeyi kısıtlayan ögeler olarak terörizm ile yoksulluğu incelemişlerdir. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ve Havuzlanmış Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (POLS)'nin kullanıldığı bu çalışmada, uzun dönemde terörizmin ve yoksulluğun ilgili ülkelerin makroekonomik performanslarını olumsuz etkilediklerini tespit etmişlerdir.

Ampirik literatürde terörizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik hem tek ülke hem de birden çok ülke üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Terörizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların genelinde bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında ters yönlü bir etkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede aşağıdaki Tablo 3.1'de terörizm ile ekonomik büyüme ilişkisinin tek ülke özelinde incelendiği ampirik literatür özet tablosu sunulmaktadır. Bu tablonun ilk dört satırında terörizm değişkeni olarak savunma harcamalarının kullanıldığı çalışmalar, geri kalan kısmında ise doğrudan terörizm değişkeninin kullanıldığı çalışmalar kronolojik olarak yer almaktadır.

Tablo 3.1 incelendiğinde, terörizm değişkeni olarak savunma harcamalarının kullanıldığı çalışmalarda terörizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif, negatif ve yansız ilişkiler olduğu görülürken, terörizm değişkeni olarak terörizmin doğrudan etkilerinin kullanıldığı çalışmalarda ise genellikle terörizmin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği görülmektedir.

Tablo 3.1. Terörizm ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Ampirik Literatür Özeti (Tek Ülkeli)

Araştırmacı(lar) Çalışma Yılı	Çalışmanın Dönemi	Yöntem	Sonuç
Landes, William M. (1978)	1961 – 1976	Zaman Serisi Analizi (EKK, Cochrane-Orcutt (CORC))	Bu çalışmada ABD yönetiminin uçak kaçırma eylemlerine karşı yaptığı girişimlerin etkileri tahmin edilmeye çalışılmıştır. İlgili dönemde ABD'deki uçak kaçırmalarında önemli azalışlar yaşandığı tespit edilmiştir.
Sezgin, S. (2001)	1956 – 1994	Zaman Serisi Analizi (EKK, 2AEKK ve 3AEKK)	İlgili çalışmada savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisine ulaşılmış, fakat tasarruf üzerindeki önemli bir etkisi tespit edilememiştir. Ayrıca savunma harcamaları ve ticaret dengesi arasında ilişki bulunamamıştır.
Eckstein, Z. & Tsiddon, D. (2004)	1980 – 2003	Zaman Serisi Analizi (EKK)	Çalışmaya göre ilgili dönemde yıllık büyüme oranlarından %3'lük bir düşüş görülmüştür. Ayrıca terörizm tüketimi, yatırımı ve ihracatı negatif etkilemiştir.
Yılcıncı, V. & Özcan, B. (2010)	1950 – 2006	Zaman Serisi Analizi (Eşbütünleşme ve Nedensellik)	Çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan testler uygulanmıştır. Bulgulara göre GSMH ile savunma harcamaları arasında uzun bir dönemli ilişki yoktur.
Abadie, A. & Gardeazabal, J. (2003)	1955 – 2000	Zaman Serisi Analizi (Fama-French Üçlü Faktör Modeli)	Çalışmada ETA örgütünün eylemleri esas alınarak, yapay bir bölge oluşturulmuştur. Terörizmin varlığı, Bask Bölgesi'nde büyümenin %10 daha az olmasına neden olmuştur.
Persitz, D. (2007)	1980 – 2003	Zaman Serisi Analizi (Karşı-Olgusal Etki Analizi)	Analiz sonucuna göre İsrail'de kişi başına düşen GSYH'nın, çatışmaların yaşanmaması durumunda, mevcut duruma göre %8.6 daha fazla olabilme ihtimali bulunmaktadır.
Araz Takay, B. vd. (2009)	1987 – 2004	Zaman Serisi Analizi (Yapısal VAR Analizi)	Çalışmanın bulgularına göre terörizmin çıktı üzerindeki negatif etkisi genişleme dönemlerinde daha fazladır. Ekonomik performans ise terörizmi etkilememektedir.
Öcal, N. & Yıldırım, J. (2010)	1987 – 2001	Zaman Serisi Analizi (Coğrafi Ağırlıklı Regresyon)	Analiz bulgularına göre terörist faaliyetler büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. En çok G. Anadolu bölgesi etkilenmektedir.

Tablo 3.1. (Devamı)

Gries, T. vd. (2011)	1950 – 2004	Zaman Serisi Analizi (Durağanlık ve EKK)	Çalışma bulgularına göre, analizde yer alan ülkelerdeki ekonomik başarılar, terörizmin ilgili ülkelerde ortaya çıkmasını engellemektedir.
Shahbaz, M. (2013)	1970 – 2010	Zaman Serisi Analizi (ARDL ve VECM Nedensellik)	Analiz bulgularına göre büyüme, enflasyon ve terörizm arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Ayrıca kısa dönemde terörizmden büyümeye doğru bir nedensellik mevcuttur.
Shahbaz, M. vd. (2013)	1973 – 2010	Zaman Serisi Analizi (ARDL ve VECM Nedensellik)	Çalışmada ARDL sınır testi analizi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Granger analizi ise büyümeden teröre doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmektedir.
Aiyedogbon, J.O. vd. (2016)	1980 – 2014	Zaman Serisi Analizi (Durağanlık ve Regresyon)	Analiz sonucuna göre, terörle mücadele kapsamında yapılan hükümet harcamaları ilk etapta büyümeyi pozitif etkilerken, sonrasında negatife dönüşmektedir.

Aşağıdaki Tablo 3.2’de terörizm ile ekonomik büyüme ilişkisine yönelik analizlerde birden çok ülkenin ele alındığı ampirik literatür özet tablosu sunulmaktadır. Yine bu tablonun ilk dört satırında terörizm değişkeni olarak savunma harcamalarının kullanıldığı çalışmalar, geri kalan kısmında ise doğrudan terörizm değişkeninin kullanıldığı çalışmalar kronolojik olarak yer almaktadır.

Tablo 3.2 incelendiğinde, terörizm değişkeni olarak savunma harcamalarının kullanıldığı çalışmalarda terörizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve negatif yönlü ilişkiler görülürken, terörizm değişkeni olarak terörizmin doğrudan etkilerinin kullanıldığı çalışmalarda ise genellikle terörizmin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği görülmektedir.

Tablo 3.2. Terörizm ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Ampirik Literatür Özeti (Çok Ülkelî)

Araştırmacı(lar) Çalışma Yılı	Çalışmanın Dönemi	Yöntem	Sonuç
Benoit, Emile (1978)	1950 – 1965	Panel Veri Analizi (Sperman Sıra Korelasyonu)	Çalışmaya göre askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.
Deger, S. & Smith, R. (1983)	1965 – 1973	Panel Veri Analizi (3AEKK)	Çalışmaya göre askeri harcamaların büyüme üzerinde modernizasyon etkisi ile pozitif, dışlama etkisi yönü ile negatif etkisi bulunmaktadır. Dışlama yönündeki negatif etki daha fazla olduğundan net etki negatiftir.
Başar, S. & Künü, S. (2012)	1997 – 2004	Panel Veri Analizi (Sabit ve Tesadüfi Etkili Regresyon Analizleri)	Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 36 ülkenin büyüme ve savunma harcamalarının incelendiği çalışmanın bulgularına göre savunma harcamalarının artması büyüme azaltmaktadır.
Zhong vd. (2017)	1988 – 2012	Panel Veri Analizi (Panel Granger Nedensellik)	Çalışma, ABD ve BRICS ülkelerini kapsamaktadır. Bulgulara göre Güney Afrika ve Çin hariç diğer ülkelerde, askeri harcamalar ile büyüme arasında nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.
Blomberg, S.B. vd. (2004)	1968 – 2000	Panel Veri Analizi (Yapısal VAR Modeli ve Regresyon Analizi)	Çalışmanın bulgularına göre terörizmin büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Bu etki gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre daha fazladır.
Tavares, J. (2004)	1987 – 2001	Panel Veri Analizi (EKK)	Çalışmaya göre terör büyüme negatif etkilemektedir. Ayrıca politik haklar arttıkça terörün ekonomik maliyetleri azalmaktadır.
Gupta, S. vd. (2004)	1980 – 1999	Panel Veri Analizi (Regresyon Analizi)	İlk analizde, terörizmin yüksek enflasyon ve düşük büyümeye yol açarak vergi gelirlerini bozduğunu, ikinci analizde ise hükümet harcamaları kompozisyonunu bozarak büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.
Gaibulloev, K. & Sandler, T. (2009)	1970 – 2004	Panel Veri Analizi (Tek ve Yönlü Sabit – Rassal Etkiler Modeli)	Çalışmanın bulgularına göre, her ek terör eylemi kişi başına çıktıyı %1.5 oranında azaltmaktadır. Ayrıca terörün büyümeyi kısıtlayıcı etkisi, yurtiçi özel yatırımların azalmasıyla kamu harcamalarının artmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.2. (Devamı)

Gaibulloev, K. & Sandler, T. (2011)	1970 – 2007	Panel Veri Analizi (Sabit Etkiler Modeli)	Analiz sonuçlarına göre uluslararası terörist faaliyetler büyümeyi azaltırken, ulusal faaliyetler çıktıyı önemli ölçüde etkilememektedir.
Blomberg, S.B. vd. (2011)	1968 – 2004	Panel Veri Analizi (GMM ve EKK)	Analize göre Sahra-altı Afrika ülkeleri, diğer ülkelere göre daha az teröre maruz kalmalarına karşın, terörün büyüme üzerindeki etkisi güçlüdür.
Meierrieks, D. & Gries, T. (2012)	1970 – 2007	Panel Veri Analizi (Nedensellik ve Durağanlık)	Çalışma bulgularına göre kişi başına hâsıla ile terör saldırıları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Meierrieks, D. & Gries, T. (2013)	1970 – 2007	Panel Veri Analizi (Nedensellik)	Yazarlar, Soğuk Savaş döneminde büyümeden teröre doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu, daha sonrasında ise bu ilişkinin tersine döndüğünü tespit etmişlerdir.
Akıncı, M. vd. (2014)	2002 – 2011	Panel Veri Analizi (2AEKK, Kao ve Pedroni)	Analiz sonuçlarına göre üç ülke grubunda da terör eylemleri enflasyon seviyesini yükselterek büyüme sürecini kesintiye uğratmaktadır.
Mehmood, S. (2014)	1973 – 2010	Panel Veri Analizi (Yarı Yapısal VAR, VECM ve Nedensellik)	Analiz sonuçlarına göre, Pakistan’da gerçekleşen terör olayları, ülkenin her yıl kişi başına düşen reel gelir büyümesinin %1’i kadar bir maliyete neden olmaktadır.
Choi, S.W. (2015)	1970 – 2007	Panel Veri Analizi (Negatif Binom Regresyon)	Çalışmanın sonucuna göre, tarımda yaşanan büyümenin terörizmi azaltıcı etkisi tespit edilememişken, sanayideki büyümenin terörizmi azaltıcı etkisi tespit edilmiştir.
Younas, J. (2015)	1976 – 2008	Panel Veri Analizi (Uygulanabilir Genelleştirilmiş EKK ve Sistem GMM)	Çalışma bulgularına göre, hem ülke içinde meydana gelen hem de uluslararası terör eylemleri büyümeyi negatif etkilemektedir. Ayrıca küreselleşme arttıkça terörün büyüme üzerindeki etkisi azalmaktadır.
Bilgel, F. & Karahasan B.C. (2017)	1975 – 2001	Panel Veri Analizi (Sentetik Kontrol Metodu)	Çalışmada yapay Doğu ve G.D.A. bölgesi oluşturulmuştur. Analiz sonucuna göre, 1985’ten sonra yapay bölgedeki kişi başına gelir, mevcut bölgedeki gelirin yaklaşık %6.6 puan önündedir.
Ilyas, S. vd. (2017)	1970 – 2013	Panel Veri Analizi (FMOLS, DOLS, POLS)	Yazarlar, terörizm ve yoksulluğun uzun dönemde ilgili ülkelerdeki makroekonomik performansı olumsuz etkilediklerini tespit etmişlerdir.

3.3. TERÖRİZM İLE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Terörizm, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın önemli bir vasıtası olan ve aynı zamanda gelişme potansiyeline sahip birçok endüstriyi hedef almaktadır. Bu durum ülkelerin ekonomilerine ciddi zararlar vermektedir. Yatırımcılar sosyal, siyasal ve ekonomik güvenliğin olmadığı istikrarsız bölgeleri tercih etmemektedirler. Bunun nedeni ise terörizmin sadece bir sektörü veya bir bölgeyi bile hedef almasıyla bütün bir ülkenin istikrarsız hâle gelebilme ihtimalidir (Aydın, 2014: 156).

Teoride terörizmin, ekonominin geleceğine yönelik belirsizlik ortamını artırarak sabit sermaye yatırımları ile birlikte birçok makroekonomik gelişmeyi de olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Büyüme ve kalkınmanın önemli dinamiklerinden olan sabit sermaye yatırımlarının hacminin düşmesine neden olan terörizm, iktisadi faaliyetlere olan ilgiyi azaltarak ekonomik dinamizmin yavaşlamasına da sebep olarak gösterilmektedir (Enders ve diğ., 2006: 517-518). Ayrıca belirsizlik etkisi, bir taraftan yatırımların hızını azaltırken bir taraftan da işlem maliyetlerini artırarak firmaların kârını düşürür. Bu süreçte ülkedeki tasarrufların bir kısmı terörizmle mücadele için harcanır. Bir başka ifade ile terörizmle mücadele, yatırım harcamalarını dışlar (Blomberg ve diğ., 2004; Gaibulloev ve Sandler, 2008, 2009; Gaibulloev ve diğ., 2013).

Terörizm ile sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalarda da genellikle terörizm ile sabit sermaye yatırımları arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Terörizm kapsamında genellikle iç savaşın konu edildiği çalışmalarda, bağımsız değişken olarak kullanılan terörizmin yatırım hacimlerini daralttığı ve zaman zaman dışlama etkisine neden olduğu belirtilmiştir.

Bu çerçevede aşağıda terörizm ile sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye dair ampirik literatür sunulurken, sınırlı sayıda var olan çalışmalar kronolojik olarak özetlenecektir.

3.3.1. Terörizm ile Sabit Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişkiye Yönelik Literatür

Firmaların bir bölgedeki yatırım kararlarında altyapı, ulaşım, hammadde, yarı mamul, enerjiye erişim, nitelikli ve ucuz işgücü gibi etkenler önemli rol oynamaktadır.

Bu etkenlerin varlığıyla birlikte ilgili devletlerin de teşviklerine rağmen yatırımların istenilen seviyelerde olmamasında güvenliğinin önemi açıkça görülmektedir. Yine terörizm dolayısıyla güvenliğin yetersizliğiyle birlikte yaşanan işsizlik, giderek terörizmi körükleyen bir sorun olmaktadır. Gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlikler mutsuz, yoksul ve işsiz bir topluluğu da beraberinde getirmektedir (Alkan, 2000: 34).

Terörizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen yeterli sayıda çalışma bulunmasına rağmen sabit sermaye yatırımları ile ilgili sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Bu çalışmalarda daha çok iç savaştan kaynaklanan terörizm konusunun incelendiği görülmüştür. Yine terörizmin doğrudan etkilerinin değişken olarak kullanıldığı çalışmalarda ölü, yaralı veya eylem sayılarının sıklıkla tercih edildiği belirlenmiştir.

Bu çalışmalardan öncü nitelikteki Alesina ve Perotti (1993), 1960-1985 yılları arasında 71 ülkenin verilerinin yer aldığı çalışmalarında, öncelikle içerisinde terörizm kurbanlarının da yer aldığı bir sosyo-politik endeks (SPI) kullanmışlardır. Yazarlar çalışmalarında iki konuya yoğunlaşmışlardır. Bunlardan biri, gelir eşitsizliğinin politik istikrarsızlığı artırıp artırmadığı, diğeri ise politik istikrarsızlığın yatırımları azaltıp azaltmadığıdır. Yazarlar gelir eşitsizliğinin politik istikrarsızlığı artırıp, bunun da yatırımları azalttığını ortaya koymuşlardır.

Imai ve Weinstein (2000), iç savaşın sermaye stokunu olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir. Panel veri analizini kullandıkları çalışmalarında, geniş bölgeye yayılmış bir iç savaşın daha dar bir bölgede meydana gelen bir iç savaşa nispeten 5 kat daha çok maliyete sebep olduğunu belirtmiş ve bir iç savaşın yatırımları %0.4 ve ekonomik büyüme oranı ise %1.25 azalttığını ortaya koymuşlardır.

Fielding (2003), 1988-1999 dönemi için üç aylık verileri kullanarak İsrail ekonomisi özelinde yaşanan politik istikrarsızlığın yatırımların düzeyine ve bileşenlerine olan etkisini incelemiştir. İsrail'in bölgedeki Yahudi yerleşimlerini artırmasının ve ölümlerin artmasının özellikle imalat ve teçhizat yatırımlarını azalttığını tespit etmiştir.

Gaibullov ve Sandler (2008), 1971-2004 döneminde 18 Batı Avrupa ülkesini kapsayan çalışmada, terörizmin yatırım oranını düşürdüğünü ortaya koymuşlardır.

Uluslararası terörizmin yatırımlarda dışlama etkisine neden olurken, ulusal terörizmin hükümet harcamalarını artırdığını belirtmişlerdir.

Llussa ve Tavares (2011), terörizm nedeniyle ortaya çıkan ekonomik maliyeti birkaç makroekonomik gösterge temelinde incelemektedir. 187 ülkenin yer aldığı ve 1970-2007 dönemi verilerinin kullanıldığı bu çalışma, panel veri analizi yardımıyla test edilmiştir. Çalışmanın temel bulgularına göre, terörizm yatırım ve özel tüketim harcamalarını daraltırken, büyüme ve kamu tüketimi üzerinde herhangi bir etkisi tespit edilememiştir.

Filer ve Stanisic (2012), 169 ülkede dengesiz panel veri analizleriyle terörizmin yatırımlar üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, yatırımların terörizm dolayısıyla azalma eğilimi içerisinde olduğunu bildirmişlerdir.

Mehmood ve Mehmood (2016), 7 Güney Asya ülkesinin (Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka) verilerini kullanarak terörizm ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre terörizm, doğrudan yabancı yatırımları %2, yurtiçi sabit sermaye yatırımlarını %12 ve toplam yatırımları %14 oranında azaltmaktadır.

Uygulamalı literatürde terörizm ile sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye yönelik hem tek ülke hem de birden çok ülke üzerine yapılmış sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle özet tablolar oluşturulurken tek ve çok ülkeli çalışma ayırımına gidilmemiştir. Bu çalışmalarda daha çok birden fazla ülkeli çalışmaların tercih edildiği görülmüştür. Terörizm ile sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların genelinde, bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında yine ters yönlü bir etkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede aşağıdaki Tablo 3.3'de terörizm ile sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye yönelik ampirik literatür özet tablosu sunulmaktadır.

Tablo 3.3. Terörizm ile Sabit Sermaye Yatırımları İlişkisi Ampirik Literatür Özeti

Araştırmacı(lar) Çalışma Yılı	Çalışmanın Dönemi	Yöntem	Sonuç
Alesina, A. & Perotti, R. (1993)	1960 – 1985	Panel Veri Analizi (3AEKK)	Yazarlar, terör kurbanlarını da içeren bir sosyo-politik endeks oluşturmuşlar, gelir eşitsizliğinin politik istikrarsızlığı artırarak yatırımları azalttığını ortaya koymuşlardır.
Imai, J. & Weinstein, K. (2000)	1960 – 1998	Panel Veri Analizi (EKK)	Analiz sonucuna göre iç savaş, sermaye stokunu olumsuz etkilemektedir.
Fielding, D. (2003)	1988 – 1999	Zaman Serisi Analizi (Durağanlık, Chow Test)	Çalışmada, ilgili ülkedeki ölümlerin ve politik istikrarsızlığın artmasının özellikle imalat ve teçhizat yatırımlarını azalttığı belirtilmektedir.
Gaibulloev, K. & Sandler, T. (2008)	1971 – 2004	Panel Veri Analizi (Çift Yönlü Sabit – Rassal Etkiler Modeli, EKK)	Çalışma bulgularına göre, terör eylemleri yatırım oranını düşürmektedir. Uluslararası terörizm dışlama etkisine, ulusal terörizm ise hükümet harcamalarının artmasına neden olmaktadır.
Llussá, F. & Tavares, J. (2011)	1970 – 2007	Panel Veri Analizi (Sabit – Rassal Etkiler Modeli)	Çalışmada, terör eylemlerinin yatırım ve özel tüketim harcamalarını daraltırken, büyüme ve kamu tüketimi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Filer, R.K. & Staniscic, D. (2012)	1980 – 2008	Panel Veri Analizi (Sabit Etkiler Modeli)	169 ülkenin yer aldığı çalışmanın analiz sonucuna göre, yatırımlar terörizm nedeniyle azalma eğilimi içerisindedirler.
Mehmood, S. & Mehmood, B. (2016)	1991 – 2013	Panel Veri Analizi (Durağanlık, PMGE, Karma Ortalama Grup Tahmini)	Yazarlar, çalışmalarında terörizm ile yatırımlar arasında anlamlı negatif ilişkilere dair kanıtlar sunmuşlardır. Terör sabit yatırımları %12 azaltırken, toplam yatırımları %14 azaltmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TERÖRİZMİN EKONOMİK BÜYÜME VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK UYGULAMA

Terörizmin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisine yönelik uygulamanın yer aldığı bu bölümde, ilk olarak çalışmanın analizinde kullanılan zaman serisi ile ilgili ekonometrik yöntemlere ilişkin metodolojik bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra Türkiye’de terörizmin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkilerinin ekonometrik yöntemlerle test edilmesiyle elde edilen bulgular sunulmaktadır.

4.1. ÇALIŞMANIN TAHMİNİNE YÖNELİK TEORİK VE METODOLOJİK ALTYAPI

İktisat, geçmişten günümüze sürekli gelişen ve gelişime her zaman açık bir disiplin olarak birey, toplum ve ekonomi arasındaki ilişkileri incelerken, içsel ve dışsal faktörlerden etkilenmektedir. Bu ilişkiler çeşitli hipotezler ve teoriler çerçevesinde belirli konulara ayrılarak incelenmektedir. Bu incelemeler yapılırken iktisat teorisinin yanı sıra, zaman zaman ekonometri bilimine de ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonometrik modellerde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde, elde edilen katsayıların iktisadi, istatistiki ve ekonometrik olarak da tutarlı ve uygun olmaları gerekmektedir. Ayrıca ilgili ekonometrik modeller, iktisat teorisinin öngördüğü denge ilişkileri üzerine kuruldukları için, hipotezlerin oluşturulmasıyla başlayıp muhtelif kıstaslara göre yapılan değerlendirmelerle sona eren analizlerin de bütünlük açısından tutarlı sonuçlar ortaya koymaları beklenmektedir (Akıncı, 2013: 168).

4.1.1. Zaman Serisi Analizi

Bir zaman serisini, belirli bir birim zaman aralığında gözlenen ölçümlerin bir dizisi şeklinde ifade etmek mümkündür. Bir fabrikada imal edilen yıllık ürün miktarı, bir karayolundan geçiş yapan haftalık araç sayısı veya bir bölgedeki aylık yağış

miktarları gibi ölçümlenebilen diziler zaman serilerinin örneklerinden olabilirler (Akdi, 2010: 1).

Gözlenen veri setinden yararlanarak serinin tahmin edilmesi bir rassal (stokastik) süreçle gerçekleşmektedir. İlgili serinin $y_1, \dots, y_t$ değerleri de tesadüfi ve zamana bağlı olarak bir olasılık dağılımından türetilmektedirler. Böyle bir sürece ilişkin model oluşturmak, serinin gelecekteki davranış biçimi hakkındaki ihtimalleri edinmeyi sağlar. $y_1, y_2, \dots, y_t$ biçiminde gözlenen değerlerin meydana getirdiği seri, bir eş dağılıma sahip tesadüfi değişkenlerden oluşabilmektedir. Bu serinin muhtemel dağılım fonksiyonu sayısal olarak elde edilirse, gelecekteki serinin değerlerini kestirmek mümkündür. Ancak bir serinin dağılım fonksiyonunu kesin olarak elde etmek imkânsızdır. Bununla birlikte, bazı basit modeller gelecek ile ilgili kestirimlerde bulunmayı kolaylaştırabilir. Bu şekil modellerin göstereceği başarı, gerçek serinin tesadüfi seriye paralelliğiyle doğru orantılıdır. Örneğin, herhangi bir serinin dağılımının normal olduğunu ve birinci derece otoregresif (ardışık bağımlı) süreç biçiminde birbiriyle korelasyon ilişkisi içerisinde olduğunu varsayalım. Bu durumda gerçek olan model çok daha karışık dahi olsa, bu süreçle yapılan kestirim kabul edilebilir sınırlar içerisinde olabilir. İktisatçıların en mühim görevlerinden biri de, ilgili iktisadi verileri kullanıp bu verilere ilişkin tahminlerde bulunarak hipotez testleriyle uygun ekonometrik modelleri geliştirebilmektir. Zaman serilerinin en önemli kullanım amaçlarında biri, tahminlerle doğru sonuca kolayca ulaşabilmektir (Kutlar, 2009: 261-262).

Zaman serisi kullanılan ekonometrik modellerde serilere ait zaman serisi özelliklerinin bilinerek dikkate alınması gerekmektedir. İktisadi zaman serileri genellikle mevsimsellik, trend, konjonktür ve düzensiz hareketlerin etkisindedir. Verilerin zaman serisi özellikleri deterministik ve stokastik özellikleri olarak iki başlık altında incelenmektedir. Serilerin deterministik özellikleri, serilerde herhangi bir trend, sabit ve mevsimsellik bileşenlerinin var olup olmamasıdır. Stokastik özellikleri ise genellikle değişkenlerin durağanlıkları ile ilgilidir ve zaman serisi analizleri için dikkate alınması gerekli en önemli husustur. Değişkenler arasında ekonometrik açıdan anlamlı bir ilişki elde edilebilmesi, analizde yer alan serilerin durağan olmalarına bağlıdır (Tarı, 2015: 374).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, varyansı ile ortalaması zaman içerisinde değişmeyen ve iki dönem aralığındaki ortak varyansı, bu varyansın ölçüldüğü döneme değil de sadece iki dönem aralığındaki uzaklığa bağlı bulunan olasılıklı bir süreç için durağanlık tabiri kullanılır. Y_t gibi bir serinin durağanlık şartları şu şekildedir:

$$\text{Ortalama} : E(Y_t) = \mu \quad (4.1)$$

$$\text{Varyans} : \text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (4.2)$$

$$\text{Ortak Varyans} : \gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)] \quad (4.3)$$

Burada γ_k , k kadar gecikme sayısı ile ortak varyans (veya ardışık ortak varyans) olup, aralarında k kadar dönem farkı bulunan iki Y değeri arasındaki, yani Y_t ile Y_{t+k} arasındaki ortak varyanstır. Eğer buradaki $k=0$ olursa, γ_0 bulunur. Bu da Y 'nin varyansı ($=\sigma^2$) olur; $k=1$ olursa γ_1 , Y 'nin art arda gelen (ardışık) iki değeri arasındaki ortak varyansıdır (Gujarati ve Porter, 2012: 740).

Zaman serisi verilerinin kullanıldığı regresyon analizlerinde tarihsel ilişkilerin sayılara dökülebileceği verilerin kullanılması zorunlu olmaktadır. Bu tarihsel ilişkilerin geleceğin öngörülmesinde kullanılabilmesi için geleceğin geçmişe benzemesi gerekmektedir. Eğer geçmiş gelecekte temelde birtakım farklılıklar gösteriyorsa, adı geçen tarihsel ilişkiler gelecek adına güvenilir bir rehber görevi göremeyecektir. Zaman serisinin kullanıldığı bir regresyonda, geçmiş ve gelecek dönemdeki değerler arasında var olan tarihsel ilişkiler durağanlık kavramıyla betimlendirilmektedir. Y_t ' gibi bir zaman serisinin olasılık dağılımı zamandan etkilenmiyorsa, bir başka deyişle ($Y_{s+1}, Y_{s+2}, \dots, Y_{s+T}$)'nin birleşik dağılımının s 'ye bağımlılığı yoksa ilgili serinin durağan olduğu belirtilir. Aksi takdirde Y_t 'nin durağan olmadığı belirtilir. Durağanlık, geleceğin de geçmiş gibi olacağını, hiç olmazsa olasılığa dayanan bir mantık çerçevesinde açıklamaktadır (Stock ve Watson, 2011: 549-550).

Bu çalışmada da ekonometrik analizlerde kullanılacak değişkenlerin durağanlıklarının tespiti amacıyla ilgili değişkenler birim kök testlerine tabi tutulacaklardır. Bu testler, değişkenlerin durağanlıklarını ölçerek analizlerin sonuçlarının güvenilirliğini sağlayacaktır. Ayrıca, analiz edilen değişkenlerin uzun dönemdeki hareketlerinin tespit edilebilmesi amacıyla eşbütünleşme testi de uygulanacaktır. Eşbütünleşik ilişki veya ilişkilerin tespit edilmesinin ardından öncelikle uzun dönemli eşbütünleşme katsayılarının tahminine yönelik regresyon analizi

uygulanacak, sonrasında ise kullanılan değişkenler arasındaki neden - sonuç ilişkisini saptamak amacıyla nedensellik testi yapılarak analizler son bulacaktır.

4.1.1.1. Durağanlık Analizi: Birim Kök Testleri

Zaman serileri analizinde kullanılan en yaygın yöntem Box - Jenkins (1970) metodolojisidir. Bu metodoloji, analize konu olan herhangi bir serinin durağanlığını ele almaktadır (Kutlar, 2017: 24).

Box - Jenkins yaklaşımına göre durağanlığın zaman serisi verilerinde fark alınarak da sağlanabileceği varsayılmıştır. İktisatçıların ve ekonometristlerin geneli, iktisadi zaman serisinde yer alan verilerin çoğunlukla trend dolayısıyla durağan olmadıklarını, bu durumun dışsal faktörlerden de kaynaklanabildiğini ve trendin giderilebilmesiyle birlikte serilerin durağan hâle geleceklerini belirtmişlerdir (Kennedy, 2006: 355).

Bir zaman serisi analizinin yapılmasından önce, o seriyi oluşturan sürecin zaman içerisinde sabit olup olmadığının, bir başka ifadeyle durağanlığının incelenmesi gerekmektedir. Durağan olmayan seriler ile analiz yapılması sonucunda R^2 değeri ile geleneksel t ve F testlerinin yanı sıra sonuçlar verebildiği bilinmektedir (Göktaş, 2005: 5). Dolayısıyla, birim kök testlerine tabi tutulmadan yapılacak regresyon analizleri geçerliliğini yitirecek ve serilerin birbirleri ile eşbütünleşik olup olmadıklarının test edilebilmesi mümkün olmayacaktır (Feltham ve Giles, 2003: 153).

Çalışmaya, zaman serisi analizleri kapsamında kullanılacak olan değişkenlere ait serilerin durağanlıklarının belirlenebilmesi için uygulanacak olan birim kök testlerinin incelenmesiyle devam edilecektir. Literatürde zaman serisi analizlerinde kullanılan birim kök testleri ADF (Genişletilmiş Dickey – Fuller), PP (Phillips – Perron), KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin), ERS (Elliot, Rothenberg ve Stock Nokta Optimum) ve NG Perron testleridir. Bu kapsamda, ilgili literatürde en çok tercih edilen ve çalışmada kullanılan testler ise ADF ve PP birim kök testleridir.

ADF birim kök testi uygulanırken ilk aşamada serilerin seviye $I(0)$ düzeylerinde birim kök içerip içermedikleri sınınanmaktadır. Serilerin $I(0)$ düzeylerinde durağan olmadıklarının tespit edilmesi halinde, serilere fark alma işlemi uygulayarak durağanlıkları sağlanabilmektedir. Durağanlaştırma ile birlikte sahte regresyon sorunu ortadan kalkarak analiz bulguları daha güvenilir olmaktadır. Durağanlaştırma yapılırken

d kez fark alınması halinde, ilgili değişkenin d derecesinde bütünleşik olduğu belirtilmekte ve $I(d)$ şeklinde gösterilmektedir (Kennedy, 2006: 356).

Bir serinin durağan olup olmamasının birim kök testiyle incelenmesi şu şekilde yapılmaktadır;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.4)$$

4.4. no'lu denklemde, $H_0: \delta=0$ hipotezine göre “ δ ” sıfırdır. Eğer hipotez, test sonucunda reddedilemezse bu serinin durağan olmadığı ortaya çıkar. H_0 hipotezinin testi gerçekleşirken t istatistik değerinin tutarlı olabilmesi için bu serilerin durağan olmaları gerekir. Aksi takdirde serilerde t istatistiği kullanılması mümkün değildir. Bunun nedeni, t testinin 0 etrafında dağılmamasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumda Dickey-Fuller tarafından kritik değerleri Monte Carlo simülasyonları ile tablo hâline getirilen ve Dickey-Fuller (1979) çalışmasında da yer alan “ τ ” (tau) istatistiğinin tercih edilmesi gerekmektedir. Literatürde tau testi Dickey-Fuller (DF) testi olarak da bilinmektedir. DF testine göre şayet $\delta=0$ hipotezi reddedilerek serilerin durağan oldukları tespit edilebilirse bilinen t testi uygulanabilecektir. Tau istatistiğinin mutlak değeri farklı anlamlılık düzeylerindeki MacKinnon kritik değerlerinden küçükse (mutlak değerlerinden büyükse) ilgili serinin durağan olduğu, aksi takdirde durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Dickey Fuller testi aşağıdaki şu üç çeşit regresyona uygulanır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.5)$$

sabitsiz ve trendsiz,

$$\Delta Y_t = b_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.6)$$

sabitli ve trendsiz,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.7)$$

sabitli ve trendli regresyonlar. Bunlarla beraber Dickey-Fuller istatistikleri ve MacKinnon kritik değerleri sağlanmaktadır.

Eğer hata terimleri ardışık bağımlı (otokorelasyon) ise model;

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.8)$$

şeklinde düzenlenmektedir. Buradaki temel gaye, denklemin hata teriminin ardışık bağımlılıktan kurtulacak kadar terimi modele dâhil etmektir. Buradaki $\delta=0$ hipotezi Y bağımlı değişkeninde birim kök olduğunu yani durağan olmadığı belirtmektedir. DF testinin son denklemdaki gibi modellere uygulanmış şekline genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller) testi veya kısaca ADF denmektedir (Tarı, 2015: 388-390).

Phillips-Perron (1988) testi ise PP testi olarak da adlandırılır ve ADF testinin genişletilerek oluşturulmuş bir türevidir. PP testinin, zayıf otokorelasyon ve değişen varyans (heteroscedasticity) sorunlarına karşı daha fazla dayanıklı (robust) olduğu bilinmektedir. Literatürde özellikle küçük örnekler için PP testinin ADF testine nispeten daha güvenilir olduğu ileri sürülmüştür (Yavuz, 2005: 274).

DF testlerinde hata terimlerinin bağımsız, sabit varyansa ve normal dağılıma sahip oldukları kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalarda buna dikkat edilmektedir. PP testi, DF ve ADF testlerindeki hata terimine dair varsayımlara göre daha esneklerdir. DF ve ADF testlerine göre hata terimi bağımsızdır ve sabit varyansa sahiptir. Phillips ve Perron (1988) geliştirdikleri bir yöntemle Dickey-Fuller prosedürü çerçevesinde kabul edilen bu varsayımı biraz genişletmişlerdir. Bu durum şu regresyon ile gösterilebilir:

$$Y_t = m_0 + m_1 y_{t-1} + u_t \quad (4.9)$$

$$Y_t = m_0 + m_1 y_{t-1} + m_2(t-T/2) + u_t \quad (4.10)$$

Burada T modeldeki gözlem sayısını, u_t ise hata terimlerinin dağılımını belirtmekte olup, bu hata teriminin ortalaması sıfırdır. Ancak burada hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı veya benzerlik varsayımı zorunlu olmaktan çıkmaktadır. Bu nedenle sıfır hipotezi sınamasına başvurulur (Kutlar, 2017: 160-161).

4.1.1.2. Uzun Dönemli İlişki: Eşbütünleşme

Ortak stokastik (rassal) trende sahip iki veya daha fazla seri için eşbütünleşik kavramı kullanılmaktadır. Kimi zaman iki veya daha fazla seri birlikte aynı stokastik ortak bir trende sahip olabilmektedir. Eşbütünleşme olarak tanımlanan bu özel durumda regresyon analizi, zaman serisi analizlerinde değişkenler arasındaki uzun dönemdeki ilişkileri ortaya çıkarabilir, fakat bunun için bazı yöntemler gerekmektedir (Stock ve Watson, 2011: 663-664).

Durağanlığı sağlamak için durağan olmayan serilerde, serilerin birinci veya ikinci farkları alınmaktadır. Fakat farkların alınması, değişkenlerin geçmiş dönemlerde karşı karşıya kaldıkları şokların etkilerini yok etmekle beraber, değişkenler arasında meydana gelen uzun dönemli ilişkilerin de yok olmasına sebep olmaktadır. Eşbütünleşme analizi ise, iktisadi değişkenlere ilişkin seriler durağan olmasalar dahi bu serilerin durağan olan bir doğrusal birleşiminin olabileceğini ve de bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla eşbütünleşme analizi, değişkenler arasında meydana gelebilecek uzun dönemli bir ilişkiyi saptayabilir. Durağan olmayan iki seri aynı derecede entegre iseler, bu iki serinin aralarında bir eşbütünleşme olabilir ve bu iki seri arasındaki regresyon sahte olmaz. İki serinin eşit dereceden entegre olması, ikisinde var olan trendin birbirlerini götürerek trend etkisinden arındırılmış bir gerçek ilişkinin bulunmasını sağlar (Tarı, 2015: 415).

Eğer model içerisinde ikiden fazla değişken bulunmaktaysa, iki veya daha fazla eştümleştirici vektör olma ihtimali söz konusudur. Başka bir deyişle, modeldeki değişkenler arasında birden çok denge ilişkisi bulunabilir. Bu nedenle Johansen (1988, 1995) ve Johansen-Juselius (1990)'da olduğu gibi birçok denklem yaklaşımı geliştirilerek, değişkenler arasında birden çok eşbütünleşme ilişkisinin var olabileceği ortaya konulmuştur. Johansen (1988, 1995) yaklaşımının temelinde, modelde yer alan tüm değişkenleri içsel (endojen) kabul ederek normalleştirme için değişken seçimine ihtiyaç duyulmaması yatmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 580-581).

Eşbütünleşme teorisi hakkındaki ilk çalışma, Engle ve Granger (1987) tarafından bulunan tek denklemlilik eşbütünleşme analizidir. Daha sonra Johansen (1988) tarafından bu analiz, çok denklemlilik (eşanlı denklem sistemine sahip) olarak geliştirilmiştir. Vektör otoregresif (VAR) temelli olan Johansen eşbütünleşme yöntemi, birden fazla bağımsız değişken olduğunda, bu seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerini belirlemede daha güçlü kabul edilmektedir. Johansen eşbütünleşme analizinin Engle-Granger yöntemine göre üstünlüğü, uzun dönem analizinde serilere ilişkin düzey değerlerinin kullanılması dolayısıyla serilerin daha fazla bilgi içermesidir. Johansen analizindeki en önemli kısıt ise, analize yer alacak serilerin aynı dereceden durağan olmalarının gerekliliğidir (Doğan ve diğ., 2016: 415-416).

Johansen eşbütünleşme testi adı ile bilinen bu modernize metotta temel alınan ilişki, karakteristik kökler ile matris rankı arasında oluşan ilişkidir. Otopregresif model $y_t = by_{t-1} + u_t$ veya $\Delta y_t = (b-1)y_{t-1} + u_t$ biçiminde yazılabilir. Eğer burada $(b-1) = 0$ ise, y_t 'nin bir birim köke sahip olduğu, sıfırdan farklı bir sayı ise ilgili serinin durağan olduğu belirtilebilir.

VAR modeli,

$$z_t = A_1 z_{t-1} + e_t \quad (4.11)$$

biçiminde gösterilir. Eşitliğin her iki yanından z_{t-1} çıkarılırsa denklem;

$$\Delta z_t = (A_1 - I_n) z_{t-1} + e_t \quad (4.12)$$

$$= \pi z_{t-1} + e_t \quad (4.13)$$

biçimine dönüşür. Bazen denkleme trend değişkeni de dâhil edilerek, denklem daha genel bir hâle dönüştürülebilir:

$$\Delta z_t = A_0 + \pi z_{t-1} + e_t \quad (4.14)$$

Yukarıdaki denklemlerde A_0 , $(n \times 1)$ sabitlerin vektörünü; A_1 $(n \times n)$ parametre matrisini; e_t $(n \times 1)$ hata vektörünü; I_n $(n \times n)$ birim matrisini ve π ise $(A_1 - I_n)$ 'i ifade etmektedir. π değerinin rankı denklemdeki eşbütünleşik vektörlerin sayısı kadardır. Mesela bu π değeri sıfıra eşit ise, $\text{rank}(\pi) = 0$ olmaktadır. Bu da bütün Δz_t serileri birim köke sahip olduğu için ve süreçlerin doğrusal herhangi bir bileşimi bulunmadığı nedeniyle, değişkenlerin eşbütünleşik olamadıkları anlamına gelmektedir. Bununla birlikte eğer $\text{rank}(\pi) = n$ olarak gerçekleşirse, dönüşümün yaşandığı ve tüm serilerin durağan halde oldukları söylenebilir (Kutlar, 2009: 381).

$Y_t = Y_{t-1} + e_t$ eşitliği ADF testindeki gibi, p.inci mertebeden otopregresif süreci yansıtabilecek biçimde şöyle genişletilebilir:

$$Y_t = b_1 Y_{t-1} + b_2 Y_{t-2} + \dots + b_p Y_{t-p} + e_t \quad (4.15)$$

(4.15) numaralı eşitlikten Y_{t-1} değişkeni çıkarılırsa aşağıdaki (4.16) numaralı eşitlik elde edilir:

$$\Delta Y_t = (b_1 - I) \cdot Y_{t-1} + b_2 Y_{t-2} + \dots + b_p Y_{t-p} + e_t \quad (4.16)$$

Daha sonra sırasıyla $(b_1 - I) \cdot Y_{t-2}$ ve $(b_1 + b_2 - I) \cdot Y_{t-3}$ değişkeni eklenip çıkarılarak eşitlik yeniden düzenlenir ve bu şekilde düzenleme yapılmaya devam edilirse;

$$\Delta Y_t = \sum_{i=1}^{p-1} \pi_i \Delta Y_{t-i} + \pi \Delta Y_{t-p} + e_t \quad (4.17)$$

sonuç olarak yukarıdaki (4.17) numaralı eşitlik elde edilir. Bu eşitlikte görülen π_i ve π parametre matrisleri Y_t 'de meydana gelen değişmelerin kısa ve uzun dönemdeki düzeltmeleridir (Song ve Witt, 2000: 113). Bu iki parametre matrisi, aşağıdaki (4.18) ve (4.19) numaralı eşitliklerde gösterilmektedir.

$$\pi_i = - (I - \sum_{j=1}^i B_j) \quad (4.18)$$

$$\pi = - (I - \sum_{i=1}^p B_i) \quad (4.19)$$

Bu (4.17) numaralı denklemdeki π matrisinin rankı, bağımsız eşbütünleşik vektörlerin sayısına eşittir (Kutlar, 2009: 383). Sıfırdan farklı karakteristik kök sayısı kadar bu matrisin rankı mevcuttur. Daha geniş bir ifadeyle, π matrisinin $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_k$ olmak üzere k adet karakteristik kökü mevcut olup matrisin rankı sıfırsa, bu durum bütün karakteristik köklerin sıfıra eşit olduğunu ve modeldeki Y_t değişkenleri arasında herhangi bir eşbütünleşmenin olmadığı anlamına gelmektedir. Bu yöntemde, aşağıdaki şu iki istatistik yöntemi kullanılarak karakteristik kök sayıları hesaplanmaktadır:

$$\lambda_{Iz(Trace)} = - T \sum_{i=r+1}^m \ln (1 - \lambda_i) \quad (4.20)$$

$$\lambda_{Max} = - T \ln (1 - \lambda_{r+1}) \quad (4.21)$$

Yukarıda tahmin edilen λ_i , π matrisinden edinilen karakteristik köklerin, bir diğer deyişle özdeğerlerin (eigenvalues) tahmin edilen değerlerini, T ise modelde yer alan gözlem sayısını ifade etmektedir. İz (trace) istatistiği, “en çok r adet eşbütünleşik vektör bulunmaktadır” boş hipotezine karşın, “r’den daha çok eşbütünleşik vektör bulunmaktadır” alternatif hipotezini sınamaktadır. Maksimum özdeğer istatistiği ise, “r tane eşbütünleşik vektör bulunmaktadır” boş hipotezine karşın, “r+1 tane eşbütünleşik vektör bulunmaktadır” alternatif hipotezini sınamaktadır (Love ve Chandra, 2004: 487).

Bu iki istatistik için esas alınan kritik değerler, Johansen ve Juselius tarafınca Monte Carlo benzetim yaklaşımı uygulanılarak elde edilmişlerdir. Pek çok ekonometri programı esas alınan bu kritik değerleri hesaplanan diğer değerlerle birlikte vermektedir (Song ve Witt, 2000; 114).

4.1.1.3. Uzun Dönemli Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini: FMOLS Yöntemi

FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square – Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler) yöntemi, eşbütünleşme katsayılarının değerini bulmaya yönelik tahmin yöntemlerindedir. Bu tür yöntemler vasıtasıyla, kısa ve uzun dönem katsayılarıyla birlikte hata düzeltme terimine ait katsayı da belirlenebilmektedir.

Uzun dönemli katsayılar tahmin edilirken EKK gibi geleneksel metotların kullanılması, açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasındaki otokorelasyon sebebiyle sapmalara neden olabilmektedir. Bu nedenle, eşbütünleşme denkleminde yer alan katsayıların daha tutarlı bir biçimde tahmin edilebilmesini sağlayan birtakım metotlar önerilmektedir. Bu metotlardan Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilerek literatüre kazandırılan FMOLS yöntemi, eşbütünleşme denklemindeki katsayıların beklentiler kapsamında tutarlı ve sapmasız bir biçimde tahmin edilmesine olanak sağlayarak, ampirik analizlerde son dönemlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Nazlıoğlu, 2010: 97). Bu yöntem, standart sabit etkili uzun dönemdeki tahmincilerdeki ardışık bağımlılık ve değişen varyans sorunlarının neden olduğu sapmaların düzeltilerek sağlam sonuçların üretilmesine olanak sağlamaktadır. Sabit terim, bağımsız değişkenler ve hata terimi farkları arasındaki muhtemel korelasyonun göz önünde bulundurulduğu FMOLS'ta, parametrik (dağılıma bağımlı) olmayan uyarılama, endojenliği ve ardışık bağımlılığı düzeltmek amacıyla bağımlı değişken üzerine yapılmaktadır (Kök ve diğ., 2010: 8). Böylelikle, modelde yer alan değişkenler için tahmin edilen katsayılar, uyarlanmış bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler üzerine regrese edilmesiyle oluşturulmakta ve t-istatistiklerine ait değerler de asimptotik olarak normal bir dağılım göstermektedirler (Yalçınkaya ve Karabulut, 2017: 1241).

I(1) seviyesinde durağan olan seriler arasında uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişki mevcutsa, bu eşbütünleşme katsayılarının değerlerini tahmin etmek için sıradan EKK kullanılması, elde edilen tahmin sonuçlarının sapmalı olmasıyla birlikte, yine de tutarlıdır. Buna ikinci derece sapma denilmektedir. Böyle bir durumda, katsayılara ait t-istatistiklerinin normal dağılımının esas değeri dolaylarında yığılması engellenmektedir (Phillips ve Hansen, 1990: 120).

Phillips (1988) ve Phillips ve Hansen (1990), EKK tahmincilerine uygulanacak uyarılama ile kestirim sonuçlarından, ilgili standart tablo değerlerini kullanarak çıkarım

yapılabileceğini açıklamışlardır. Phillips ve Hansen (1990), EKK tahmincisindeki sapma ile endojenliği düzeltmiş ve FMOLS tahmincisini elde etmiştir.

FMOLS tahmincisi, koentegre denklem ve rassal şoklar arasındaki uzun dönemde ortaya çıkabilecek korelasyon dolayısıyla tahmin sorunlarından kaçınmak amacıyla yarı parametrik bir düzeltme metodundan yararlanmaktadır. Bu sebeple FMOLS tahmincisi, içsellik sapmasını ve otokorelasyonu düzeltmesinden dolayı büyük bir üstünlüğe sahiptir (Pedroni, 2001: 729). Nitekim tahminci, asimptotik Ki-kare dağılımını kullanıp standart Wald testlerinin kullanılmasına olanak sağlayarak tam olarak etkin ve asimptotik olarak nötrdür (Park, 1992: 128).

FMOLS'da sıradan EKK tahmincisindeki sapma ve içsellik sorunları düzeltilerek FMOLS tahmincisi elde edilmektedir. FMOLS yönteminde tahmin aşamaları şu şekilde özetlenebilir: (Phillips ve Hansen, 1990: 101-102).

- İlk olarak açıklayıcı regresyon ve eşbütünleşme regresyon hataları sıradan EKK yöntemi kullanılarak tespit edilir.
- Tek yönlü kovaryans ve uzun dönem kovaryans matrisleri ilk aşamadaki hata terimlerinin kullanılmasıyla tahmin edilir.
- Endojenlik sorununu çözmek amacıyla bağımlı değişkenin gecikmeli değeri alınarak bağımsız değişken olarak modele dâhil edilir.

Phillips ve Hansen (1990), sıradan EKK'daki yanlılığı ortadan kaldırmak için bir değişiklik önermişlerdir. Şöyle ki;

$$y_t^+ = y_t - \widehat{\Sigma}_{12} \widehat{\Sigma}_{22}^{-1} \Delta x_t \quad (4.22)$$

şekliyle ifade etmişlerdir. FMOLS tahmincisini ise şu şekilde tanımlamaktadırlar:

$$\widehat{\beta}_T^+ = (\sum_{t=1}^T y_t^+ x_t^T - T \widehat{\delta}^+) (\sum_{t=1}^T x_t x_t^T)^{-1} \quad (4.23)$$

Burada;

$$\widehat{\delta}^+ = (\mathbf{I} - \widehat{\Sigma}_{12} \widehat{\Sigma}_{22}^{-1}) \widehat{\Delta}_2 \quad (4.24)$$

olarak ifade edilmektedir. $U_{1,2}(r)$ 'nin $U(r)$ 'den bağımsız olduğu FMOLS tahmincisinin limit dağılımı;

$$T(\widehat{\beta}_T^+ - \beta) \Rightarrow (\int_0^1 U_2(r) U_2(r)^T dr)^{-1} (\int_0^1 U_2(r) dU_{1,2}(r)^T) \quad (4.25)$$

şeklinde gösterilmektedir. Burada, $\hat{\delta}^+$ her bir artığın otokorelasyonunu hesaplarken, y_t^+ ise uzun süreli eşanlılık sorununu düzeltmektedir. Bu aynı zamanda, geleneksel ki-kare asimptotikleri için bir sonuç çıkarılmasını da sağlamaktadır (Mills ve Markellos, 2008: 353).

4.1.1.4. Nedensellik Analizi: VECM'e Dayalı Granger Nedensellik Testi

Standart Granger nedensellik testinin kullanılmasıyla kısa ve uzun dönemli ilişkiler tespit edilemezken, VEC modeli ile nedensellik ilişkisinin kaynağı ayrı ayrı tespit edilebilmektedir. Eğer modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünleşme varsa, uzun dönemli bir nedensellik ilişkisini tespit etmek için hata düzeltme teriminin bir gecikmesi ile genişletilmiş VAR modelinin kullanılmasıyla VEC modeli tahmin edilebilir (Ergün ve Polat, 2015: 127).

Bilindiği üzere regresyon analizi, modelde bulunan değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkileriyle ilgilenmektedir. Fakat değişkenler arasındaki bu bağımlılık, kesin bir nedensellik ilişkisi varlığını ifade etmemektedir. İstatistiki açıdan iki değişken arasındaki sıkı birlikteliğin ifadesidir. Ayrıca regresyon analizinde değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkisi incelenirken, içsel ve dışsal değişken ayrımı ile ilişkilerin yönüyle ilgili bir ön şart bulunmaktadır. Ancak nedensellik analizinde benzer bir ön şart olmayıp, sadece ilişkilerin yönü araştırılmaktadır (Tarı, 2015: 436).

Örneğin, GSYH'nin büyümeyi, TER'in de terörü ifade ettiği bir modelde;

1. GSYH $\Rightarrow$ TER (Büyüme terörü etkilemekte, büyüme terörün nedenidir.)
2. TER $\Rightarrow$ GSYH (Terör büyümeyi etkilemekte, terör büyümenin nedenidir.)
3. GSYH $\Leftrightarrow$ TER (Her ikisi de birbirini etkilemekte, çift yönlü nedensellik var.)
4. GSYH $\nLeftrightarrow$ TER (Aralarında bir etkileşim bulunmamakta, nedensellik yoktur.)

İktisadi değişkenler arasındaki bu olasılıklar, nedensellik testleri yardımıyla araştırılmaktadır. Günümüzdeki nedensellik sınamaları teori ve uygulama bakımından, 1969'da ilk defa Granger tarafından ortaya atıldığı şekliyle farklılıklar göstermektedir. Gerek zaman serisi analizindeki modern gelişmeler, gerekse bilgi-işlem maliyetlerinin

gittikçe düşmesi, nedensellik testlerine yeni boyutlar kazandırmıştır (Atukeren, 2011: 138).

VEC modeline dayalı Granger nedensellik sınaması için aşağıda yer alan iki denklemin tahmin edilmesi gerekmektedir:

$$\Delta Y_t = \sigma_{1t} + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta X_{t-i} + \delta_1 ECM_{t-1} + u_{1t} \quad (4.26)$$

$$\Delta X_t = \sigma_{2t} + \sum_{i=1}^m \gamma_{2i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{2i} \Delta Y_{t-i} + \delta_2 ECM_{t-1} + u_{2t} \quad (4.27)$$

Burada Δ ; ilgili değişkenin farkının alındığını, ECM_{t-1} ise hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Herhangi bir değişkenin farkının alınarak kullanılması, tespit edilen nedensellik ilişkisini durağan bir hâle getirmektedir (Tshukudu, 2018: 7).

4.2. ÇALIŞMANIN EKONOMETRİK ANALİZİ VE BULGULARI

Bu kısımda, 1980 darbesi sonrası daha sağlıklı verilere ulaşılabilmesi ve veri kısıtı nedeniyle, 1982-2017 yılları arasında yıllık veriler yardımıyla, terörizmin Türkiye’de ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisi ekonometrik yöntemlerle test edilmekte ve sonuçları yorumlanmaktadır.

4.2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Veri Seti

Bu çalışma, terörizm ile ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi, Türkiye özelinde zaman serisi analiziyle tespit etmeye çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda değişkenler 1982 - 2017 dönemine ait yıllık seriler dikkate alınarak oluşturulacaktır. Serileri oluşturan veriler British Petroleum, Dünya Bankası, Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB), Global Terrorism Database (GTD), Total Economy Database (TED), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kuruluşlarının resmi internet sitelerinden salt olarak temin edilmiştir. Çalışmadaki tüm verilerin logaritmaları alınarak analizde kullanılmışlardır.

Çalışmadaki ana bağımsız değişken, terörizmi gösteren TER değişkenidir. Terörizm konulu literatür incelendiğinde konuya ait veri olarak genellikle “askeri harcamalar, ölü sayısı, eylem sayısı ve az da olsa yaralı sayısı” gibi tek yönlü verilerin kullanıldığı görülmüştür.

Bu çalışmada ise ana bağımsız değişken olarak tek yönlü bir verinin kullanılması yerine, birkaç yöne sahip bir verinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede bir terörizm endeksi oluşturmak amacıyla Eckstein ve Tsiddon (2004) tarafından yapılan “Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel” adlı çalışma temel alınmıştır. İlgili çalışmada terörizm endeksi; “TER = ln(e + ölü sayısı + yaralı sayısı + eylem sayısı)” şeklinde kurulmuştur. Çalışmamız için ise bu endeksin geliştirilmesi amacıyla Institute for Economics and Peace’e ait Global Terrorism Index (2017)’de yer alan ölü, yaralı ve eylem sayıları ile yıl ağırlıklandırmaları eklenmiştir. Bu çalışma için oluşturulan endeks ise her yıl için tek tek hesaplanarak, örneğin 1982 yılı için şu şekli almıştır:

$$\text{TER}_{1982} = [((\text{Ölü} \times 3) + (\text{Yaralı} \times 0,5) + (\text{Eylem} \times 1)) \times 16]_{1982} + [((\text{Ölü} \times 3) + (\text{Yaralı} \times 0,5) + (\text{Eylem} \times 1)) \times 8]_{1981} + [((\text{Ölü} \times 3) + (\text{Yaralı} \times 0,5) + (\text{Eylem} \times 1)) \times 4]_{1980} + [((\text{Ölü} \times 3) + (\text{Yaralı} \times 0,5) + (\text{Eylem} \times 1)) \times 2]_{1979} + [((\text{Ölü} \times 3) + (\text{Yaralı} \times 0,5) + (\text{Eylem} \times 1)) \times 1]_{1978} \quad (4.28)$$

Yukarıdaki (4.28) numaralı denklem sadece bir yıla aittir. Aynı denklem, devam eden diğer yıllar için de oluşturulmuş ve 1982 - 2017 yılları için ortaya çıkan terörizm endeksinin grafiksel gösterimi aşağıdaki Şekil 4.1’de verilmiştir.

Şekil 4.1. Türkiye’nin 1982-2017 Yıllarına Ait Terörizm Endeks Değerleri, (Global Terrorism Database’den elde edilen verilerden hesaplanarak hazırlanmıştır).

Makroekonomik değişkenlerin yer aldığı, zaman serisi analizlerinin kullanıldığı çalışmaların genelinde serilerin logaritmalarının alındığı görülmektedir. Logaritma alma işleminin temel sebeplerinden biri, seviyede üstel bir değişim gösteren serinin lineer (doğrusal) hâle dönüşmesidir. Böylelikle serinin varyansı sabitleştirilmiş olarak, aykırı

gözlemlerin oluşturduğu olumsuz etki azalmaktadır (Türe ve Akdi, 2006: 107). Bu nedenle modellerde kullanılan tüm değişkenlerin logaritmaları alınarak kullanılmıştır.

Çalışmada tahmin edilecek regresyon modellerini aşağıdaki eşitliklerdeki gibi ifade etmek mümkün olmaktadır:

$$\text{Model I: } KBGSYH_t = \beta_0 + \beta_1 TER_t + \beta_2 SSY_t + \beta_3 İST_t + \beta_4 EĞİ_t + \beta_5 ENF_t + u_t \quad (4.29)$$

Model I'de terörizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek amacıyla bir büyüme modeli kurulmuştur. Modelin kurulmasının ardından değişkenlerin gerekçeleri ve katsayılarının işaretleri üzerinde durulması gerekmektedir.

Bir ülkede terörizmin artması, güven ortamını bozarak tasarruf, tüketim ve yatırım gibi kararları olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca terörizmin etkin olduğu bölgelerde can güvenliğinin düşük olması, başta turizm ve ulaşım sektörü olmak üzere birçok alandan elde edilecek getiriyi azaltmaktadır. Dolayısıyla terörizm değişkenine ait katsayının işaretinin negatif olması beklenmektedir.

Büyüme denkleminde sermaye faktörünü temsilen eklenen sabit sermaye yatırımı ve emek faktörünü temsilen eklenen istihdam değişkenleri, ekonomik büyümenin temel belirleyicilerindendir. Sabit sermaye yatırım miktarında ve istihdamda meydana gelen bir artışın üretim imkânları eğrisini sağa kaydırarak ekonomik büyümeyi hızlandıracağı beklenmektedir. Bu nedenle sermaye ve istihdam değişkenlerinin katsayılarının pozitif olması beklenmektedir.

Yine ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden olan beşeri sermayeyi temsilen eğitim değişkeni kullanılmıştır. Ekonomik büyümenin sağlanmasında fiziki sermaye ile birlikte beşeri sermayenin üretim sürecine etkin katılımı büyük önem arz etmektedir. Eğitim, bilimsel yeniliklerin geliştirilmesi yoluyla emeğin verimliliğini artırmaktadır. Dolayısıyla eğitim değişkeninin katsayısının pozitif olması beklenmektedir.

Modeldeki son değişken olan enflasyon ise ekonomik büyüme literatüründe sıklıkla kullanılan kontrol değişkenlerdendir. Enflasyondaki artış bireysel servetlerde azalışa neden olacaktır. Bireyler de önceki servet dengelerine ulaşabilmek amacıyla tasarruf eğilimlerini artıracaklardır. Bu durum, faiz oranlarını düşürerek yatırımları arttıracaktır. Ayrıca Phillips Eğrisi yaklaşımında yer alan yüksek enflasyon-düşük

işsizlik varsayımı altında, düşük işsizlik dolayısıyla yüksek istihdamın ekonomik büyümeye katkı yapacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla enflasyon değişkeninin katsayısının da pozitif olması beklenmektedir.

$$\text{Model II: } SSY_t = \beta_0 + \beta_1 TER_t + \beta_2 DYY_t + \beta_3 TKF_t + \beta_4 PET_t + u_t \quad (4.30)$$

Terörizmin artması, güven ortamını bozarak, hayata ve ekonomiye dair belirsizlikleri artırmaktadır. Böyle bir ortamda tüketim ve yatırım gibi kararlar olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca terörizmin etkin olduğu bölgelerde özellikle fiziki yatırımların güvenlik sorunları, bu yatırımların miktarında azalmalara neden olmaktadır. Bu nedenle terörizm değişkenine ait katsayının işaretinin negatif olması beklenmektedir.

Ekonomik büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirmek için gerekli yatırımların finansmanını sağlayamayan ülkeler, bu açıklarını dış borçlanma veya doğrudan yabancı yatırım vasıtasıyla karşılayabilmektedirler. Doğrudan yabancı yatırımların teknoloji transferi ve rekabet etkisi sabit sermaye yatırımlarını olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırım değişkeninin katsayısının pozitif olması beklenmektedir.

Sermaye kullanımının maliyeti olarak da ifade edebilen faiz oranları, özellikle sabit sermaye yatırım kararlarında oldukça önemlidir. Modelde, sabit sermaye yatırımlarına yönelik literatürde sıklıkla kullanılan “ticari kredilere verilen ortalama faiz oranı” bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Faiz oranlarının yükselmesi özel kesim kredi maliyetlerini artırırken, kamu kesiminde ise artan borç miktarı dolayısıyla başta sabit sermaye yatırımları olmak üzere birçok yatırımın ertelenmesine veya miktarının azaltılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle faiz değişkeninin katsayısının negatif olması beklenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri genellikle dışa bağımlı olmaktadır. Enerji ihtalatı da gelişmekte olan Türkiye'nin en büyük ithalat kalemlerinin başında gelmektedir. Dolayısıyla enerji fiyatlarında, özelliklede petrol fiyatlarındaki artış, sabit sermaye yatırımları açısından önemli bir maliyet unsurudur. Gerek taşımacılık giderlerindeki artış, gerekse petrokimyasal ürünlerin fiyatlarındaki yükselme sabit sermaye yatırımlarını olumsuz etkilemektedir. Nitekim petrol fiyatları değişkeninin katsayısının negatif olması beklenmektedir.

Çeşitli hesaplamalar sonucunda elde edilen endeks aracılığıyla oluşturulan terörizm ile ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesine yönelik kurulan iki modelde yer alan değişkenler ve kaynakları Tablo 4.1 ve Tablo 4.3’de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Model I’de Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Model I: $KBGSYH_t = \beta_0 + \beta_1 TER_t + \beta_2 SSY_t + \beta_3 İST_t + \beta_4 EĞİ_t + \beta_5 ENF_t + u_t$		
Değişken	Değişkenin Tanımı	Verinin Kaynağı
KBGSYH	Reel Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (\$)	Dünya Bankası (WDI)
TER	Terörizm Endeksi	START (GTD)
SSY	Reel Sabit Sermaye Yatırımları (\$)	Dünya Bankası (WDI)
İST	İstihdam Edilen Kişi Sayısı	Total Economy Database (TED)
EĞİ	Toplam Öğrenci Sayısı	TUİK ve YÖK
ENF	Enflasyon (TÜFE)	TUİK

Yukarıda gösterilen Model I’deki bağımlı değişken olan KBGSYH (reel kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla) Dünya Bankası veri tabanından dolar bazında sabit fiyatlarla doğrudan alınmıştır. Bağımsız değişkenlerden olan SSY (reel sabit sermaye yatırımları) ise yine Dünya Bankası veri tabanından dolar bazında cari fiyatlarla alındıktan sonra GSYH deflatörü ile reel hâle getirilmiştir. Bir diğer bağımsız değişken olan İST ise Total Economy veri tabanından elde edilmiş olup, 15-64 yaş aralığında istihdam edilen toplam kişi sayısını ifade etmektedir. Yine bağımsız değişkenlerden olan EĞİ ise TUİK ve YÖK veri tabanlarından temin edilmiş olup, ilk, orta, lise, lisans ve lisansüstü eğitime tabi olan toplam kayıtlı öğrenci sayısını ifade etmektedir. Son olarak ENF bağımsız değişkeni ise, yine TUİK veri tabanından elde edilmiş olup, tüketici fiyat endeksini ifade etmektedir.

Tablo 4.2. Model I’deki Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler						
	KBGSYH	TER	SSY	İST	EĞİ	ENF
Ortalama	9.03771	9.48104	23.6160	9.87721	16.5221	1.12870
Medyan	8.99892	9.33281	21.7939	9.87588	16.5765	2.74019
Standart Sapma	0.29805	1.21572	2.84780	0.18239	0.33797	3.83452
Maksimum	9.61135	11.6220	28.7656	10.2468	17.0184	5.16479
Minimum	8.55138	7.11558	20.6748	9.59153	15.9456	-5.88030
Gözlem Sayısı	36	36	36	36	36	36

36 adet gözlemin yer aldığı yukarıdaki Tablo 4.2 incelendiğinde, Model I’de 1982-2017 döneminde bağımlı değişken olan KBGSYH’nin ortalaması yaklaşık 9.04’tür. Ana bağımsız değişken olan TER’in ortalaması ise yaklaşık 9.48’dir. Diğer bağımsız değişkenlerin yaklaşık olarak ortalamaları ise sırasıyla, SSY’nin 23.62, İST’in 9.88, EĞİ’nin 16.52 ve son olarak ENF’in ise 1.13’tür.

Tablo 4.3. Model II’de Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Model II: $SSY_t = \beta_0 + \beta_1 TER_t + \beta_2 DYY_t + \beta_3 TKF_t + \beta_4 PET_t + u_t$		
Değişken	Değişkenin Tanımı	Verinin Kaynağı
SSY	Reel Sabit Sermaye Yatırımları (\$)	Dünya Bankası (WDI)
TER	Terörizm Endeksi	START (GTD)
DYY	Reel Doğrudan Yabancı Yatırımlar (\$)	Dünya Bankası (WDI)
TKF	Ticari Kredilere Verilen Ortalama Faiz Oranı	Gelir İdaresi Başkanlığı ve TCMB
PET	Brent Petrol Fiyatları (\$)	BP (British Petroleum)

Yukarıda gösterilen Model II’deki bağımsız değişkenlerden olan DYY (doğrudan yabancı yatırımlar) Dünya Bankası veri tabanından dolar bazında cari fiyatlarla alınıp GSYH deflatörü ile reel hâle getirilmiştir. Yine bağımsız değişkenlerden olan TKF (ticari kredilere verilen ortalama faiz oranı)’ye ait 1982 - 2003 yılları arası veriler Gelir İdaresi Başkanlığı internet sitesinden elde edilirken, 2004 - 2017 yılları arası veriler ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Bu değişkene ait verilerin ilgili iki veritabanında da uyumlu oldukları belirlenmiştir. Bir diğer bağımsız değişken olan PET (Brent petrol fiyatları) ise dolar bazındadır.

Tablo 4.4. Model II’deki Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler					
	SSY	TER	DYY	TKF	PET
Ortalama	23.61603	9.481041	19.73432	3.684976	3.512536
Medyan	21.79392	9.332815	18.86499	4.042573	3.354792
Standart Sapma	2.847804	1.215720	2.495113	0.852854	0.674941
Maksimum	28.76565	11.62201	23.68045	5.029130	4.715548
Minimum	20.67482	7.115582	15.38433	2.187174	2.543176
Gözlem Sayısı	36	36	36	36	36

Yukarıdaki Tablo 4.4 incelendiğinde, Model II’de 1982-2017 döneminde bağımsız değişkenlerden olan DYY’nin ortalaması yaklaşık 19.73, TKF’nin 3.68 ve son olarak PET’in ise 3.51’dir.

4.2.2. Birim Kök Testleri Bulguları ve Değerlendirilmesi

Zaman serisi verilerinin kullanıldığı çalışmalarda modele eklenen değişkenlerin durağan halde oldukları varsayılmaktadır. Bir modelde yer alan seriler durağan olmayıp yukarı veya aşağı doğru kalıcı hareketler (trend) taşırsa, sonuç tablosunda yer alan yüksek R^2 ve %10, %5 ve %1 seviyesinde anlamlı t istatistikleri, gerçek ilişkiden ziyade bu trendden kaynaklanacaktır (Gujarati, 2009: 709). Bu sebeple, oluşturulacak modelde benzer bir hataya düşmemek adına ilk olarak serilerin durağanlıkları literatürde en yaygın kullanılan ADF ve PP Birim Kök Testleri ile incelenmiştir. Model I ve Model II'ye ait sonuçlar sırasıyla Tablo 4.5 ve Tablo 4.6'da verilmiştir.

Tablo 4.5. Model I'e Ait ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend
Seviye Değeri				
KBGSYH	0.24	-2.04	0.52	-2.08
TER	-1.47	-1.50	-1.67	-1.71
SSY	-2.34	-0.13	-1.83	-0.64
İST	0.87	-0.10	0.87	-1.10
EĞİ	-1.03	-2.18	-1.11	-2.27
ENF	-2.28	-0.90	-1.98	-1.46
Birinci Farklar				
KBGSYH	-6.19*	-6.16*	-6.21*	-6.34*
TER	-5.33*	-5.22*	-5.31*	-5.20*
SSY	-3.60**	-4.06**	-3.68*	-4.16**
İST	-5.40*	-5.50*	-5.40*	-5.50*
EĞİ	-5.80*	-5.77*	-5.96*	-6.07*
ENF	-6.74*	-4.41*	-3.94*	-5.61*
Kritik Değerler				
% 1	-3.65	-4.26	-3.65	-4.26
% 5	-2.95	-3.55	-2.95	-3.55
% 10	-2.62	-3.21	-2.62	-3.21

Not: (* ve **) işaretleri, değişkenlerin sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde durağan olduklarını ifade etmektedir. ADF ve PP testlerinde kritik değerler için, MacKinnon (1996) tarafından geliştirilen kritik tablo değerleri esas alınmıştır.

ADF ve PP Birim Kök Testleri ile modellerde kullanılan değişkenler için düzeyde ve birinci farklarındaki durağanlık durumu için hesaplanan t -istatistik ve olasılık değerlerini gösteren Tablo 4.5'in sonuçları incelendiğinde; sabitli ve sabitli ve trendli formlarda modellerdeki tüm değişkenlerin seviye düzeyinde $I(0)$ durağan olmadıkları

görülmektedir. Bu durum ADF ve PP Birim Kök Testlerinde değişkenlerin t-istatistik değerlerinin MacKinnon kritik değerlerinden mutlak olarak küçük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, modellerde kullanılan tüm değişkenlerin farkı alınarak %1 ve %5 önem düzeylerinde bütün serilerin birinci fark düzeyinde [I(1)] durağan oldukları belirlenmiştir.

Tablo 4.6. Model II'ye Ait ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend
Seviye Değeri				
SSY	-2.34	-0.13	-1.83	-0.65
TER	-1.47	-1.50	-1.67	-1.71
DYY	-1.42	-1.50	-1.44	-1.50
TKF	-0.55	-2.10	-0.56	-2.12
PET	-1.05	-2.28	-1.05	-2.31
Birinci Farklar				
SSY	-3.60**	-4.06**	-3.68*	-4.16**
TER	-5.33*	-5.22*	-5.31*	-5.20*
DYY	-5.84*	-5.80*	-5.84*	-5.80*
TKF	-5.90*	-6.12*	-5.90*	-6.11*
PET	-5.62*	-5.56*	-5.62*	-5.56*
Kritik Değerler				
% 1	-3.65	-4.26	-3.65	-4.26
% 5	-2.95	-3.55	-2.95	-3.55
% 10	-2.62	-3.21	-2.62	-3.21

Not: (* ve **) işaretleri, değişkenlerin sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde durağan olduklarını ifade etmektedir. ADF ve PP testlerinde kritik değerler için, MacKinnon (1996) tarafından geliştirilen kritik tablo değerleri esas alınmıştır.

ADF ve PP Birim Kök Testleri ile modellerde kullanılan değişkenler için düzeyde ve birinci farklarındaki durağanlık durumu için hesaplanan t-istatistik ve olasılık değerlerini gösteren Tablo 4.6'nın sonuçları incelendiğinde; sabitli ve sabitli ve trendli formlarda modellerdeki tüm değişkenlerin yine seviye düzeyinde [I(0)] durağan olmadıkları görülmektedir. Bu durum ADF ve PP Birim Kök Testlerinde değişkenlerin t-istatistik değerlerinin MacKinnon kritik değerlerinden mutlak olarak küçük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, modellerde kullanılan tüm değişkenlerin farkı alınarak %1 ve %5 önem düzeylerinde bütün serilerin birinci fark düzeyinde [I(1)] durağan oldukları belirlenmiştir.

4.2.3. Eşbütünleşme Testi Bulguları ve Değerlendirilmesi

Değişkenlerin durağanlıklarına ait durumlarının incelenmesinin ardından değişkenlerin arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı, yani değişkenlerin eşbütünleşik durumlarının araştırılması gerekmektedir. Eşbütünleşme, uzun dönemli serilerde fark alınmasından dolayı oluşan bilgi kaybını ve çözümsüzlüğü azaltan bir yaklaşımdır (Tari, 2015: 415-416).

Johansen eşbütünleşme sınaması, modeldeki bütün değişkenleri içsel kabul etmektedir. Dolayısıyla tahminlerin matris ve vektör yardımıyla yapılması gerekmektedir. Bu nedenle ilk olarak VAR modeli tahmin edilip uygun gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 593). Bu kapsamda oluşturulacak VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğu, öncelikle Olabilirlik Oran Testi (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan Quinn Bilgi Kriteri (HQ) değerlerini en küçük yapan gecikme uzunluğu belirlenmeye çalışılmış ve sonuçlar Tablo 4.7 ve Tablo 4.8’de verilmiştir.

Tablo 4.7. Model I İçin Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	3.546943	NA	4.67e-08	0.148670	0.420762	0.240221
1	268.1005	416.8723*	4.69e-14*	-13.70306*	-11.79841*	-13.06220*
2	301.1206	40.02439	7.08e-14	-13.52246	-9.985262	-12.33230
3	337.3762	30.76232	1.39e-13	-13.53795	-8.368199	-11.79849

Not: (*) işareti, ilgili kıstaslara göre belirlenen optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Schwarz Bilgi Kriteri, Akaike Bilgi Kriteri’ne göre yeni değişkenlerin modele eklenmesiyle ortaya çıkabilecek durumu değerlendirme bakımından daha dikkatli düzenlenmiştir (Mikailsoy, 11). Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde yapılan çalışmaların genelinde SC ve AIC bilgi kriterlerinden biri seçilmektedir. Tablo 4.7 incelendiğinde, tüm bilgi kriterlerinin uygun gecikme uzunluğu için 1 gecikmeyi gösterdiği görülmektedir. Aşağıdaki Tablo 4.8 incelendiğinde ise, beş bilgi kriterinden dört tanesinin uygun gecikme uzunluğu için 1 gecikmeyi gösterdiği görülmektedir. Hem çoğunluk esasına göre hem de yukarıda açıklanan SC’nin üstünlüğünden dolayı Model I ve Model II’de SC’nin belirttiği uzunluk olan 1 seçilecektir.

Tablo 4.8. Model II İçin Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-199.6430	NA	0.167514	12.40260	12.62935	12.47890
1	-28.93797	279.3355*	2.50e-05*	3.571998	4.932460*	4.029752*
2	-2.691886	34.99479	2.59e-05	3.496478	5.990657	4.335693
3	22.32972	25.77983	3.54e-05	3.495169*	7.123066	4.715846

Not: LR: Olabilirlik Oran Testi, FPE: Son Tahmin Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri HQ: Hannan Quinn Bilgi Kriteri'ni ifade etmektedir. (*) işareti, ilgili kıstaslara göre belirlenen optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Aşağıdaki Tablo 4.9 ve Tablo 4.10'da Johansen eşbütünleşme testleri sonuçları yer almaktadır. İz ve maksimum öz değer test istatistiklerince, H_0 temel hipotezi (ilgili seriler arasında herhangi bir eşbütünleşme yoktur), test istatistiklerine ait olasılık değerlerinin %1 ve %5 önem düzeylerinde anlamlı olmalarından ötürü reddedilmiştir. Dolayısıyla H_1 alternatif hipotezi (ilgili seriler arasında eşbütünleşme bulunmaktadır) kabul edilmiştir. İlk olarak Model I'in Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçları aşağıdaki Tablo 4.9'da gösterilmiştir.

Tablo 4.9. Model I İçin Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz (Trace) İstatistiği				
(H_0)	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer (% 5)	Olasılık
$r = 0$	0.690324	101.2181	83.93712	0.0016*
$r \leq 1$	0.501270	61.36230	60.06141	0.0387*
$r \leq 2$	0.392557	37.70880	40.17493	0.0867
$r \leq 3$	0.300317	20.75992	24.27596	0.1303
$r \leq 4$	0.222387	8.617573	12.32090	0.1926
$r \leq 5$	0.001930	0.065667	4.129906	0.8336
Maksimum Öz Değer (Maximum Eigen Value) İstatistiği				
(H_0)	Özdeğer	Mak. Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer (% 5)	Olasılık
$r = 0$	0.690324	39.85580	36.63019	0.0203*
$r \leq 1$	0.501270	23.65349	30.43961	0.2753
$r \leq 2$	0.392557	16.94888	24.15921	0.3463
$r \leq 3$	0.300317	12.14235	17.79730	0.2883
$r \leq 4$	0.222387	8.551907	11.22480	0.1422
$r \leq 5$	0.001930	0.065667	4.129906	0.8336

Not: (*) işareti, %5 önem düzeyinde H_0 temel hipotezinin reddedilerek test istatistiklerinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Johansen eşbütünleşme testinde, iz ve öz değer test istatistiklerinde bir çelişki ortaya çıktığında, öz değer istatistiği daha kesin sonuçlar verdiği için tercih edilmektedir (Tarı, 2015: 427). Yukarıdaki Tablo 4.9 incelendiğinde %5 önem düzeyinde iz

istatistiğine göre iki, öz değer istatistiğine göre ise bir eşbütünleşme vektörünün varlığı görülmektedir. Dolayısıyla Model I’de kullanılan değişkenlerin arasında en az bir tane eşbütünleşme vektörünün olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum, olasılık değerinin 0.05 değerinden küçük olanların sayısıyla belirlenmektedir.

Model II’ye ait Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçları ise aşağıdaki Tablo 4.10’da gösterilmiştir.

Tablo 4.10. Model II İçin Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz (Trace) İstatistiği				
(H₀)	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer (% 5)	Olasılık
r = 0	0.757526	110.6282	88.80380	0.0006*
r ≤ 1	0.563050	62.45486	63.87610	0.0655
r ≤ 2	0.370034	34.30498	42.91525	0.2747
r ≤ 3	0.280267	18.59391	25.87211	0.3054
r ≤ 4	0.195879	7.412188	12.51798	0.3035
Maksimum Öz Değer (Maximum Eigen Value) İstatistiği				
(H₀)	Özdeğer	Mak. Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer (% 5)	Olasılık
r = 0	0.757526	48.17332	38.33101	0.0028*
r ≤ 1	0.563050	28.14988	32.11832	0.1416
r ≤ 2	0.370034	15.71106	25.82321	0.5705
r ≤ 3	0.280267	11.18173	19.38704	0.4948
r ≤ 4	0.195879	7.412188	12.51798	0.3035

Not: (*) işareti, %5 önem düzeyinde H₀ temel hipotezinin reddedilerek test istatistiklerinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.10 incelendiğinde, %5 önem düzeyinde hem iz hem de öz değer test istatistiklerinin aynı yönde sonuçlara ulaştığını ve Model II’de kullanılan değişkenlerin arasında en az bir tane eşbütünleşme vektörünün olduğu sonucu görülmektedir. Bu durum, olasılık değerinin 0.05 değerinden küçük olanların sayısıyla belirlenmektedir.

Diğer yandan, her iki test istatistiklerinin aynı yönde sonuçlara ulaşması modelin kararlılığı adına olumlu bir gösterge olarak yorumlanmaktadır. Bu sonuçlar her iki modelde de bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle uzun dönemli bir süreçte birlikte hareket ettiklerini kanıtlamaktadır. Diğer bir deyişle ifade etmek gerekirse bu sonuçlar, modelde kullanılan değişkenlerin arasında kısa dönemde meydana gelebilecek bir şokun oluşturacağı etkinin, uzun dönemde ortadan kalkacağını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

4.2.4. Eşbütünleşme Tahmincisi Bulguları ve Değerlendirilmesi

Bir modeldeki bağımsız değişkenlere ilişkin uzun dönem katsayılarının tahmininde kullanılan FMOLS yöntemi, kesitler arasında oldukça heterojenliğe izin vermesinin yanında, hata terimi, sabit terim ve bağımsız değişkenlere ait farkların arasındaki muhtemel korelasyonun varlığını da dikkate almaktadır. Bu yöntemde herhangi bir parametreye dayalı olmayan uyarılma, endojenliği ve otokorelasyonu düzeltebilmek için bağımlı değişkene uygulanmakta ve tahmin edilen uzun dönemli parametreler, uyarlanmış bağımlı değişkenin modelde yer alan bağımsız değişkenlere regrese edilmesiyle oluşturulmaktadır. Bu uzun dönem katsayılarına karşılık gelmekte olan t-istatistik değerleri de bu durumda, asimptotik olarak standart normal dağılıma yakınsarlar (Kök ve Şimşek, 2006: 7-8).

Bu çalışmada, terörizm ile ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla tanımlanan modeller, FMOLS yöntemi kullanılarak ayrı ayrı tahmin edilmiş ve sonuçları aşağıdaki Tablo 4.11 ve Tablo 4.12’de sunulmuştur.

Tablo 4.11. Model I’e Ait FMOLS Sonuçları

Model I: $KBGSYH_t = \beta_0 + \beta_1 TER_t + \beta_2 SSY_t + \beta_3 İST_t + \beta_4 EĞİ_t + \beta_5 ENF_t + u_t$					
Değişken	Katsayı	Standart Hata	R²	Düz-R²	JB
C	-4.523*	1.035 (0.000)	0.988	0.986	1.045 (0.593)
TER	-0.014**	0.006 (0.029)			
SSY	0.140*	0.018 (0.000)			
İST	1.084*	0.098(0.000)			
EĞİ	-0.028	0.086 (0.745)			
ENF	0.130*	0.018 (0.000)			

Not: (*) ve (**) işaretleri, değişkenlerin katsayılarının sırası ile %1 ve %5 önem düzeylerine göre anlamlılığını belirtmektedir. Tabloda standart hataların yanında yer alan “( )” parantez içindeki değerler t-istatistiklerine ait olasılık (probability) değerlerini göstermektedir. JB ise modelin kalıntılarına ait Jarque-Bera normal dağılım test sonuçlarını göstermektedir.

Kalıntıların normal dağılım sergilemesi, doğrusal regresyon modelinin temel varsayımlarındandır. Kalıntılar normal dağılım sergilemezse istatistiksel analiz sonuçları hatalı olabilmektedir (Çokluk ve diğ., 2012: 16). JB normallik test sonuçlarına bakıldığında, çalışmada tanımlanan model I’deki kalıntıların normal bir dağılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, JB testi için hesaplanmış olasılık değerlerinin 0.05 önem düzeyinden daha büyük olmasından anlaşılmaktadır.

Tablo 4.11 incelendiğinde Model I'deki bağımlı değişkende oluşan değişimlerin modeldeki bağımsız değişkenler tarafından açıklanma gücünü gösteren R^2 ve düzeltilmiş R^2 katsayılarının yüksek değerlerden oluştuğu, diğer taraftan eğitim değişkeni hariç diğer tüm değişkenlerin anlamlı ve beklentilere uygun değerler aldığı görülmektedir. Ayrıca terörizm ölçütü olarak belirtilen TER değişkeni istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlılığa sahipken, diğer değişkenler %1 düzeyinde anlamlılığa sahiptir. Bu modeldeki eğitim ölçütü olarak belirtilen EĞİ değişkeni ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı gibi beklentilerin aksine bir katsayı işaretine sahiptir.

Bu doğrultuda, terörizm değişkeninin katsayısının -0.014 olarak tahmin edildiği görülmektedir. Bu durum, incelenen dönemde terörizmde meydana gelen 1 birimlik artışın, Türkiye ekonomisinde uzun dönemde reel KBGSYH üzerinde yaklaşık 0.014 birimlik bir azalış meydana getirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, sabit sermaye yatırımları, istihdam ve enflasyon değişkenlerinin katsayılarının sırasıyla 0.140, 1.084 ve 0.130 olarak tahmin edildiği görülmektedir. Bu değişkenlerdeki 1 birimlik artış ise uzun dönemde reel KBGSYH'de sırasıyla yaklaşık 0.140, 1.084 ve 0.130 birimlik artış meydana getirecektir.

Tablo 4.12. Model II'ye Ait FMOLS Sonuçları

Model II: $SSY_t = \beta_0 + \beta_1 TER_t + \beta_2 DYY_t + \beta_3 TKF_t + \beta_4 PET_t + u_t$					
Değişken	Katsayı	Standart Hata	R²	Düz-R²	JB
TER	-0.232**	0.094 (0.0199)	0.930	0.920	1.500 (0.472)
DYY	0.940*	0.051 (0.0000)			
TKF	0.004	0.352 (0.9915)			
PET	-1.005**	0.458 (0.0360)			
C	10.758*	3.342 (0.0031)			

Not: (*) ve (**) işaretleri, değişkenlerin katsayılarının sırası ile %1 ve %5 önem düzeylerine göre anlamlılığını belirtmektedir. Tabloda standart hataların yanında yer alan "( )" parantez içindeki sayılar t-istatistiklerine ait olasılık (probability) değerlerini göstermektedir.

Tablo 4.12 incelendiğinde Model II'deki kalıntıların normal bir dağılıma sahip olduğu ve bağımlı değişkende oluşan değişimlerin modeldeki bağımsız değişkenler tarafından açıklanma gücünü gösteren R^2 ve düzeltilmiş R^2 katsayılarının yüksek değerlerden oluştuğu görülmektedir. Diğer taraftan ticari kredilere uygulanan faiz değişkeni hariç diğer tüm değişkenlerin anlamlı ve beklentilere uygun değerler aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca terörizm ölçütü olarak belirtilen TER ve petrol fiyatlarını temsil eden PET değişkenleri istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlılığa sahipken, reel

doğrudan yabancı yatırımları temsil eden DYY değişkeni ise istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlılığa sahiptir. Bu modeldeki ticari kredilere uygulanan faiz değişkeni olarak belirtilen TKF değişkeni ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı gibi beklentilerin aksine bir katsayı işaretine sahiptir.

Bu kapsamda, terörizm değişkeninin katsayısının -0.232 olarak tahmin edildiği görülmektedir. Bu durum, incelenen dönemde terörizmde meydana gelen 1 birimlik artışın, Türkiye ekonomisinde uzun dönemde reel sabit sermaye yatırımları üzerinde yaklaşık 0.232 birimlik bir azalış meydana getirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, reel doğrudan yabancı yatırımlardaki 1 birimlik artışın, uzun dönemde reel sabit sermaye yatırımları üzerinde yaklaşık 0.940 birimlik artış meydana getirdiği, petrol fiyatlarındaki 1 birimlik artışın ise uzun dönemde reel sabit sermaye yatırımları üzerinde yaklaşık 1.005 birimlik azalış meydana getirdiği görülmektedir.

Model I ve Model II'ye birlikte bakıldığında, incelenen dönem içerisinde terörizmin olumsuz etkisinin reel sabit sermaye yatırımlarında, ekonomik büyümeye nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, terörizmdeki 1 birimlik artışın reel sabit sermaye yatırımlarında 0.232 birimlik, ekonomik büyüme ölçütü olan reel KBGSYH'de ise 0.014 birimlik bir azalış meydana getirmesiyle anlaşılmaktadır.

4.2.5. Nedensellik Bulguları ve Değerlendirilmesi

Eşbütünleşme analizi seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını test ederken, nedenselliğin yönü hakkında herhangi bir bilgi belirtmemektedir. Engle ve Granger (1987)'a göre bir modelde yer alan değişkenler arasında bir eşbütünleşmenin varlığı, ilgili değişkenler arasında en az bir tek yönlü nedenselliğin varlığına neden olacak ve hata düzeltme modelinin kullanılabilmesini sağlayacaktır. Birinci farkta [I(1)] durağan değişkenler grubu eşbütünleşik ise, VAR modelinde saptanan hata düzeltme teriminin VEC modeline dâhil edilmemesi nedensellik testlerinde karşılaşılan spesifikasyon hatasına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla VAR yapısında olması muhtemel nedenselliğin yönünün tespiti için değişkenlerin hepsinin açıklayıcı değişken olarak yer aldığı VEC modeline hata düzeltme terimlerinin (ECT) eklenmesi gerekmektedir (Altıntaş ve Tombak, 2011: 14).

Hem aynı mertebede durağan hem de eşbütünleşik olan seriler arasında olası uzun dönemli ilişkiler ve kısa dönemli nedensellik ilişkileri VEC modeli ile analiz edilebilmektedir. Bu bağlamda, VEC modelindeki hata düzeltme terimi uzun dönemli etkileri, gecikmeleri alınan bağımsız değişkenlerdeki değişimler ise kısa dönemli etkileri göstermektedir (Jones ve Joulfian, 1991: 146)

İlgili modellerde yer alan tüm değişkenlerin I(1)'de durağan oldukları ve bu iki modelde de uzun dönemde eşbütünleşme vektörlerinin varlığı daha önce tespit edilmişti. Bu şartların sağlanmasının ve eşbütünleşme tahmincilerinin katsayılarının belirlenmesinin ardından, değişkenler arasındaki muhtemel kısa dönem nedensellik ilişkileri ve uzun dönemli denge durumları VEC modeline dayalı Granger nedensellik testi ile incelenerek bulguları aşağıdaki Tablo 4.13 ve Tablo 4.14'de sunulmuştur.

Tablo 4.13. Model I'e Ait Uzun ve Kısa Dönem VECM Granger Nedensellik Sonuçları

Uzun Dönemli Denge Durumu							
Bağımlı Değişkenler		Bağımsız Değişkenler			Hata Terimi (ECT)		
					Katsayı	t-İst. / Olasılık	
KBGSYH		TER SSY İST EĞİ ENF			0.306	1.605 / (0.121)	
TER		KBGSYH SSY İST EĞİ ENF			0.017	0.097 / (0.8924)	
SSY		KBGSYH TER İST EĞİ ENF			0.406	2.186 / (0.038)**	
İST		KBGSYH TER SSY EĞİ ENF			-0.024	-0.179 / (0.859)	
EĞİ		KBGSYH TER SSY İST ENF			-0.065	-0.468 / (0.644)	
ENF		KBGSYH TER SSY İST EĞİ			0.457	2.115 / (0.047)**	
Kısa Dönemli Nedensellik		Bağımsız Değişkenler					
Bağımlı Değişkenler		KBGSYH	TER	SSY	İST	EĞİ	ENF
KBGSYH	Ki- Kare	—	3.101	0.480	0.171	1.453	3.867
	Olasılık	—	0.078***	0.488	0.679	0.228	0.049**
TER	Ki- Kare	1.023	—	0.088	0.043	6.016	1.061
	Olasılık	0.312	—	0.767	0.836	0.014**	0.303
SSY	Ki- Kare	0.279	3.313	—	0.012	0.992	3.572
	Olasılık	0.597	0.069***	—	0.912	0.319	0.059***
İST	Ki- Kare	1.813	5.462	0.848	—	0.001	0.012
	Olasılık	0.178	0.019**	0.357	—	0.998	0.914
EĞİ	Ki- Kare	1.359	2.483	0.796	0.002	—	0.122
	Olasılık	0.244	0.116	0.372	0.989	—	0.727
ENF	Ki- Kare	0.057	0.096	0.013	0.117	1.540	—
	Olasılık	0.812	0.757	0.910	0.732	0.215	—

Not: (*, ** ve ***) işaretleri sırasıyla ilgili değişkenlerin test istatistiklerinin %1, %5 ve %10 önem düzeylerine göre anlamlılığını temsil etmektedirler. Tüm değişkenler I(1) seviyesinde durağandır.

Yukarıdaki Tablo 4.13'ün üst kısmı incelendiğinde, uzun dönemli denge durumuna ilişkin oluşturulan hata terimlerinin hepsinin t-istatistiklerine ait olasılık değerlerinin en az %10 düzeyinde anlamlı ve katsayılarının da negatif olmaları gerekliliği şartına uymadıkları görülmektedir. Bu durum, modelde bulunan değişkenler arasında uzun dönemli denge durumlarının oluşmadığını göstermekte ve hata düzeltme terimlerinin işlemediği manasına gelmektedir. Bu nedenle Model I için sadece kısa dönemli nedensellik ilişkisine bakılabilecektir.

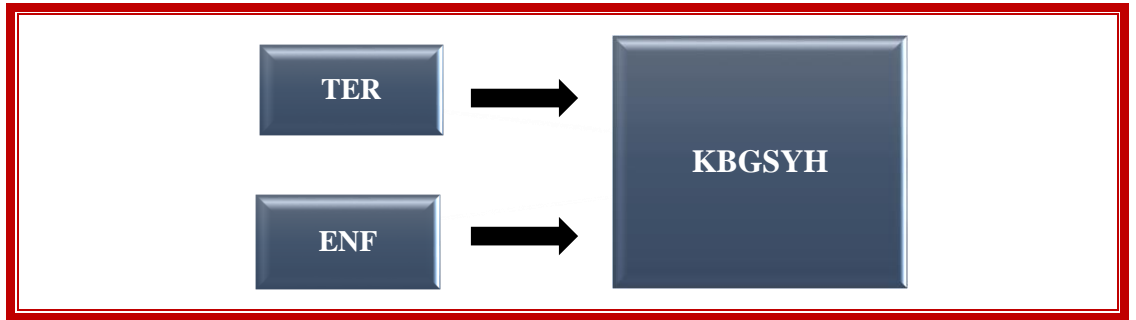
Tablo 4.13'ün alt kısmında yer alan kısa dönemli VECM Granger nedensellik sonuçları incelendiğinde; KBGSYH değişkeninin bağımlı olduğu model oluşturulurken KBGSYH, TER, SSY, İST, EĞİ ve ENF değişkenlerinin ve hata terimlerinin gecikmeli değerleri açıklayıcı değişkenler olarak modele eklenmişlerdir. Model oluşturulduktan sonra Wald Testi yardımıyla değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Bu kapsamda TER, SSY, İST, EĞİ ve ENF değişkenlerinin katsayılarının hepsinin 1'den 0'a eşit olduğunu bildiren H_0 temel hipotezine karşılık olarak, bütün değişkenlerin değerinin en az bir tanesinin 0'a eşit olmadığı yönündeki H_1 alternatif hipotezi, ayrı ayrı her değişken için test edilmiştir. Sonuç olarak TER ve ENF değişkenlerinin bu hipotezleri test etmek için kullanılan Ki-kare istatistiğinin olasılık değerleri 0.10'dan küçük olduğunun tespit edilmesinden dolayı, temel hipotez reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Bu sonuç, kısa dönemde TER ve ENF değişkenlerinin KBGSYH değişkeni üzerinde etkili oldukları biçiminde yorumlanabilmekte, başka bir ifadeyle TER ve ENF değişkenlerinden KBGSYH değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlamına gelmektedir.

TER, SSY, İST, EĞİ ve ENF değişkenlerinin tek tek bağımlı değişken oldukları modellerin kısa dönemli nedensellik ilişkilerini yine Tablo 4.13 çerçevesinde şu şekilde ifade etmek mümkündür. TER değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde kısa dönemde sadece EĞİ değişkeni ile TER değişkeni arasında, ilgili değişkenin Ki-kare istatistiği olasılığının 0.05'ten küçük olmasından dolayı bu değişkenden TER değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık diğer değişkenlerinin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan büyük olmalarından dolayı bu değişkenlerden TER değişkenine doğru işleyen herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir.

SSY değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde kısa dönemde TER ve ENF değişkenleri ile SSY değişkeni arasında, ilgili değişkenlerin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan küçük olmalarından dolayı bu değişkenlerden SSY değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık diğer değişkenlerinin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan büyük olmalarından dolayı bu değişkenlerden SSY değişkenine doğru işleyen herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir.

İST değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde kısa dönemde sadece TER değişkeni ile İST değişkeni arasında, ilgili değişkenin Ki-kare istatistiği olasılığının 0.05'ten küçük olmasından dolayı bu değişkendeki İST değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık diğer değişkenlerinin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan büyük olmalarından dolayı bu değişkenlerden TER değişkenine doğru işleyen herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir.

Benzer şekilde EĞİ ve ENF değişkenlerinin ayrı ayrı bağımlı değişken oldukları modellerde de diğer değişkenlerin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan büyük olmalarından dolayı herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir. Model I'in kısa dönem nedensellik özet gösterimi Şekil 4.2'de yer almaktadır.

Şekil 4.2. Model I'e Ait Kısa Dönemli Nedensellik

Yukarıdaki Şekil 4.2'ye bakıldığında, Model I için TER ve ENF değişkenlerinin her birinden, ana bağımlı değişken olan KBGSYH değişkenine doğru ayrı ayrı tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Tablo 4.14. Model II'ye Ait Uzun ve Kısa Dönem VECM Granger Nedensellik Sonuçları

Uzun Dönemli Denge Durumu						
Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Hata Terimi (ECT)				
		Katsayı	t-İst. / Olasılık			
SSY	TER DYI TKF PET	0.787	3.693 / (0.001)*			
TER	SSY DYI TKF PET	-0.294	-1.383 / (0.179)			
DYI	SSY TER TKF PET	-0.012	-0.073 / (0.942)			
TKF	SSY TER DYI PET	0.128	0.713 / (0.482)			
PET	SSY TER DYI TKF	-0.378	-0.232 / (0.812)			
Kısa Dönemli Nedensellik		Bağımsız Değişkenler				
Bağımlı Değişkenler		SSY	TER	DYI	TKF	PET
SSY	Ki- Kare	—	13.231	6.392	6.237	1.612
	Olasılık	—	0.000*	0.011**	0.012**	0.204
TER	Ki- Kare	6.040	—	8.106	0.995	2.387
	Olasılık	0.014**	—	0.004*	0.318	0.122
DYI	Ki- Kare	0.180	5.977	—	0.018	0.003
	Olasılık	0.671	0.014**	—	0.894	0.953
TKF	Ki- Kare	22.601	14.945	10.217	—	3.353
	Olasılık	0.000*	0.000*	0.001*	—	0.067***
PET	Ki- Kare	0.407	0.516	0.027	0.638	—
	Olasılık	0.524	0.473	0.867	0.424	—

Not: (*), (**) ve (***) işaretleri sırasıyla ilgili değişkenlerin test istatistiklerinin %1, %5 ve %10 önem düzeylerine göre anlamlılığını temsil etmektedirler. Tüm değişkenler I(1) seviyesinde durağandır.

Yukarıdaki Tablo 4.14'ün üst kısmı incelendiğinde, uzun dönemli denge durumuna ilişkin oluşturulan hata terimlerinin hepsinin t-istatistiklerine ait olasılık değerlerinin en az %10 düzeyinde anlamlı ve katsayılarının da negatif olmaları gerekliliği şartına uymadıkları görülmektedir. Bu durum, modelde bulunan değişkenler arasında uzun dönemli denge durumlarının oluşmadığını göstermekte ve hata düzeltme terimlerinin işlemediği manasına gelmektedir. Bu nedenle, Model II için de sadece kısa dönemli nedensellik ilişkisine bakılabilecektir.

Tablo 4.14'ün alt kısmında yer alan kısa dönemli VECM Granger nedensellik sonuçları incelendiğinde; SSY değişkeninin bağımlı olduğu model oluşturulurken SSY, TER, DYI, TKF ve PET değişkenlerinin ve hata terimlerinin gecikmeli değerleri açıklayıcı değişkenler olarak modele eklenmişlerdir. Model oluşturulduktan sonra Wald Testi yardımıyla değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Bu kapsamda SSY, TER, DYI, TKF ve PET değişkenlerinin katsayılarının hepsinin 1'den 0'a eşit olduğunu bildiren H_0 temel hipotezine karşılık olarak, bütün değişkenlerin değerinin en az bir tanesinin 0'a eşit olmadığı yönündeki H_1 alternatif

hipotezi, ayrı ayrı her değişken için test edilmiştir. Nitekim TER, DYY ve TKF değişkenlerinin bu hipotezleri test etmek için kullanılan Ki-kare istatistiğinin olasılık değerlerinin 0.10'dan küçük olduklarının tespit edilmesinden dolayı, temel hipotez reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Bu sonuç, kısa dönemde TER, DYY ve TKF değişkenlerinin SSY değişkeni üzerinde etkili oldukları biçiminde yorumlanabilmekte, başka bir ifadeyle TER, DYY ve TKF değişkenlerinden SSY değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlamına gelmektedir.

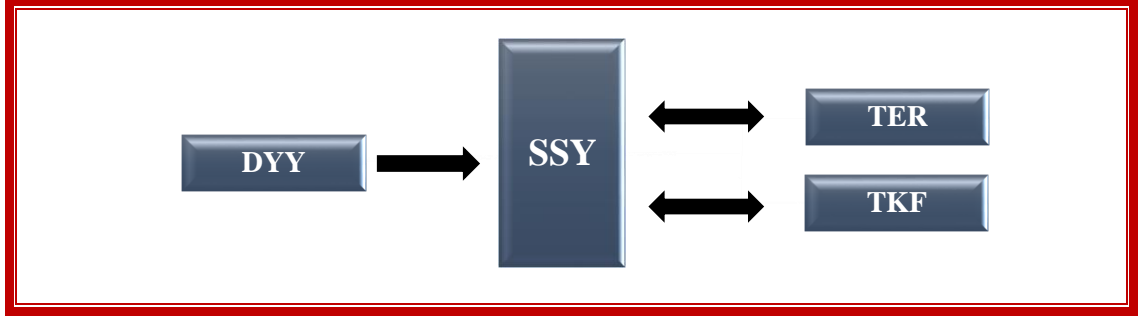
TER, DYY, TKF ve PET değişkenlerinin tek tek bağımlı değişken oldukları modellerin kısa dönemli nedensellik ilişkilerini, yine Tablo 4.14 çerçevesinde şu şekilde ifade etmek mümkündür. TER değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde, kısa dönemde SSY ve DYY değişkenleri ile TER değişkeni arasında, ilgili değişkenlerin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.05'ten küçük olmalarından dolayı bu değişkenlerden TER değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık TKF ve PET değişkenlerinin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan büyük olmalarından dolayı, bu değişkenlerden TER değişkenine doğru işleyen herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir.

DYY değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde, kısa dönemde TER değişkeni ile DYY değişkeni arasında, ilgili değişkenin Ki-kare istatistikleri olasılığının 0.05'ten küçük olmasından dolayı, TER değişkeninden DYY değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlaşılmaktadır. SSY, TKF ve PET değişkenlerinin ise Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan büyük olmalarından dolayı, bu değişkenlerden DYY değişkenine doğru işleyen herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

TKF değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde, kısa dönemde SSY, TER, DYY ve PET ile TKF değişkenleri arasında, ilgili değişkenlerin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının en az 0.10'dan küçük olmalarından dolayı, bu değişkenlerden TKF değişkenine doğru kısa dönemde işleyen bir nedenselliğin olduğu anlaşılmaktadır.

PET değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde ise, kısa dönemde SSY, TER, DYY ve TKF değişkenleri arasında, ilgili değişkenlerin Ki-kare istatistikleri olasılıklarının 0.10'dan büyük olmalarından dolayı, bu değişkenlerden PET değişkenine

doğru işleyen herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Model II'ye ait kısa dönem nedensellik özet gösterimi aşağıdaki Şekil 4.3'de yer almaktadır.

Şekil 4.3. Model II'ye Ait Kısa Dönemli Nedensellik

Yukarıdaki Şekil 4.3'e bakıldığında, Model II için ana bağımlı değişken olan SSY ile TER ve TKF değişkenleri arasında kısa dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı, ayrıca DYY değişkeninden de SSY değişkenine doğru işleyen tek yönlü bir nedenselliğin varlığı görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geçmişini yaklaşık iki bin yıl öncesine dayanan terörizm, özellikle 21. yüzyılda yaşanan hızlı teknolojik değişimler ile birlikte birçok devletin ulusal bütünlüğünü tehdit ederek, küresel boyutta meydana getirdiği etkilerle tüm dünyanın karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Ayrıca, devletlerin kendi sosyal, siyasal, ekonomik ve demokratik yapılarına karşı önlem alması gereken açık bir tehdit olmasına bağlı olarak önemli kaynak ayrılan sorunlardan biri de olmuştur.

Terörizm, hedef aldığı sistemi veya rejimi yıkarak, bunun yerine benimsediği ideoloji çerçevesinde yeni bir sistem ya da yönetim tesis etmeyi amaçlamaktadır. Sistemli bir askeri güce sahip ülkelere karşı bu amacın gerçekleşmesi imkânsız gibi durmakla birlikte, terör örgütlerinin almış olduğu gizli ve açık desteklerin bu amacın gerçekleşebilme ihtimalini artırdığı da bilinmektedir.

Terörizm, yıllardır ülkelerin önlem almaya çalıştığı bir tehdit olsa da, Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşen 11 Eylül olayları göstermiştir ki, gelişmiş ülkelerde bile önemli bir sorun olabilmektedir. 11 Eylül olaylarından itibaren, terörizm uluslararası bir sorun hâline dönüşmüştür. Terörizm sorunu uluslararası gündeme taşındıktan sonra, terör örgütlerinin dış ülke ve gruplardan almış olduğu maddi, fiziki ve insan kaynaklarına yönelik desteklerin olumsuz etki ve sonuçları daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır.

Her ne kadar terörizm, küresel bir nitelik kazanıp gelişmiş ülkeleri de tehdit eder durumda olsa da, tarih boyunca terörizmden en çok etkilenenlerin gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler olduğu bir gerçektir. Bu çerçevede, jeopolitik ve jeostratejik açılarından önemli bir yere sahip olan Türkiye, yaklaşık bir asırdır terörizm nedeniyle sürekli olarak ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar yaşamış ve böylece ülkede iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum, ülkenin kaynaklarının özellikle fiziki ve beşeri sermayeye aktarımını kısıtlayarak arzulanan refahın, büyümenin ve kalkınmanın gerçekleşmesini engelleyen önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Literatürde terörizm ile ekonomi ilişkisi incelendiğinde, zaman boyutu bakımından 11 Eylül 2001'de yaşanan olaylar bir dönüm noktası olmuştur. Dolayısıyla bu tarihe kadar terörizm konusuna iktisat literatüründe çok fazla rastlanmamakla

birlikte, terörizmin ekonomiye etkisinin incelendiği çalışmaların çoğunda genellikle savunma harcamaları kullanılmış ve araştırılan bu etkilerin doğrudan değil de dolaylı olarak incelendiği görülmüştür. 2001'den sonra ise terörizm konusunda savunma harcamalarının ana değişkenlerden biri olarak kullanımı devam etse de, terörizmin ekonomiye olan doğrudan etkileri terörizm-ekonomi ilişkisinin ana konusunu oluşturmaya başlamıştır.

Bu kapsamda, terörizm-ekonomi ilişkisinde savunma harcamalarının kullanıldığı Benoit (1978), Lebovic ve Ishaq (1987), Ward ve Davis (1992), Sezgin (2001), Dunne vd. (2005) ve Zhong vd. (2017) çalışmalarda savunma harcamalarının ekonomi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu; Deger ve Smith (1983), Lim (1983), Dunne vd. (2001), Galvin (2003), Eckstein ve Tsiddon (2004), Erdoğan (2008) ve Chang vd. (2011) çalışmalarda ise savunma harcamalarının ekonomi üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanında, Biswas ve Ram (1986), Görkem ve Işık (2008), Heo (2010), Yılcı ve Özcan (2010) ve Chang vd. (2015) çalışmalarında ise savunma harcamaları ile ekonomi arasında herhangi bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Terörizmin doğrudan ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelendiği Abadie ve Gardeazabal (2003), Blomberg vd. (2004), Tavares (2004), Gupta vd. (2004), Persitz (2007), Araz Takay vd. (2009), Gaibulloev ve Sandler (2009), Öcal ve Yıldırım (2010), Gries vd. (2011), Blomberg vd. (2011), Meierrieks ve Gries (2012), Shahbaz (2013), Akıncı vd. (2014), Choi (2015), Younas (2015), Aiyedogbon vd. (2016) ve Ilyas vd. (2017) gibi çalışmalar öncü çalışmalar olarak değerlendirilebilmektedir.

Yine terörizmin doğrudan sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalardan olan Alesina ve Perotti (1993), Imai ve Weinstein (2000), Fielding (2003), Gaibulloev ve Sandler (2008), Llussa ve Tavares (2011), Filer ve Stanisic (2012) ve Mehmood ve Mehmood (2016) literatürde yer alan bu konudaki öncü çalışmalar olarak görülebilmektedir.

Terörizm ve ekonomiye ilişkin literatürde yer alan benzer çalışmalar incelendiğinde, yapılan çalışmaların çoğunun teorik olarak ele alındığına ve ampirik uygulamalara çok az yer verildiğine rastlanmaktadır. Literatürde genellikle tek yönlü bir ilişkinin araştırıldığı terörizm ve ekonomi konusuna bakıldığında, ağırlıklı olarak verilerin yatay kesit olarak incelendiği panel veri analizinin uygulandığı görülmektedir.

Bu çalışmada ise örneklem olarak Türkiye seçilmiş olup, zaman serisi analizi ile terörizmin ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerinde yol açtığı etkiler analiz edilmiştir.

Bu kapsamda ilk olarak, iki farklı model kurulmuştur. Birinci modelde reel KBGSYH değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılırken; terörizm indeksi, reel sabit sermaye yatırımları, istihdam, eğitim ve enflasyon değişkenleri bağımsız değişken olarak analize dâhil edilmişlerdir. İkinci modelde ise reel sabit sermaye yatırımları değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılırken; terörizm indeksi, reel doğrudan yabancı yatırımlar, faiz ve petrol fiyatları değişkenleri bağımsız değişken olarak analize dâhil edilmişlerdir. Nitekim modellerde yer alan değişkenler literatürde en çok kullanılan değişkenler arasından seçilmiş olup, Türkiye'nin 1982-2017 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanılmıştır. Terörizm ile ilgili değişkenlere ait veriler Global Terrorism Database (GTD) veri tabanından temin edilirken, makroekonomik değişkenlere ait veriler ise World Development Indicators (WDI), Total Economy Database (TED), TCMB, YÖK, GİB ve TÜİK gibi çeşitli kurumlara ait veri tabanlarından elde edilmiştir.

Çalışmada, ekonometrik yöntem olarak zaman serisi analizi tercih edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle, çalışmalarda yaygın olarak kullanılan ADF ve PP birim kök testleri yardımıyla verilerin durağanlığı araştırılmıştır. Analiz sonuçlarında her iki modelde de tüm değişkenlerin seviyelerinde $I(0)$ değil, birinci farklarında $I(1)$ durağan oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra uygun gecikme uzunlukları belirlenerek değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla Johansen (1988) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, yine her iki modelde de değişkenler arasında en az bir tane eşbütünleşme vektörünün olduğu ve dolayısıyla uzun dönemde bu değişkenlerin birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir.

Eşbütünleşme tahmincilerinin katsayı değerlerini ve modellerin anlamlılıklarını test etmek amacıyla FMOLS yöntemi kullanılmıştır. Reel KBGSYH değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı Model I'in sonuçlarına göre terörizm, reel sabit sermaye yatırımları, istihdam ve enflasyon değişkenlerinin modeldeki iktisadi beklentilere uygun ve istatistiki bakımdan anlamlı sonuçlar vermelerine karşın, eğitim değişkeni ise iktisadi beklentiye uygun olmayıp, istatistiki bakımdan anlamsız sonuç

vermiştir. Bu çerçevede terörizm değişkeni iktisadi beklentilere uygun olarak reel ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken; reel sabit sermaye yatırımları, istihdam ve enflasyon değişkenleri ise ekonomik büyümeyi olumlu etkilemişlerdir. Eğitim değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ise istatistiki bakımdan anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Terörizmin iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemesini teorik olarak şu şekilde gerekçelendirmek mümkündür. Bir ülkede terörizmin artması, güven ortamını bozarak tasarruf, tüketim ve yatırım gibi kararları olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca terörizmin etkin olduğu bölgelerde can güvenliğinin düşük olması, en önemli hizmet ihracı sektörlerinden olan başta turizm ve ulaşım sektörü olmak üzere birçok alandan elde edilecek getiriye azaltmakta ve dolayısıyla ekonomik büyüme de olumsuz etkilenmektedir.

Diğer taraftan, reel sabit sermaye yatırımları ve istihdam, üretim ve ekonomik büyümenin temel belirleyicilerindedir. Bu nedenle, bu iki göstergede yaşanacak değişimin, aynı yönde ekonomik büyümede de yaşanacağı söylenebilir.

Enflasyonun büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği beklentisinin ardında ise, öncelikle Phillips Eğrisi yaklaşımında yer alan yüksek enflasyon-düşük işsizlik varsayımı bulunmaktadır. Düşük işsizlik dolayısıyla yüksek istihdamın ekonomik büyümeyi artıracığı beklenmektedir. Ayrıca yüksek enflasyon dönemlerinde bireylerin reel servetleri azalacağından, bireylerin tasarruflarını artırarak oluşan bu tasarrufların faiz oranlarını düşürmesiyle birlikte yatırımların artacağı düşünülmektedir. Bir diğer beklenti ise, firmalar üretim yaparken önceden satın almış oldukları görece daha ucuz hammaddeleri işleyerek elde edecekleri nihai mal ve hizmetleri, enflasyonun yol açtığı daha yüksek fiyatlardan satma ihtimallerinden dolayı üretimlerini artırarak ekonomik büyümeyi artıracığı yaklaşımıdır.

Çalışmada eğitim ile ekonomik büyüme ilişkisinin anlamsız çıkmasını destekleyen literatürde çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde eğitim ile ekonomik büyüme arasında pozitif, negatif ve anlamsız ilişkilerin tespit edildiği farklı görüşlerdeki çalışmalar mevcuttur. Nitekim negatif ve istatistiki bakımdan anlamsız çıkan çalışmalardan olan Levine ve Renelt (1992), Benhabib ve Spiegel (1994), Lee ve Lee

(1995), Barro (1999), Lee (2000), Demir vd. (2006), Pegkas (2012) ulusal ve uluslararası literatürdeki bu konuyu açıklayan önemli çalışmalardandır.

Diğer taraftan, eğitim ile ekonomik büyüme ilişkisinin anlamsız ve negatif çıkması, eğitime yapılan yatırımların ve eğitim düzeyindeki artışın aynı zaman diliminden ziyade, uzun dönemde ülke gelişimine ve değişimine katkı yapıyor olmasıyla da açıklanabilir. Ayrıca, eğitim göstergelerinde nicelik artışı yaşanırken niteliğin ihmal edilmesi durumlarında da böyle olumsuz sonuçlara sebep olabileceği düşünülebilir.

Reel sabit sermaye yatırımları değişkeninin bağımlı değişken olarak yer aldığı Model II'nin FMOLS yöntemi sonuçlarına göre terörizm, reel doğrudan yabancı yatırımlar ve petrol fiyatları değişkenlerinin iktisadi beklentilere uygun ve istatistiki bakımdan anlamlı sonuçlar vermelerine karşın, faiz değişkeni ise beklentiye uygun olmayıp istatistiki bakımdan anlamsız sonuç vermiştir. Bu çerçevede terörizm ve petrol fiyatları artışı değişkenleri beklentilere uygun olarak reel sabit sermaye yatırımlarını olumsuz etkilerken, reel doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni ise beklentilere uygun olarak olumlu etkilemiştir. Faiz değişkeninin reel sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisinin ise istatistiki bakımdan anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Terörizmin güven ortamını bozması dolayısıyla ekonomik karar birimlerinin harcama kompozisyonlarının değişmesi ve petrol fiyatlarının girdi maliyetlerine etkileri düşünüldüğünde, bu iki değişkenin değerlerinde meydana gelecek değişimin, sabit sermaye yatırımlarında ters yönde bir değişim meydana getirmesi beklenen bir sonuç olur. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımların sabit sermaye yatırımlarının bir bileşeni olması dolayısıyla, iki değişken arasında aynı yönde bir değişimin yaşanması da beklentiler doğrultusundadır.

Faiz oranları artışının yatırımları artıracığı sonucu, enflasyonist baskıların olduğu ekonomilerde sabit sermaye yatırımlarından olan konut yatırımlarının, enflasyondan korunmada güvenli bir yatırım aracı olarak düşünülmesinden kaynaklanabilir. Öte yandan faiz oranlarının yükselmesinin, düşük getirili yatırımları dışlayarak daha kaliteli ve yüksek getirili yatırımların verimliliğini ve miktarını artıracığı da etkili olabilir. Ayrıca, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlanan devlet teşviklerinin, yüksek faiz oranlarında bile yatırımı cazip kılarak faiz ile yatırım arasındaki ilişkiyi bozabileceği de

düşünülebilir. McKinnon (1973), Shaw (1973), Chirinko (1993), Blecker (1999), Vergil (2002) ve Öztürk ve Fitöz (2009) gibi çalışmalar ulusal ve uluslararası düzeyde bu doğrultuda sonuçlar elde edilen önemli araştırmalardır.

Son olarak çalışmada, kısa ve uzun dönemli nedensellik durumlarının incelenmesine imkân vermesinden dolayı VEC modeline dayalı Granger nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ve yönü saptanmıştır. Buna göre, iki modelde de değişkenler arasında uzun dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Kısa dönemde ise Model I'de TER ve ENF değişkenlerinden KBGSYH değişkenine doğru, EĞİ değişkeninden TER değişkenine doğru, TER ve ENF değişkenlerinden SSY değişkenine doğru ve son olarak TER değişkeninden İST değişkenine doğru ayrı ayrı tek yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığı tespit edilmiştir.

Yine kısa dönemde Model II'de ise DYY değişkeninden SSY değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilirken, TER ve TKF değişkenleri ile SSY değişkeni arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca TER değişkeni ile DYY değişkeni arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Son olarak, TER, DYY ve PET değişkenlerinden TKF değişkenine doğru ayrı ayrı tek yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın teori ve uygulama kısımlarından edinilen bilgiler doğrultusunda, jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahip Türkiye'de terörizmin özellikle ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik olarak aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Sosyal devletin temel görevlerinin başında güvenlik, eğitim, sağlık ve adalet gibi asli ihtiyaçları vatandaşlarına eşit bir şekilde sağlaması gelmektedir. Bu görevler yerine getirilmediği zaman, ulusal ve uluslararası alanda güvensiz bir ülke imajı oluşabilmektedir. Bu nedenle, sosyal devlet anlayışının ülkede etkinleştirilmesi sağlanmalıdır.

- Terörizmle mücadele adı altında özgürlük ve demokrasiden taviz vermek, başka birçok sosyal ve toplumsal travmalara yol açabilir. Bireysel hak ve özgürlüklerden yana tavır sergileyen bir devlet, uluslararası alanda da saygın bir yer edinerek, siyasi ve ekonomik bakımdan güç kazanır. Bu nedenle, ülkeyi güvenli hâle getirme çabalarında; özgürlük, demokrasi ve güven dengesinin etkin kurulmasına özen gösterilmelidir.

- Terörizmle mücadelenin başarılı olabilmesi için, etkin ve diyaloga açık bir dış politika izlenerek mücadelenin uluslararası boyuta taşınması gereklidir. Bu kapsamda, uluslararası sözleşme ve anlaşmalar imzalanarak hem terörizmle mücadelede kararlılık gösterilmelidir hem de uluslararası işbirliği ile terörizm faaliyetlerinin caydırılmasına çalışılmalıdır.

- Terörizmle mücadelede bir başka gereklilik, terörizmin oluşum ve gelişim sürecinde en önemli ihtiyaçlarının başında gelen finansman kaynaklarının kesilmesine dair tedbirlerin alınmasıdır. Bu konuda, çıkartılacak yasa ve yönetmelikler ile anayasal sınırlar içerisinde, terörizme sempati duyan ve destekleyenlerin düşüncelerinden ve uygulamalarından vazgeçmeleri için caydırıcı tedbirler alınmalıdır.

- Terörizmle mücadelede devletlerin hem kendi vatandaşları arasında hem de diğer ülkelerle birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik adımlar atmaları gerekir. Ülkede birlik ve beraberlik sağlanmadan ve uluslararası işbirliği etkin işletilmeden terörizmle mücadelenin başarıya ulaşması zor olmaktadır. Yapılacak mücadelede sosyolojik, ekonomik ve kültürel gibi çok yönlü stratejiler geliştirilip uygulanmalıdır. Çünkü terörizm faaliyetleri toplumdaki tüm yönleri kullanarak geliştirilen stratejiler içermektedir. Bu nedenle, toplumun her yönüyle bilinçlendirildiği ve geliştirildiği terörizmle mücadele stratejilerinin daha başarılı olabileceği savunulabilir.

KAYNAKÇA

- Abadie, A. (2006). "Poverty, Political Freedom, and the Roots of Terrorism". *The Economics of National Security*, 96 (2), 50-59.
- Abadie, A. ve Gardeazabal, J. (2003). "The Economic Costs of Conflict: A Case Study of the Basque Country". *American Economic Review*, 93 (1), 113-132.
- ABC, (2009). *Up to 100,000 Killed in Sri Lanka's Civil War: UN*. Erişim: 25.04.2018, <http://www.abc.net.au/news/2009-05-20/up-to-100000-killed-in-sri-lankas-civil-war-un/1689524>
- Abuza, Z. (2003). *Militant Islam in Southeast Asia Crucible of Terror*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Acar, Ü. (2012). *A'dan Z'ye Terörizm*. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Açıklık, S. (2010). *Terörün Ekonomik Maliyeti: Diyarbakır Olayları Örneği (Rapor No: 10-1)*. Ankara: USAK Raporları.
- Afat, E. (2004). "Latin Amerika'nın Şiddet Sarmalında Terör". *Anlayış*, 8, 61-63.
- Ağır, H. ve Kar, M. (2010). "Terörizmin Makroekonomik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme". *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47 (539), 23-25.
- Aiyedogbon, J. O., Gugong, B. K., ve Anyanwu, S. O. (2016). "Macro-Economic Consequences of Terrorism and Anti-Terrorism Expenditure on Economic Performance in Nigeria, 1980-2014". *Sosiohumanika*, 9 (1), 1-10.
- Akdi, Y. (2010). *Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon)*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Akgül, H. (2003). *Azınlık Kavramı, Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler, Azınlık Kavramı ile ilgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış*. İzmir: Akademi Kitapevi.
- Akın, E. (2009). *Terör ve Terörün Finansmanı Suçu: Anayasa Mahkemesi - Yargıtay Kararları ve Uluslararası Hukuk Metinleri Çerçevesinde*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Akıncı, M. (2013). *Ekonomik Özgürlükler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Gelişmiş, Gelişmekte Olan ve Azgelişmiş Ülkeler Üzerine Bir Uygulama*.

(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akıncı, M., Akıncı, G. Y. ve Yılmaz, Ö. (2014). “Terörizmin Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi”. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 5 (1), 1-24.

Akmaral, K. (2004). *Anti Teröristin EL Kitabı*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Alesina, A. ve Perotti, R. (1993). “Income Distribution, Political Instability, and Investment”. *NBER Working Papers No: 4486*. 1-35.

Alexander, Y., & Myers, K. A. (2002). “Avrupa’da Terörizm”. İçinde Cemal Güzel (Ed.), *Silinen Yüzler Karşısında Terör* (ss. 209-216). Ankara: Ayrak Yayınevi.

Alexander, Y., & Richardson, T. B. (2009). *Terror on the High Seas: From Piracy to Strategic Challenge Volume 1*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.

Alkan, N. (2000). *Psikolojik Harekât Terörizm ve Polis*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.

Alkan, N. (2002). *Gençlik ve Terörizm*. Ankara: TEMUH Yayınları.

Alkan, N. (2004). “Terör Örgütlerinin Finans Kaynakları”. *Polis Dergisi*, 10 (40), 290-297.

Alkan, N. (2009a). “Türkiye’nin Terörizmle Mücadele Deneyimi”. İçinde İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Eds.), *Uzakdoğudan Yeni Kitaya Terörle Mücadele* (ss. 109-154). Ankara: USAK Yayınları.

Alkan, N. (2009b). *Söz Bitmeden Terörle Mücadelede Önleme Stratejileri*. Ankara: Baran Ofset Yayınları.

Alpaslan, K. (2017). *Bask’ta Silahın Düşüşü; Sokağın Yükselişi*. Erişim: 03.03.2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2017/04/09/baskta-silahin-dususu-sokagin-yukselisi/>

Altay, H., Ekinci, A. ve Peçe, M. A. (2013). “Ortadoğu’da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine Bir İnceleme”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 267-288.

- Altınbaş, D. (2000). “Korsika Ayrılıkçı Hareketi”. İçinde Ümit Özdağ & Osman Metin Öztürk (Eds.), *Terörizm İncelemeleri: Teori, Örgütler, Olaylar* (ss. 409-437). Ankara: ASAM Yayınları.
- Altıntaş, H. ve Tombak, F. (2011). “Türkiye’de Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1987-2008”. *Anadolu Üniversitesi Ekonomi Kongresi II*, 15-17 Haziran 2011, 1-21.
- Altuğ, Y. (1995). *Terörün Anatomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Altunok, T. ve Denizer O. (2009). “Terörizmin Yasal Olmayan Finans Kaynakları”. İçinde Haydar Çakmak ve Taner Altunok (Eds.), *Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi* (ss. 95-116). Ankara: Barış Platin Kitap.
- Anar, E. (2012). *Peru’daki Aydınlık Yol Gerillalarına Ne Oldu?*. Erişim: 06.05.2018, <https://www.evrensel.net/yazi/26602/perudaki-aydinlik-yol-gerillalarina-ne-oldu>
- Apter, D. E. (1997). Political violence in analytical perspective. In Apter, D. E. (Ed.), *The legitimization of violence* (pp. 1-32). New York, NY: New York University Press.
- Aracon, M. (2010). “Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış”. *Alternatif Politika*, 2 (2), 175-194.
- Aras, B. (2014). “Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, IŞİD ve Türkiye”. *Ortadoğu Analiz*, 6 (65), 10-13.
- Araz-Takay, B., Arin, K. P. ve Omay, T. (2009). “The Endogenous and Non-Linear Relationship between Terrorism and Economic Performance: Turkish Evidence”. *Defence and Peace Economics*, 20 (1), 1-10.
- Archer, E. M. (2014). “Crossing the Rubicon: Understanding Cyber Terrorism in the European Context”. *The European Legacy*, 19 (5), 606-621.
- Arıboğan, D. Ü. (1998). “Uluslararası Terörizmin Yeni Yüzü”. İçinde Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar* (ss. 449-474). İstanbul: Der Yayınları.
- Arslan, M. (2010). *Türkiye’de Terör Örgütlerinin Tarihsel Oluşumları*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Terör Stratejik Araştırma Masası.

- Atalar, M. K. (2006). "Hizballah of Turkey: A Pseudo-Threat to the Secular Order?". *Turkish Studies*, 7 (2), 307-331.
- Ataöv, T. (1980). "Kudüs ve Devletler Hukuku". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35 (1), 29-54.
- Ateş, H. ve Akpınar, A. (2017). "Üniversitelerdeki FETÖ Yapılanması: Türk Üniversitelerinden İhraç Edilen Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma". *Strategic Public Management Journal*, 3 (5), 1-30.
- Ateş-Çiftçi, E. B. (2017). "ISIS: The Processes of Emergence, Establishment and State Formation". *Lectio Socialis*, 1 (1), 44-58.
- Atukeren, E. (2011). "Granger-Nedensellik Sınamalarına Yeni Yaklaşımlar". *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 137-153).
- Ayan, S. (2006). "Şiddet ve Fanatizm". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (2), 191-209.
- Aydın, S. (2014). "Terörün Makroekonomik Etkileri: Türkiye'de PKK Örneği". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 60, 137-170.
- Aydınlık, (2017). *Ailelerden Alıp FETÖ'ye Aktardılar*. Erişim: 29.04.2018, <https://www.aydinlik.com.tr/ailelerden-alip-feto-ye-aktardilar-turkiye-ekim-2017>
- Aykın, H. (2010). *Aklama ve Terörün Finansmanı ile Mücadelenin Küresel Boyutu*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Aykın, H. ve Sözmén, H. K. (2008). *Terörün Finansmanı*. Ankara: MASAK Yayınları.
- Badey, T. J. (2007). "Defining International Terrorism: A Pragmatic Approach". *Terrorism and Political Violence*, 10 (1), 90-107.
- Baharçipek, A. (2000). "Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 11-27.
- Bakradze, Ş. (2007). *Terörizm ve Güvenlik Sorunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bal, İ. (2006). "Türkiye'nin Terörle Mücadele Deneyimi: Hizbullah Terör Örgütü Örneği". İçinde İhsan Bal (Ed.), *Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle*

- Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler* (ss. 25-48). Ankara: USAK Yayınları.
- Bal, İ. ve Özeren, S. (2009). *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele*. Ankara: USAK Yayınları.
- Barras, V. ve Greub, G. (2014). “History of Biological Warfare and Bioterrorism”. *Clinical Microbiology and Infection*, 20 (6), 497-502.
- Barrett, R. (2012). “Preventing the Financing of Terrorism”. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 44 (3), 719-736.
- Barro, R. J. (1991). “Economic Growth in a Cross Section of Countries”. *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 407-443.
- Barro, R. J. (1999). “Education and Economic Growth”. Erişim: 10.04.2018, <http://www.oecd.org/innovation/research/1825455.pdf>
- Barros, C. P., Caporale, G. M. ve Gil-Alana, L. A. (2006). “ETA Terrorism: Police Action, Political Measures and the Influence of Violence on Economic Activity in the Basque Country”. *Economics and Finance Working Papers*, Brunel University, 6 (3), 1-27.
- Barzegar, K. (2014). “Nuclear Terrorism: An Iranian Perspective”. *Middle East Policy*, 21 (1), 29-40.
- Başar, S. ve Künü, S. (2012). “Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 1-30.
- Başbüyük, O. (2018). *AKP, ABD, Cemaat Koalisyonunda Türkiye’de Neler Oldu?*. Ankara: Galeati Yayıncılık.
- Bauer, Y. (1966). “From Cooperation to Resistance: The Haganah 1938-1946”. *Middle Eastern Studies*. 2 (3), 182-210. <http://www.jstor.org/stable/4282159>
- Baykal, N. S. (2011). “Yetişkin Eğitiminde Radikal Bir Deneyim: Seçilmiş Örnekler Üzerinden Latin Amerika’da Halkın Eğitimi”. *New World Sciences Academy*, 6 (3), 2363-2389.
- BBC, (2006). *Colombia’s FARC Rebels - 50 Years of Conflict*. Erişim: 05.05.2018, <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-36606568>

- Bell, J. B. (1978). *Terror Out of Zion*. New York, NY: Avon.
- Benhabib, J. ve Spiegel, M. M. (1994). "The Role of Human Capital in Economic Development Evidence from Aggregate Cross-Country Data". *Journal of Monetary Economics*, 34 (2), 143-173.
- Benoit, E. (1978). "Growth and Defense in Developing Countries". *Economic Development and Cultural Change*, 26 (2), 271-280.
- Beren, F. (Haziran 2005). "Terör Eylemlerinin Yazılı Basında Sunumu, 15-20 Kasım 2003 İstanbul Eylemleri Örnek Olayı" [Bildiri]. Uluslararası Demokrasi ve Küresel Güvenlik Konferansı, İstanbul. Erişim: 08.05.2018, [https://www.researchgate.net/publication/285270476 Teror Eylemlerinin Yazili Basında Sunumu 15-20 Kasım 2003 İstanbul eylemleri ornek olayi](https://www.researchgate.net/publication/285270476_Teror_Eylemlerinin_Yazili_Basinda_Sunumu_15-20_Kasim_2003_Istanbul_eylemleri_ornek_olayi)
- Betts, J. ve Higgins, C. (2017). "Sri Lankan Civil War and Australia's Migration Policy Response: A Historical Case Study with Contemporary Implications". *Asia & The Pacific Policy Studies*, 4 (2), 272-285.
- Bıçer, R. (2015). "İŞİD Düşünce Yapısının Teolojik Arka Planı". *Kelam Araştırmaları*, 13 (1), 1-11.
- Bilgel, F. ve Karahasan, B. C. (2017). "The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey". *Journal of Conflict Resolution*, 61 (2), 457-479.
- Bilgiç, M. S. (2014). "PKK/KCK'nın Stratejisi, Taktikleri ve Taktik Düzeyde Etnik Terörle Mücadele". *Bilge Strateji*, 6 (10), 85-114.
- Billingslea, W. (2004). "Illicit Cigarette Trafficking and the Funding of Terrorism". *Police Chief Magazine*, 70 (2), 49-54.
- Biswas, B. ve Ram, R. (1986). "Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Further Evidence". *Economic Development and Cultural Change*, 34 (2), 361-372.
- Blecker, R. A. (1999). *Taming Global Finance: A Better Architecture for Growth and Equity*. Washington, DC: Economic Policy Institute.

- Blomberg, S. B., Broussard, N. H. ve Hess, G. D. (2011). "New Wine in Old Wineskins? Growth, Terrorism and the Resource Curse in Sub-Saharan Africa". *European Journal of Political Economy*, 27, S50-S63.
- Blomberg, S. B., Hess, G. D. ve Orphanides, A. (2004). "The Macroeconomic Consequences of Terrorism". *Journal of Monetary Economics*, 51 (5), 1007-1032.
- Bolaffi, G., Bracalenti, R. Braham, P. H., & Gindro, S. (2002). *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bollag, B. (2001). "In the Basque Region, Professors Find They are Assassins' Targets". *Chronicle of Higher Education*, 47 (23), 1-4.
- Box, G. E. P., & Jenkins G. M. (1970). *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. San Francisco, CA: Holden Day.
- Bölügiray, N. (1996). *Anarşi ve Terör Nasıl Önlenir?*. İstanbul: TekinYayınevi.
- Bracamonte, J. A. M., & Spencer, D. E. (1995). *Strategy and Tactics of the Salvadoran FMLN Guerrillas: Last Battle of the Cold War, Blueprint for Future Conflicts*. Westport, Connecticut, CT: Praeger Publishers.
- Brenner, Y. S. (1965). "The 'Stern Gang' 1940-48". *Middle Eastern Studies*, 2 (1), 2-30.
- Brittain, J. J. (2010). *Revolutionary Social Change in Colombia: The Origin and Direction of the FARC-EP*. New York, NY: Pluto Press.
- Brodzinsky, S. (2017). 'Welcome to Peace': Colombia's FARC Rebels Seal Historic Disarmament. The Guardian. Erişim: 05.05.2018, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/27/colombia-farc-weapons-war-government>
- Buesa, M., & Baumert, T. (2012). "Dismantling Terrorist's Economics - The Case of ETA". Erişim: 04.04.2018, <https://eprints.ucm.es/31223/1/DT%20IAIF%202012%20%2881%29.pdf>
- Bulur, S. (2015). *DHKP-C'nin 'Kanlı' Tarihi*. Erişim: 10.05.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dhkp-cnin-kanli-tarihi/17669>

- Bulut, F. ve Faraç, M. (1999). *Kod Adı: Hizbullah / Türkiye Hizbullah'ının Anatomisi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- BÜSAM, (2010). *PKK Eylemselliği ve Etnik Ayrılıkçı Terörizmle Mücadele*. İstanbul: BÜSAM.
- Byman, D. (1998). "The Logic of Ethnic Terrorism". *Studies in Conflict & Terrorism*, 21 (2), 149-169.
- Cardoso, D. R. ve Cardoso, T. A. O. (2011). "Bioterrorismo: Dados de uma História Recente de Riscos e Incertezas". *Ciência & Saúde Coletiva*, 16, 821-830.
- Casey, N. (2016). "FARC Rebels in Colombia Reach Cease-Fire Deal With Government". *The New York Times*. Erişim: 23.02.2018, <https://www.nytimes.com/2016/06/23/world/americas/colombia-farc-peace-deal-rebels-cease-fire-santos.html>
- Caşın, M. H. (2008). *Uluslararası Terorizm*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Cengil, M. ve Aydın, A. R. (2014). "İŞİD (Irak Şam İslam Devleti): Psikopolitik ve Teolojik Bir Değerlendirme". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 51-63.
- Chang, H. C., Huang, B. N. ve Yang, C. W. (2011). "Military Expenditure and Economic Growth Across Different Groups: A Dynamic Panel Granger-Causality Approach". *Economic Modelling*, 28 (6), 2416-2423.
- Chang, T., Lee, C. C. ve Chu, H. P. (2015). "Revisiting the Defense-Growth Nexus in European Countries". *Defence and Peace Economics*, 26 (3) 341-356.
- Charters, D. A. (1989). *The British Army and Jewish Insurgency in Palestine, 1945-47*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Charters, D. A. (2007). "Jewish Terrorism and the Modern Middle East". *Journal of Conflict Studies*, 27 (2), 80-89.
- Chauvin, L. O. (2003). *New Day in Court for Shining Path Insurgency in Peru*. Erişim: 06.04.2018, <http://www.latinamericanstudies.org/peru/abimael-retrial.htm>
- Chirinko, R. S. (1993). "Business Fixed Investment Spending: Modeling Strategies, Empirical Results, and Policy Implications." *Journal of Economic Literature*, 31 (4), 1875-1911.

- Choi, S. W. (2015). "Economic Growth and Terrorism: Domestic, International, and Suicide". *Oxford Economic Papers*, 67 (1), 157-181.
- Chomsky, N., Herman, E. S., O'Sullivan, G. ve George, A. (1999). *Terörizm Efsanesi*. (Çev.: Bahadır Sina Şener). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Choo, K. K. R. (2009). "Money Laundering and Terrorism Financing Risks of Prepaid Cards Instruments?". *Asian Journal of Criminology*, 4 (1), 11-30.
- Chrisafis, A. (2005). *Spotlight Turns to Slick IRA Money-Making Machine*. Erişim: 11.03.2018, <https://www.theguardian.com/uk/2005/feb/19/northernireland.northernireland1>
- Cirhinlioğlu, Z. (2004). *Terör ve Toplum*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Clark, R. P. (1984). *The Basque Insurgents: ETA, 1952-1980*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Clark, R. P. (1990). *Negotiating with ETA: Obstacles to Peace in the Basque Country, 1975-1988*. Las Vegas, LV: University of Nevada Press.
- Clarke, N. G. (1998). *Hitler's Priestess, Savitri Devi, the Hindu-Aryan Myth and Neo-Nazism*. New York, NY: New York University Press.
- Clutterbuck, R. (1990). *Terrorism and Guerrilla Warfare: Forecasts and Remedies*. New York, NY: Routledge.
- Coakley, J. (2003). "Ethnic Conflict and its Resolution: The Northern Ireland Model", *Nationalism and Ethnic Politics*, 9 (3), 25-53.
- Combs, C. C. (2002). *Terrorism in the Twenty-First Century*. New Jersey, NJ: Prentice Hall.
- Combs, C. C., & Slann, M. W. (2007). *Encyclopedia of Terrorism*. New York, NY: Infobase Publishing.
- Crenshaw, M. (1981). "The Causes of Terrorism". *Comparative Politics*, 13 (4), 379-399.
- Criss, N. B. (1995). "The Nature of PKK Terrorism in Turkey". *Studies in Conflict & Terrorism*, 18 (1), 17-37.

- Cronin, A. K. Aden, H., Frost, A., & Jones, B. (2004). *Foreign Terrorist Organizations*. Erişim: 23.03.2018, <https://fas.org/irp/crs/RL32223.pdf>
- Cunningham, D. (2008). "Truth, Reconciliation, and the Ku Klux Klan". *Southern Cultures*, 14 (3), 68-88.
- Çakır, A. (2004). "Kara Para Aklamayı Önleyici Faaliyetlerin Önemi ve Ulusal Birimler Arasında İşbirliğinin Rolü". *Bankacılar Dergisi*, 15 (51), 50-54.
- Çakır, R. (2001). *Derin Hizbullah*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakmak, H. (Ed.). (2008). *Terörizm*. Ankara: Platin Yayınları.
- Çakmak, H. ve Ünsal, Z. (2009). "Terörizmin Yasal Finans Kaynakları". İçinde Haydar Çakmak ve Taner Altunok (Eds.), *Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi* (ss. 117-137). Ankara: Barış Platin Kitap.
- Çetin, B. N. (2012). "Küreselleşme Karşıtlarının Şiddet Olgusuna İlişkin Temel Yaklaşımları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 221-234.
- Çınar, B. (1997). *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*. Ankara: Sam Yayınları.
- Çitlioğlu, E. (2006). *Gri Tehdit Terörizm*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Çolak, B. (2016). *DHKP-C Terörünün Tarihi, Stratejisi ve Gençlik Üzerindeki Faaliyetleri*. Erişim: 10.05.2018, <https://otukendergi.com/dhkp-c-terorunun-tarihi-stratejisi-ve-genclik-uzerindeki-faaliyetleri-batuhan-colak/>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: PEGEM Yayınları.
- Çökmez, F. G. (2008). "Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi". *Ege Academic Review*, 8 (1), 355-371.
- Daftary, F. (2000). "Insular Autonomy: A Framework for Conflict Settlement? A Comparative Study of Corsica and the Åland Islands." *ECMI Working Paper No: 9*, ISSN 1435-9812, 1-71.
- Deger, S. ve Smith, R. (1983). "Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries". *Journal of Conflict Resolution*, 27 (2), 335-353.

- Demir, O., Üzümcü, A. ve Duran, S. (2006). “İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği”. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 21 (1), 27-46.
- Demirel, E. (2005). *Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demirel, E. (2006). *Dünyada Terör*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Deniz, O. (2011). “Türkiye-İran Sınırında Akaryakıt Kaçakçılığı ve Etkileri”. İçinde Oğuzhan Ömer Demir ve Murat Sever (Eds.), *Örgütlü Suçlar ve Yeni Trendler* (ss.97-116), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Denker, M. S. (1997). *Uluslararası Terör, Türkiye ve PKK*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Denning, D. E. (2000). *Cyberterrorism*. Erişim: 13.03.2018, <http://palmer.wellesley.edu/~ivolic/pdf/Classes/Handouts/NumberTheoryHandouts/Cyberterrorism-Denning.pdf>
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366a), 427-431.
- Dilmaç, S. (1997). *Terörizm Sorunu ve Türkiye*. Ankara: EGM Yayınları.
- Dilmaç, S. (2004). “Global Tehdit: Terörizm ve Türkiye’ye Etkisi”. *Polis Dergisi*, 10 (40), 357-367.
- Dilmaç, S. (2011). *Terörizmde Tanım Sorunu ve Yaklaşımlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Dobson, C., & Payne, R. (1979). *The Weapons of Terror: International Terrorism at Work*. London: The Macmillan Press.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016). “Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), 405-425.
- Doğan, S. (1987). *THKP-C Doğuşu ve İlk Eylemleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Doğrul, M., Aslan, A., & Çelik, E. (2011). “Developing an International Cooperation on Cyber Defense and Deterrence Against Cyber Terrorism”. Erişim: 02.01.2018,

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.742.325&rep=rep1&type=pdf>

- Dolev, E. (2002). "Bioterrorism and How to Cope with it". *Clinics in Dermatology*, 20 (4), 343-345.
- Donohue, L. K. (2006). "Anti-Terrorist Finance in the United Kingdom and United States". *Michigan Journal of International Law*. 27, 303-435.
- Doucet, L. (2017). *ETA'nın 58 Yıllık Silahlı Mücadelesi Nasıl Bitti?*. Erişim: 03.03.2018, http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39552589?ocid=socialflow_twitter
- Drake, R. (2016). "Historical Lessons for Our Time: Italy's Response to the Challenge of Terrorism". *Tiempo devorado*, 3 (1), 99-118.
- Dubberstein, W. H. (1982). "The middle east: Political and security assessment-an overview". In Kilmarx, R. A., & Alexander, Y. (Eds.), *Business and the middle east: Threats and prospects* (pp. 39-56). New York, NY: Pergamon Press.
- Dunne, J. P., Smith, R. P. ve Willenbockel, D. (2005). "Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review". *Defence and Peace Economics*, 16 (6), 449-461.
- Dunne, P., Nikolaidou, E. ve Vougas, D. (2001). "Defence Spending and Economic Growth: A Causal Analysis for Greece and Turkey". *Defence and Peace Economics*, 12 (1), 5-26.
- Durucan, H. (2014). *Ufuk Ötesi*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Easterby-Smith, M., Crossan, M. ve Nicolini, D. (2000). "Organizational Learning: Debates Past, Present and Future". *Journal of Management Studies*, 37 (6), 783-796.
- Eckstein, Z. ve Tsiddon, D. (2004). "Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel". *Journal of Monetary Economics*, 51 (5), 971-1002.
- Enders, W. ve Sandler, T. (1996). "Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece". *Kyklos*, 49 (3), 331-352.

- Enders, W., Sachsida, A. ve Sandler, T. (2006). "The Impact of Transnational Terrorism on US Foreign Direct Investment", *Political Research Quarterly*, 59 (4), 517-531.
- Erdoğan, Ş. ve Deligöz, E. (2015). "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği". *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 5-37.
- Erdoğan, O. S. (2008). "Political Decisions, Defense and Growth". *Defence and Peace Economics*, 19 (1), 27-35.
- Ergil, D. (1992). "Uluslararası Terörizm". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47 (3), 139-143.
- Ergün, S. ve Polat, M. A. (2015). "OECD Ülkelerinde CO₂ Emisyonu, Elektrik Tüketimi ve Büyüme İlişkisi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 45 (Ocak-Haziran), 115-141.
- Erkal, M. E. (2000). "Etniklik ve Terör". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 26, 43-53.
- Eroğlu, S. E. (2009). "Saldırganlık Davranışının Boyutları ve İlişkili Olduğu Faktörler: Karşılaştırmalı Bir Çalışma". *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 205-221.
- Ersoy, A. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Faraç, M. (2002). *Batman'dan Beykoz'a Hizbulah'ın Kanlı Yolculuğu*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- FATF, (2008). "Financial Action Task Force". Erişim: 03.05.2018, <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Terrorist%20Financing%20Typologies%20Report.pdf>
- Feltham, S. G. & Giles, D. E. A. (2003). "Testing for Unit Roots in Semiannual Data". In David E. A. Giles (Ed.), *Computer-Aided Econometrics* (pp. 153-177). New York, NY: Routledge.
- Feyizli, H. T. (2015). *Feyzül Furkan: Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Server İletişim.

- Fielding, D. (2003). "Counting the Cost of the Intifada: Consumption, Saving and Political Instability in Israel". *Public Choice*, 116 (3-4), 297-312.
- Filer, R. K. ve Stanišić, D. (2012). "The Effect of Terrorist Incidents on Capital Flows". *CESIFO Working Paper No: 3998*, 1-20.
- Fiol, C. M. ve Lyles, M. A. (1985). "Organizational Learning". *Academy of Management Review*, 10 (4), 803-813.
- Fromm, E. (1976). *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Gaibulloev, K. ve Sandler, T. (2008). "Growth Consequences of Terrorism in Western Europe". *Kyklos*, 61 (3), 411-424.
- Gaibulloev, K. ve Sandler, T. (2009). "The Impact of Terrorism and Conflicts on Growth in Asia". *Economics & Politics*, 21 (3), 359-383.
- Gaibulloev, K. ve Sandler, T. (2011). "The Adverse Effect of Transnational and Domestic Terrorism on Growth in Africa". *Journal of Peace Research*, 48 (3), 355-371.
- Gaibulloev, K., Sandler, T. ve Sul, D. (2013), "Re-evaluating Terrorism and Economic Growth: Dynamic Panel Analysis and Cross-Sectional Dependence". *School of Business and Management Working Paper Series*, American University of Sharjah, 1-36.
- Galvin, H. (2003). "The Impact of Defence Spending on the Economic Growth of Developing Countries: A Cross-Section Study". *Defence and Peace Economics*, 14 (1), 51-59.
- Ganor, B. (2002). "Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter?". *Police Practice and Research*, 3 (4), 287-304.
- Garrison, A. H. (2004). "Defining Terrorism: Philosophy of the Bomb, Propaganda by Deed and Change Through Fear and Violence". *Criminal Justice Studies*, 17 (3), 259-279.
- Genelkurmay Başkanlığı, (1983). *Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- Giladi, N. (2004). *Ben-Gurion's Scandals. How the Hagannah and the Mossad Eliminated Jews*. Arizona: Dandelion Books.
- Global Terrorism Index, (2017). *Measuring and understanding the impact of terrorism*. Erişim: 21.10.2017, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf>
- Godelmann, I. R. (2014). *The Zapatista Movement: The Fight for Indigenous Rights in Mexico*. Erişim: 09.04.2018, <http://www.internationalaffairs.org.au/news-item/the-zapatista-movement-the-fight-for-indigenous-rights-in-mexico/>
- Godovicová, E. (2013). "International Terrorism and International Security". *Societas et Res Publica*, 2 (1), 190-196.
- Gonzales, J. E. (1994). "Guerrillas and coca in the upper Huallaga valley". In Palmer, D. S. (Ed.), *The shining path of Peru* (pp. 123-144). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Gonzalez-Perez, M. (2008). *Women and Terrorism: Female Activity in Domestic and International Terror Groups*. Abingdon, Oxon, OX: Routledge.
- Gökbunar, R. ve Gökbunar, A. R. (2010). *Terör Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Göktaş, Ö. (2005). *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beşir Kitapevi.
- Görkem, H. ve Işıık, S. (2008). "Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006)". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25 (2), 405-424.
- Gregg, H. S. (2014). "Defining and Distinguishing Secular and Religious Terrorism". *Perspectives on Terrorism*, 8 (2), 36-51.
- Gregory, K. (2010). *What is the Irish Republican Army?*. Erişim: 28.04.2018, <https://www.cfr.org/background/provisional-irish-republican-army-ira-aka-pira-provos-oglaigh-na-heireann-uk>

- Gries, T., Krieger, T. ve Meierrieks, D. (2011). "Causal Linkages between Domestic Terrorism and Economic Growth". *Defence and Peace Economics*, 22 (5), 493-508.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gujarati, D. N. (2009). *Temel Ekonometri*. (Çev.: Ümit Şenesen ve Gülay G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gunaratna, R. (2002). *Inside Al Qaeda: Global Network of Terror*. New York, NY: Columbia University Press.
- Gupta, S. (2002). *The Replication of Violence: Thoughts on International Terrorism after September 11th 2001*. London: Pluto Press.
- Gupta, S., Clements, B., Bhattacharya, R. ve Chakravarti, S. (2004). "Fiscal Consequences of Armed Conflict and Terrorism in Low- and middle-Income Countries". *European Journal of Political Economy*, 20 (2), 403-421.
- Gül, İ. ve Yılmaz, S. (2017). "Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile Mücadele". *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 9 (35), 37-45.
- Gül, T. (2012). *Terör ve Terörizm*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Güllüpnar, H. ve Fidan, Z. (2017). "Türkiye'nin PKK Terör Örgütüne Yönelik Operasyonları Nedeniyle Geçici Zorunlu Göç Eden Vatandaşların Aldığı Kamu Hizmetlerinin Devlet İtibarına Etkisi: Mardin Örneği". *Journal of International Social Research*, 10 (50), 727-739.
- Gürses, E. (1997). *Ayrılkçı Terörün Anatomisi / IRA-ETA-PKK*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Güzel, C. (2002). *Silinen Yüzler Karşısında Terör*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Hacıtahiroğlu, K. (2011). *Türkiye'de Terörizmin İşsizlik Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamilton, C. (2007). *Women and ETA: The Gender Politics of Radical Basque Nationalism*. Manchester: Manchester University Press.

- Hançer, T. (2007). “Korsika: Üniter Fransa’nın Başağrsısı”. İçinde Kemal İnat, Burhanettin Duran & Muhittin Ataman (Eds.), *Dünya atışma Bölgeleri* (ss. 262-270). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hazır, H. (2001). *Siyasal Şiddet ve Terörizm*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Heiberg, M. (1989). *The Making of the Basque Nation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heo, U. (2010). “The Relationship between Defense Spending and Economic Growth in the United States”. *Political Research Quarterly*, 63 (4), 760-770.
- Hobsbawm, E. J. (2005). *Devrim ağı 1789-1848*. (ev.: Bahadır Sina Şener) Ankara: Dost Kitapevi.
- Hobsbawm, E. J. (2008). *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*. (ev.: Osman Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism-Revised and Expanded*. New York, NY: Columbia University Press.
- Hoffman, B. (2011). “The Rationality of Terrorism and other Forms of Political Violence: Lessons from the Jewish Campaign in Palestine”. 1939–1947. *Small Wars & Insurgencies*, 22 (02), 258-272.
- Hollander, N. C. (2002). “Üniformanın Altındaki Takım Elbise: Şer Ortaklığı”. İçinde Cemal Güzel (Ed.), *Silinen Yüzler Karşısında Terör* (ss. 433-448). Ankara: Ayrak Yayınevi.
- Horgan, J. ve Taylor, M. (1999). “Playing the ‘Green Card’- Financing the Provisional IRA: Part 1”. *Terrorism and Political Violence*, 11 (2), 1-38.
- Horsley, A. R. (1979). “The Sicarii: Ancient Jewish Terrorists”. *The Journal of Religion*, 59 (4), 435-458.
- Hürriyet, (2011). *ETA Silah Birakti*. Erişim: 03.03.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eta-silah-birakti-19041627>
- Ilyas, S., Mehmood, B. ve Aslam, R. (2017). “Terrorism and Poverty: Double Trouble for Macroeconomic Performance in African Countries”. *African Journal of Economic Review*, 5 (1), 1-13.

- Imai, K. ve Weinstein, J. M. (2000). "Measuring the Economic Impact of Civil War". *CID Working Paper No: 51*, 1-27.
- Irwin, A. S. M., Slay, J., Choo, K. K. R. ve Lui, L. (2014). "Money Laundering and Terrorism Financing in Virtual Environments: A Feasibility Study". *Journal of Money Laundering Control*, 17 (1), 50-75.
- Işık, M. (2013). *Şiddetin Dili Değişmez: DHKP-C ve İBDA-C Terör Örgütlerinin Söylemlerinin Benzerliği Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Zinde Yayınları.
- Itabashi, I., Ogawara, M., & Leheny, D. (2002). "Japan". In Yonah Alexander (Ed.), *Combating terrorism strategies of ten countries* (pp. 337-373). Michigan, MI: University of Michigan Press.
- İddianame: THKP-C Davası, (1988). Ankara: V Yayınları.
- İlhan, S. (1998). *Terör Neden Türkiye?*. Ankara: NU-DO Yayıncılık.
- İmset, İ. G. (1993). *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı, 1973-1992*. Ankara: Turkish Daily News Yayınları.
- Jackson, P. (2017). *Colin Jordan and Britain's Neo-Nazi Movement: Hitler's Echo*. London: Bloomsburry Academic.
- Jansen, H. J., Breeveld, F. J., Stijnis, C. ve Grobusch, M. P. (2014). "Biological Warfare, Bioterrorism, and Biocrime". *Clinical Microbiology and Infection*, 20 (6), 488-496.
- Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors". *Journal of Economic Dynamics and Control*. 12 (2-3), 231-254.
- Jones, J. D. ve Joulfaian, D. (1991). "Federal Government Expenditures and Revenues in the Early Years of the American Republic: Evidence from 1792 to 1860". *Journal of Macroeconomics*, 13 (1), 133-155.
- Kalkan, B. (2016). "Çoğulculuk Problemi ve FETÖ: Olsoncu Bir Analiz". *Liberal Düşünce Dergisi*, 21, 51-74.
- Kantarcı, H. B. (2018). "Türkiye'de Akaryakıt Üzerinden Alınan Vergilerin OECD ve AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması". *Sosyoekonomi*, 26 (35), 229-247.

- Karabulut, K. (2016). *Objektif, Kardelen TV, 23/03/2016*. Erişim: 02.02.2018, https://www.youtube.com/watch?v=nDjd9_j0wqg
- Karakoç, E. ve Keskin, H. (2002). “Türkiye’de Bölücü Terör PKK Örgütünün İncelenmesi” [Bildiri]. *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu: Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler, 17-19 Ekim 2001*, (ss. 473-490), Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Karaköse, T. B. (2016). *Siyonizm ve İsrail'in Kuruluşundaki Terör Örgütleri*. Erişim: 02.05.2018, <https://www.stratejikortak.com/2016/08/israil-teror-orgutleri.html>
- Kaya, S. (2005). “Interpol, Europol ve Uluslararası Terörizm”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2 (2), 31-49.
- Kayaoğlu, M. ve Başbüyük, O. (2009). “Aydınlık Yol’un Karanlık Yüzü. İçinde İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Eds.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* (ss. 351-378). Ankara: USAK Yayınları.
- Kazancı, M. (2002). “Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (1), 55-87.
- Kennedy, P. (2006). *Ekonometri Kılavuzu*. (Çev.: Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kern, V. (2016). *11 Eylül'den Bu Yana Terör*. Erişim: 26.04.2018, <http://www.dw.com/tr/11-eyl%C3%BClden-bu-yana-ter%C3%B6r/a-19540325>
- Keynes, J. M. (1920). *The Economic Consequences of Peace*. New York, NY: Harcourt, Brace, and Howe, Inc. <https://archive.org/details/economicconsequ00keyn/page/n6>
- Khasnabish, A. (2010). *Zapatistas: Rebellion from the Grassroots to the Global*. Canada: Fernwood Publishing.
- Kılıç, S. (2006). “Biyolojik Silahlar ve Biyoterörizm”. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 63 (1), 1-20.
- Kışlalı, A. T. (1994). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kışlalı, A. T. (1998). *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Yayınevi.

- Kiernan, B. (2008). *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79*. Connecticut, CT: Yale University Press.
- Klein, J. J. (2015). "Deterring and Dissuading Cyberterrorism". *Journal of Strategic Security*, 8 (4), 21-39.
- Kojima, M. (2013). "Petroleum Product Pricing and Complementary Policies: Experience of 65 Developing Countries Since 2009". *The World Bank Policy Research Working Paper No: 6396*, 1-116.
- KOM, (2014). "2014 Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Raporu". Erişim: 27.02.2018, <http://www.kom.pol.tr/Documents/Raporlar/2014tur.pdf>
- KOM, (2015). "2015 Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Raporu". Erişim: 01.03.2018, <http://www.kom.pol.tr/Documents/Raporlar/2015tur.pdf>
- KOM, (2016). "2016 Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Raporu". Erişim: 01.03.2018, <http://www.kom.pol.tr/Documents/Raporlar/2016.pdf>
- Komisyon 9/11, (2004). "Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States: Executive Summary". Erişim: 01.05.2018, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-911REPORT/pdf/GPO-911REPORT-24.pdf>
- Korkmaz, G. (1999). *Terör ve Medya İlişkisi*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınevi.
- Kök, R. ve Şimşek, N. (2006). "Endüstri-İçi Dış Ticaret, Patentler ve Uluslararası Teknolojik Yayılma". *Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı*. 11-13 Eylül 2006, Ankara. http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/endustriici_patent.pdf
- Kök, R., İspir, M. S. ve Arı, A. A. (2010). *Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme*. http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/Zengin_ispir.pdf
- Köseli, M. ve Yaşar, M. M. (2009). "Uyuşturucu, Terör ve FARC: Kolombiya'nın (Narko) Terörle Mücadelesi". İçinde İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Eds.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* (ss. 315-350). Ankara: USAK Yayınları.

- Kuloğlu, A. (2011). "El Kaide Lideri Bin Ladin Operasyonu ve Sonuçları". *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3 (30), 74-81.
- Kurz, A. & Merari, A. (1985). *ASALA: Irrational Terror or Political Tool*. Tel Aviv: Westview Press.
- Kutlar, A. (2009). *Uygulamalı Ekonometri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kutlar, A. (2017). *Eviews ile Uygulamalı Zaman Serileri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Küçükcan, T. (2010). "Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı". *Uluslararası İlişkiler*, 6 (24), 33-54.
- LAMER, (2016). *Peru Cumhuriyeti Ülke Raporu*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Landes, W. M. (1978). "An Economic Study of US Aircraft Hijacking, 1961-1976". *The Journal of Law and Economics*, 21 (1), 1-31.
- Laqueur, W. (1987). *The Age of Terrorism*. Boston: Little Brown & Company.
- Laqueur, W. (1996). "Postmodern Terrorism". *Foreign Affairs*, 75 (2), 24-36.
- Laqueur, W. (2002). "Terörizmin Yorumlanması". İçinde Cemal Güzel (Ed.), *Silinen Yüzler Karşısında Terör* (ss. 95-141). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Lebovic, J. H. ve Ishaq, A. (1987). "Military Burden, Security Needs, and Economic Growth in the Middle East". *The Journal of Conflict Resolution*, 31 (1), 106-138.
- Lee, D. W. ve Lee, T. H. (1995). "Human Capital and Economic Growth. Tests Based on the International Evaluation of Education Achievement". *Economics Letters*, 47 (2), 219-225.
- Lee, N. (2000). "Education and Economic Growth in Korea, 1966 to 1997". *The Journal of Applied Business Research*, 16 (4), 83-94.
- Leech, G. (2011). *The FARC: The Longest Insurgency*. Canada: Fernwood Publishing.
- Leezenberg, M. (2003). "Kurdish Alevis and the Kurdish Nationalist Movement in the 1990s". In Paul J. White and Joost Jongerden (Eds.), *Turkey's Alevi Enigma: A Comprehensive Overview* (pp. 197-214). Leiden: The Netherlands.

- Levine, R. ve Renelt, D. (1992). "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions". *The American Economic Review*, 82 (4), 942-963.
- Lilley, P. (2006). *Dirty Dealing: The Untold Truth about Global Money Laundering, International Crime and Terrorism*. London: Kogan Page Publishers.
- Lim, D. (1983). "Another Look at Growth and Defense in Less Developed Countries". *Economic Development and Cultural Change*, 31 (2), 377-384.
- Lister, C. (2014). *Profiling the Islamic State*. Doha: The Brookings Institution.
- Lister, T., Sanchez, R., Bixler, M., O'Key, S., Hogenmiller, M., ve Tawfeeq, M. (2018). *ISIS Goes Global: 143 Attacks in 29 Countries Have Killed 2,043*. Erişim: 04.05.2018, <https://edition.cnn.com/2015/12/17/world/mapping-isis-attacks-around-the-world/index.html>
- Llobera, J. R. (2007). *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*. (Çev.: Emek Akman ve Ebru Akman). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Llusa, F. ve Tavares, J. (2007). The Economics of Terrorism: A Synopsis. *The Economics of Peace and Security Journal*, 2 (1), 62-70.
- Llussá, F. ve Tavares, J. (2011). "Which Terror at Which Cost? On the Economic Consequences of Terrorist Attacks". *Economics Letters*, 110 (1), 52-55.
- Love, J. ve Chandra, R. (2004). "Testing Export-Led Growth in India, Pakistan and Sri Lanka Using a Multivariate Framework". *The Manchester School*, 72 (4), 483-496.
- Luca, G. (2017). "Manifestations of Contemporary Terrorism: Cyberterrorism". *Research and Science Today*, 1 (13), 20-26.
- Lutz, J. M., & Lutz, B. J. (2004). *Global Terrorism*. London: Routledge.
- Maley, W. (2002). *The Afghanistan Wars*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Manaz, A. (2005). *Türkiye'ye Yönelik Terör Odakları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mango, A. (2005). *Türkiye'nin Terörle Savaşı*. (Çev.: Orhan Azizoğlu). İstanbul: Doğan Kitap.

- Mango, A. (2005). *Turkey and the War on Terror: 'For Forty Years We Fought Alone'*. Oxon, OX: Routledge.
- Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. “Bunları Biliyormuydunuz?”. Erişim: 05.04.2018,
<http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,73122/bunlaribiliyormuydunuz.html>
- Marcus, A. (2009). *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketleri*. (Çev.: Ayten Alkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martin, C. G. (2011). *The SAGE Encyclopedia of Terrorism*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- MASAK, (2009). *Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Terörün Finansmanı Amacıyla Kötüye Kullanılmalarının Önlenmesine Yönelik Rehber*. Ankara: Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı.
- McKenna, J. (2005). *Implications of Transnational Terrorism on International Trade*. Erişim: 23.05.2018, <https://sites.duke.edu/djepapers/files/2016/10/McKenna.pdf>
- McKinnon, R. I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*. Washington DC: Brokings Institution.
- Mehmood, S. (2014). “Terrorism and the Macroeconomy: Evidence from Pakistan”. *Defence and Peace Economics*, 25 (5), 509-534.
- Mehmood, S. ve Mehmood, B. (2016). “Hampering Effect of Terrorism on Investment: The South Asian Perspective”. *Science International*, 28 (2), 1475-1479.
- Meierrieks, D. ve Gries, T. (2012). “Economic Performance and Terrorist Activity in Latin America”. *Defence and Peace Economics*, 23 (5), 447-470.
- Meierrieks, D. ve Gries, T. (2013). “Causality between Terrorism and Economic Growth”. *Journal of Peace Research*, 50 (1), 91-104.
- Merkel, P. H. (1986). “Rollerball or Neo-Nazi Violence?”. In Peter H. Merkel (Ed.), *Political Violence and Terror: Motifs and Motivations* (pp. 229-256). Berkeley, CA: University of California Press.

- Michael, S. (2007). "Terrorism a Socio-economic and Political Phenomenon with Special Reference to Pakistan". *Journal of Management and Social Sciences*, 3 (1), 35-46.
- Mikailsoy, F. *Matematiksel Modellerin Seçim Kriteri*. Iğdır Üniversitesi. <http://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/matematiksel-modellerin-sec%CC%A7im-kriterleri-fariz-mi%CC%87kai%CC%87lsoy-f.pdf>
- Miles, W. (2006). "When is a Nation 'a Nation'? Identity-formation within a French West Indian People (Martinique)". *Nations and Nationalism*, 12 (4), 631-652.
- Milliyet, (2015). *Savcı Mehmet Selim Kiraz Şehit Oldu*. Erişim: 02.05.2018, <http://www.milliyet.com.tr/savci-mehmet-selim-kiraz-sehit-oldu-gundem-2037055/>
- Mills, T. C., & Markellos, R. N. (2008). *The Econometric Modelling of Financial Time Series*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miyaoka, T. (1998). "Terrorist Crisis Management in Japan: Historical Development and Changing Response (1970–1997)". *Terrorism and Political Violence*, 10 (2), 23-52.
- Moghadam, A. (2012). "Failure and Disengagement in the Red Army Faction". *Studies in Conflict & Terrorism*, 35 (2), 156-181.
- Moldovan, C. (2015). "European Union and International Terrorism: General Considerations". *Research and Science Today*, 3, 69-76.
- Mommsen, W. J. (1982). "Non-legal violence and terrorism in western industrial societies: An historical analysis". In Mommsen, W. J., & Hirschfeld, G.(Eds.), *Social protest, violence and terror in nineteenth-and twentieth-century europe* (pp. 384-403). London: The Macmillan Press.
- Moorcraft, P. (2012). *Total Destruction of the Tamil Tigers: The Rare Victory of Sri Lanka's Long War*. South Yorkshire: Pen & Sword Books.
- Morris, T. (2017). *Dark Ideas: How Neo-Nazi and Violent Jihadi Ideologues Shaped Modern Terrorism*. Maryland, MD: Lexington Books.
- Namboodiri, P. K. S. (2014). "Nuclear Terrorism". *Strategic Analysis*, 38 (2), 248-257.

- Nazlıoğlu, Ő. (2010). *Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Neff, D. (1995). *Jewish Terrorists Assassinate U.N. Peacekeeper Count Folke Bernadotte*. Erişim: 03.05.2018, <https://www.wrmea.org/1995-september/jewish-terrorists-assassinate-u.n.-peacekeeper-count-folke-bernadotte.html>
- Nell, L. M. (2008). "The Shadow of Homeland Politics: Understanding the Evolution of the Turkish Radical Left in the Netherlands". *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 24 (2), 121-145.
- Neumann, P. R. ve Smith, M. L. (2005). "Strategic Terrorism: The Framework and its Fallacies". *Journal of Strategic Studies*, 28 (4), 571-595.
- Nojumi, N. (2002). *The Rise of the Taliban in Afghanistan: Mass Mobilization, Civil War, and the Future of the Region*. New York, NY: Palgrave.
- Nojumi, N. (2009). "The rise and fall of the taliban". In Crews, R. D., & Tarzi, A. (Eds.), *The taliban and the crisis of Afghanistan* (pp. 90-117). Massachusetts, MA: Harvard University Press.
- NTV, (2000). *İslami Hareket'e Bir İdam, 4 Müebbet*. Erişim: 12.04.2018, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/19613.asp>
- Nyroos, L. (2001). "Religeopolitics: Dissident Geopolitics and the 'Fundamentalism' of Hamas and Kach". *Geopolitics*, 6 (3), 135-157.
- O'Ballance, E. (1979). *Language of Violence: The Blood Politics of Terrorism*. San Rafael, CA: Presidio Press.
- OCS Report, (2005). "Focus on the Threat of Economic Crime". Erişim: 22.05.2018, <https://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/economiccrime/organisedcrime/Report2005E.pdf>
- Oğuz, Ö., Akdeniz, E. ve Bayhan, İ. (2012). *Genliğin Mücadelesi ve Örgütlenmesi Üzerine*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Oktay, B. (2014). *Silahsız Devrim: Özgür Zapatista*. Erişim: 10.04.2018, <http://akademikperspektif.com/2014/09/30/silahsiz-devrim-ozgur-zapatista/>

- Ozankaya, Ö. (1979). "Türkiye'de Terörün Etkenleri ve Çözüm Yolları". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 34 (1), 51-61.
- Öcal, N. ve Yıldırım, J. (2010). "Regional Effects of Terrorism on Economic Growth in Turkey: A Geographically Weighted Regression Approach". *Journal of Peace Research*, 47 (4), 477-489.
- Ölçekçi, H. (2018). "15 Temmuz Öncesi FETÖ Medyasında Psikolojik Savaş Gazeteciliği". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (1), 427-454.
- Özcan, N. A. (1999). *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Özçağatay, L. (1998). *Kuzey İrlanda ve IRA: Silahlı Mücadeleden Siyasal Çözümüne*. İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Özçelik, S. (2006). *Balkanlarda Kimlik Arayışı: Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi*. İstanbul: İlgi Yayınları.
- Özçer, A. (2006). *Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özeren, S. ve Demirci, S. (2009). "İngiltere'nin Ayrılıkçı IRA ve Dine Karşı Terörle Mücadele Politikası". İçinde İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Eds.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* (ss. 173-241). Ankara: USAK Yayınları.
- Özgen, M. İ. (1989). *Türkiye'de Şiddet Hareketleri Kaynakları ve Hedefleri*, İstanbul: Yeni Forum Yayınları.
- Özgenç, İ. (2006). *Terörle Mücadele Kanunu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztop, F. A. (2016). "Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya'daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme". *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 56-75.
- Öztürk, N. ve Fitöz, E. (2009). "Türkiye'de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama". *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 21-46.

- Öztürk, S. (2000). *Uyuşturucu Kaçakçısı Terör Örgütü PKK*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Öztürk, S. (2010). *Okyanus Ötesindeki Vaiz*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Öztürk, Ü. (2007). “Bask Bölgesi: İspanya’nın Ayrılıkçı Sorunu”. İçinde Kemal İnat, Burhanettin Duran & Muhittin Ataman (Eds.), *Dünya Çatışma Bölgeleri* (ss. 251-261). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Palmer, D. S. (1994). “Introduction: History, politics, and shining path in Peru”. In Palmer, D. S. (Ed.), *The shining path of Peru* (pp. 1-32). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Park, J. Y. (1992). “Canonical Cointegrating Regressions.” *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 60 (1), 119-143.
- Parker, T. (2006). “The Fateful Triangle: Identity Politics, Security Policy and Anglo-Irish Relations”. In Robert W. Ortung and Andrey Makarychev (Eds.), *National Counter-Terrorism Strategies: Legal, Institutional, and Public Policy Dimensions in the US, UK, France, Turkey and Russia* (pp. 79-105). Washington, DC: IOS Press.
- Pedahzur, A. ve Ranstorp, M. (2001). “A Tertiary Model for Countering Terrorism in Liberal Democracies: The Case of Israel”. *Terrorism and Political Violence*, 13 (2), 1-26.
- Pedroni, P. (2000). “Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels”, In: Baltagi, B.H. (Ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels, Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Pedroni, P. (2001). “Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels”. *Review of Economics and Statistics*, 83 (4), 727-731.
- Pegkas, P. (2012). “Educational Stock and Economic Growth the Case of Greece Over the Period 1981-2009”. *SPOUDAI Journal of Economics and Business*, 62 (1-2), 56-71.
- Persitz, D. (2007). “The Economic Effects of Terrorism: Counterfactual Analysis of the Case of Israel”, <https://m.tau.ac.il/~persitzd/TER.pdf>

- PETDER, (2016). *2016 Sektör Raporu*. Ankara: Petrol Sanayi Derneği.
- Phillips, P. C. (1988). "Reflections on Econometric Methodology". *Economic Record*, 64 (4), 344-359.
- Phillips, P. C. B. ve Hansen, B. E. (1990). "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes". *The Review of Economic Studies*, 57 (1), 99-125.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika*, 75, 335-346.
- Pigou, A. C. (1940). *The Political Economy of War*. London: Macmillan and CO, Limited.
- Pisano, V. S. (1987). *The Dynamics of Subversion and Violence in Contemporary Italy*. Stanford, CA: The Hoover Institute.
- Pluchinsky, D. A. (1993). "Germany's Red Army Faction: An Obituary". *Studies in Conflict & Terrorism*, 16 (2), 135-157.
- Pomper, M. A. ve Tarini, G. (2017). "Nuclear Terrorism-Threat or Not?". *In AIP Conference Proceedings*, 1898 (1), 1-16.
- Poyraz, E. (2009). *Amerika'daki İmam*. İstanbul: Togan Yayınları.
- Pukos, R. (2006). *Comparative Theoretical Approaches to Explaining Movements of Social Insurgency: The Case of ETA in Spain*. Erişim: 16.03.2018, <https://www.yumpu.com/en/document/read/22179689/comparative-theoretical-approaches-to-explaining-movements-of>
- Quinn, K. (1989). "Explaining the terror". In Jackson, K. D. (Ed.), *Cambodia: 1975-1978: Rendezvous with death* (pp. 215-240). New Jersey, NJ: Princeton University Press.
- Radikal, (2015). *Klan'ın (Ku Klux Klan) Dönüşü*. Erişim: 10.04.2018, <http://www.radikal.com.tr/hayat/klanin-donusu-1428717/>
- Radu, M. (2001). "The Rise and Fall of the PKK", *Orbis*, 45 (1), 47-66.
- Ranstorp, M. (1996). "Terrorism in the Name of Religion". *Journal of International Affairs*, 41-62.

- Rast, V. J. (1996). "National fragmentation, ethnicity, and the new world order". In Magyar, K. P. (Ed.), *Global security concerns: Anticipating the twenty-first century* (pp. 49-68). Alabama, AL: Air University Press.
- Reif, L. L. (1986). "Women in Latin American Guerrilla Movements". *Comparative Politics*, 18 (2), 147-169.
- Richardson, L. (2007). "Britain and the IRA". In Art, R. J. & Richardson L. (Eds.), *Democracy and Counterterrorism: Lessons from the Past* (pp. 63-104). Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Robbins, L. (1947). *Economic Problem in Peace and War: Some Reflections on Objectives and Mechanisms*. London: Macmillan.
- Rodrik, D. (1999). "Where Did All the Growth Go?: External Shocks, Social Conflict and Growth Collapses". *Journal of Economic Growth*, 4 (4), 385-412.
- Roth, M. P. ve Sever, M. (2007). "The Kurdish Workers Party (PKK) as Criminal Syndicate: Funding Terrorism Through Organized Crime, a Case Study". *Studies in Conflict & Terrorism*, 30 (10), 901-920.
- Rubin, M. (2002). "Who is Responsible for the Taliban?". *Middle East Review of International Affairs*, 6 (1), 1-16.
- Rusagara, C. (2010). "Foreword". In Vaccani, M. *Alternative remittance systems and terrorism financing issues in risk management* (pp. iv). Washington, DC: World Bank Working Paper No: 180.
- Rutić, S. Z. (2016). "Nuclear Terrorism". *Vojnotehnički Glasnik*, 64 (2), 532-551.
- Saikal, A. (2004). *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. London: I.B. Tauris.
- Sandler, T. (2014). "The Analytical Study of Terrorism: Taking Stock". *Journal of Peace Research*, 51 (2), 257-271.
- Schmid, A. P. (2004). *Küresel Dünyada Terörizm Konsepti*. (Çev.: Suat Doğan). Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü.
- Schmid, A. P. (2011). "The definition of terrorism". In Schmid, A. P. (Ed.), *The routledge handbook of terrorism research* (pp. 39-98). Oxon, OX: Routledge.

- Sevinç, B. ve Çiftçi, İ. (2017). *Terrorism: Türkiye, Avrupa, Amerika*. Ankara: Karınca Yayınları.
- Seviş, E. (4 Temmuz 1999). “Terörün Faturası 21 Katrilyon”, *Cumhuriyet Gazetesi*.
https://www.cumhuriyetarsivi.com/secure/sign/buy_page.xhtml?page=4498221
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: Eviews Uygulamalı*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Sezer, Ö. (2000). “Uyuşturucu Terör Bağlantısı” [Bildiri]. *1.Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu: Bildiriler, Terör, Etkileri ve Çözüm Önerileri, 27-28-29 Mart 2000*, (ss. 673-680), Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Sezgin, S. (2001). “An Empirical Analysis of Turkey’s Defence-Growth Relationships with a Multi-Equation Model (1956–1994)”. *Defence and Peace Economics*, 12 (1), 69-86.
- Sezgin, S. (2003). “Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”. *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi*, 4, 3-5.
- Shadle, M. (2013). “Theology and the Origins of Conflict: The Shining Path Insurgency in Peru, 1980-2000”. *Political Theology*, 14 (3), 284-303.
- Shahbaz, M. (2013). “Linkages between Inflation, Economic Growth and Terrorism in Pakistan”. *Economic Modelling*, 32 (2013), 496-506.
- Shahbaz, M., & Shabbir, S. M. (2011). “Is Hike in Inflation Responsible for Rise in Terrorism in Pakistan?”. *MPRA Working Paper No: 31236*, 1-44.
- Shahbaz, M., Shabbir, M. S., Malik, M. N. ve Wolters, M. E. (2013). “An Analysis of a Causal Relationship between Economic Growth and Terrorism in Pakistan”. *Economic Modelling*, 35 (2013), 21-29.
- Sharifi, S. ve Adamou, L. (2018). *Taliban Threaten 70% of Afghanistan, BBC Finds*. Erişim: 22.04.2018, <http://www.bbc.com/news/world-asia-42863116>
- Shaw, E. S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. New York, NY: Oxford University Press.

- Shelley, L. (2008). "Addressing the Links of Crime and Terrorism". [Bildiri]. Guler, Y. (Ed.), *Proceedings of the Second International Symposium: Global Terrorism and International Cooperation, 10-11 March*, (pp. 161-177), Ankara: The Republic of Turkey-The Turkish General Staff.
- Shepard, W. S. (2002). "The ETA: Spain Fights Europe's Last Active Terrorist Group". *Mediterranean Quarterly*, 13 (1), 54-68.
- Siqueira, K. (2005). "Political and Militant Wings within Dissident Movements and Organizations". *Journal of Conflict Resolution*, 49 (2), 218-236.
- Sirseloudi, M. P. (2004). "Early detection of terrorist campaigns". In Schmid, A. P. (Ed.), *Forum on crime and society: United nations office on drugs and crime, 4 (1-2)*. (pp. 71-89). New York, NY: United Nations Publication.
- Smelser, N. J. (2007). *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions*. New Jersey, NJ: Princeton University Press.
- Song, H., & Witt, S. F. (2000). *Tourism Demand Modelling and Forecasting: Modern Econometric Approaches*. New York, NY: Routledge.
- Soyvural, M. (2014). *Terörizmin Anatomisi*. Ankara: Veritas Yayınevi.
- Sözen, A. (2006). "Terrorism and the Politics of Anti-Terrorism in Turkey". In Robert W. Ortung and Andrey Makarychev (Eds.), *National Counter-Terrorism Strategies: Legal, Institutional, and Public Policy Dimensions in the US, UK, France, Turkey and Russia* (pp. 131-144). Washington, DC: IOS Press.
- Stern, S. J. (1998). *Shining and Other Paths: War and Society in Peru, 1980-1995*. London: Duke University Press.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2011). *Ekonometriye Giriş*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Sullivan, J. (1988). *ETA and Basque Nationalism: The Fight for Euskadi, 1890-1986*. London: Routledge.
- Sullivan, J. (1999). "Forty Years of ETA". *History Today*, 49 (4), 34-37.
- Sullivan, M. P., & Beittel, J. S. (2016). *Latin America: Terrorism Issues* (Report No: RS21049). Washington, DC: Congressional Research Service.

- Sweeney, J. P. (1999). "Tread Cautiously in Colombia's Civil War". *The Heritage Foundation Backgrounder*, 1264, 1-18.
- Sweig, J. E. (2002). "What Kind of War for Colombia". *Foreign Affairs*, 81 (5), 122-141.
- Şarku'l Avsat, (2018). *Macron Ada Sakinlerinin Artan Baskısına Rağmen Yarın Korsika'da*. Erişim: 21.04.2018, <https://turk-archive.aawsat.com/2018/02/article55375516/macron-ada-sakinlerinin-artan-baskısına-ragmen-yarin-korsikada/>
- Şimşek, Y. (2009). "İspanya'nın Terörle Mücadelesinde ETA Örneği". İçinde İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Eds.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* (ss. 243-284). Ankara: USAK Yayınları.
- Tacar, P. Y. (1999). *Terör ve Demokrasi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tarhan, N. (2014). *Psikolojik Savaş: Gri Propaganda*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Taşkın, H. (2011). *Terör Devleti-İnsani Yardım Mavi Marmarada Kurşun Yedi*. İstanbul: Callisto Kitap.
- Tauscher, S. (2017). "Almanya'da Aşırı Sağ Hareketler ve Medyanın Suçlu Göçmen Söyleminin Resmi Belgeler Işığında İncelenmesi". *Göç Dergisi*, 4 (2), 201-226.
- Tavares, J. (2004). "The Open Society Assesses its Enemies: Shocks, Disasters and Terrorist Attacks". *Journal of Monetary Economics*, 51 (5), 1039-1070.
- TBB, (2006). *Türkiye ve Terörizm, Rapor No: 107*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Topal, A. H. (2005). "Uluslararası Terörizm ve Uluslararası Ceza Mahkemesi". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 1 (3), 77-92.
- Torlak, S. (2017). *Zapatistalar: Salyangozun Uzun Yürüyüşü*. Erişim: 08.04.2018, <http://gazetekarinca.com/2017/03/zapatistalar-salyangozun-uzun-yuruyusu/>
- Trujillo, H. R., & Brain, J. A. (2005). "Theory: organizational learning as a four-component process". In Brain, J. A., Baker, J. C., Cragin, K., Parachini, J., Trujillo, H. R., & Chalk, P. (Eds.), *Aptitude for destruction volume 2: Case*

- studies of organizational learning in five terrorist groups* (pp. 181-189). Santa Monica, CA: Rand Corporation.
- Tshukudu, M. K. (2018). "The Relationship Between Electronic-Money Penetration and Household Consumption: VECM Granger Causality Analysis". *BIDPA Working Paper 48*, 1-20.
- TUBİM, (2017). *2017 Türkiye Uyuşturucu Raporu (2016 Verileri)*. Erişim: 30.03.2018, <http://www.narkotik.pol.tr/TUBIM/Documents/TURKIYE%20UYUSTURUCU%20RAPORU%202017.pdf>
- Türe, H. ve Akdi, Y. (2006). "Mevsimsel Eşbütünleşme: Tüketim ve GSYİH". *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 21 (242), 101-113.
- Türkdoğan, O. (2007). "Kimlik-Göç-Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği". *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (36), 1-14.
- Türkeri, Z. (2007). *Bask Meselesi: Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Uyar, T. (2008). *Terörle Mali ve Hukuki Mücadele*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Vargas, R. (1999). *The Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC) and the Illicit Drug Trade*. Erişim: 12.04.2018, <https://www.tni.org/en/publication/the-revolutionary-armed-forces-of-colombia-farc-and-the-illicit-drug-trade>
- Vegar, J. (1998). "Terrorism's New Breed". *Bulletin of the Atomic Scientists*, 54 (2), 50-55.
- Venieris, Y. P. ve Gupta, D. K. (1986). "Income Distribution and Sociopolitical Instability as Determinants of Savings: A Cross-Sectional Model". *Journal of Political Economy*, 94 (4), 873-883.
- Vergil, H. (2002). "Sermaye Hareketlerinin Kontrolü ve Özel Yatırımlar Üzerine Etkileri". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 19-33.
- Vickery, M. (1999). *Cambodia: 1975-1982*. Thailand: Silkworm Books.
- Wager, S. J. ve Schulz, D. E. (1995). "Civil-Military Relations in Mexico: The Zapatista Revolt and its Implications". *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 37 (1), 1-42.

- Walker, C. F. (2014). *The Tupac Amaru Rebellion*. Massachusetts; MA: Harvard University Press.
- Ward, M. D. ve Davis, D. R. (1992). "Sizing up the Peace Dividend: Economic Growth and Military Spending in the United States, 1948-1996". *The American Political Science Review*, 86 (3), 748-755.
- Wardlaw, G. (1982). *Political Terrorism: Theory, Tactics, and Counter-measures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wardlaw, G. (2002). *Political Terrorism: Theory, Tactics, and Counter-measures* [Elektronik Sürüm]. Revised and Extended. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, M. (2014). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev.: Taha Parla). Deniz Yayınları. (1946).
- Weiss, L. (2015). "On Fear and Nuclear Terrorism". *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71 (2), 75-87.
- Weitz, S. (2009). "Defending the Old South: The Myth of the Lost Cause and Political Immorality in Florida, 1865–1968". *The Historian*, 71 (1), 79-92.
- White, J. R. (2003). *Terrorism: An Introduction, 2002 Update*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- White, P. (2015). *The PKK: Coming down from the Mountains*. London: Zed Books.
- Wieviorka, M. (1993). *The Making Of Terrorism*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Wilkinson, I. (2001). *Five Held in ETA "Dynamite Plot"*. Erişim: 04.03.2018, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/spain/1341571/Five-held-in-Eta-dynamite-plot.html>
- Wilkinson, P. (1974). *Political Terrorism*. London: The Macmillan Press.
- Wilkinson, P. (1983). "Armenian Terrorism". *The World Today*, 39 (9), 344-350.
- Wilkinson, P. (1997). "The Media and Terrorism: A Reassessment". *Terrorism and Political Violence*, 9 (2), 51-64.

- Wilkinson, P. (2011). *Terrorism Versus Democracy: The Liberal State Response*. Oxon, OX: Routledge.
- Wilson, C. (2005). "Computer Attack and Cyber Terrorism: Vulnerabilities and Policy Issues for Congress", *CRS Report for Congress*. Erişim: 03.03.2018, <https://fas.org/irp/crs/RL32114.pdf>
- Woolsey, R. J. (2002). "Foreword". In Alexander, Y. (Ed.), *Combating terrorism strategies of ten countries* (pp. v-vii). Michigan, MI: University of Michigan Press.
- Wright, J. (1990). *Terrorist Propaganda: The Red Army Faction and the Provisional IRA, 1968-86*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Yalçinkaya, Ö. ve Karabulut, K. (2017). "Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi (1965-2016)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 10 (52), 1231-1248.
- Yamaç, F. (2009). "Terörle Mücadele Politikalarında Yeni Stratejiler: Fransa Örneği". İçinde İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Eds.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* (ss. 155-172). Ankara: USAK Yayınları.
- Yanardağ, M. (2010). *Kuşatılan Türkiye - Gülen Hareketinin Perde Arkası*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Yarar, A. ve Erbaş, H. (2017). "Latin Amerika'da Toplumsal Hareketler ve Kadınlar: Zapatista Örneği". *DTCF Dergisi*, 57 (2), 1070-1102.
- Yavuz, C. ve Şahin, M. (2011). *Terör ve Terörizmle Mücadele: PKK 'Özeli' ve Çözüm Arayışları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yavuz, N. Ç. (2005). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisinin Testi (1980-2003)". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20 (1), 269-284.
- Yayla, A. (1990). *Terörizm Üzerine Yazılar*. Ankara: Gündem Yayınevi.
- Yayla, A. (2016). "15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi". *Liberal Düşünce*, 21 (85), 5-49.

- Yayla, A. S. (2008). "Terörizmin Finansmanı ve Organize Suç Örgütleri ile İlişkileri". İÇinde Süleyman Aydın (Ed.), *Karapara Aklama ve Terörizmin Finansmanı* (ss. 417-440). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yılancı, V. ve B. Özcan (2010). "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), 21-33.
- Yıldırım, Z. (2012). *Hukuksal Açıdan Terörizmin Finansmanının Önlenmesi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yılmaz, Ö. (2009). "Aslan'ın Kaplanla Mücadelesi: Sri Lanka ve Tamil Anayurdu Özgürlük Kaplanları Terör Örgütü". İÇinde İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Eds.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* (ss. 49-108). Ankara: USAK Yayınları.
- Yılmaz, S. (2011). *Terör ve Türkiye: Düşünce Strateji Eylem*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Younas, J. (2015). "Does Globalization Mitigate the Adverse Effects of Terrorism on Growth?". *Oxford Economic Papers*, 67 (1), 133-156.
- Yörük, A. (2003). "Terörizm ve Ekonomi" [Bildiri]. *Türkiye'de Terörizm: Dünü, Bugünü, Gelişimi ve Alınması Gereken Tedbirler, Bildiriler 10-11 Mayıs 2000*, (ss. 63-67). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yücebaş, Ö. (2011). *Suç Ekonomisi ve Terörün Finansmanı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Zafer, H. (1999). *Sosyolojik Boyutuyla Terörizm*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Zanini, M., & Edwards, S. J. A. (2001). "The networking of terror in the information age". In Arquilla, J., & Ronfeldt D. (Eds.), *Networks and netwars: The future of terror, crime, and militancy* (pp. 29-60). Santa Monica, CA: Rand Corporation.
- Zenginoğlu, S. (2016). "Uluslararası Terörizm ve Avrupa Birliği". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (25), 157-178.

Zhong, M., Chang, T., Goswami, S., Gupta, R. ve Lou, T. W. (2017). "The Nexus between Military Expenditures and Economic Growth in the BRICS and the US: An Empirical Note". *Defence and Peace Economics*, 28 (5), 609-620.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Süleyman UĞURLU
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzincan / 01.10.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	T.C. Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	T.C. Dumlupınar Üniversitesi, S.B.E. Para Banka Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Araştırma Görevlisi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.
İletişim	
E-Posta Adresi	sugurlu@agri.edu.tr
Tarih	22/04/2019